

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2012-0004**

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DERGİLERİNDE
KADIN İMAJI 1908-1914**

HAZIRLAYAN

Çiğdem ÜLKER

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

AYDIN -2012

T.C.

**ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2012-0004**

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DERGİLERİNDE
KADIN İMAJI 1908-1914**

HAZIRLAYAN

Çiğdem ÜLKER

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

AYDIN-2012

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Çiğdem ÜLKER tarafından hazırlanan II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmajı 1908-1914 başlıklı tez, 25.06.2012 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Unvanı,	Adı ve Soyadı:	Kurumu :	İmzası:
Başkan:	Yrd. Doç. Dr.	Dilşen İNCE ERDOĞAN	ADÜ
	Yrd. Doç. Dr.	Nilgün DALKESEN	MÜ
	Yrd. Doç. Dr.	Ayten CAN TUNALI	ADÜ

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla(Tarih) tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Selçuk ÇOLAKOĞLU

Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Çiğdem ÜLKER

İmza :

YAZAR ADI-SOYADI: ÇİĞDEM ÜLKER

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DERGİLERİNDE KADIN İMAJI 1908-1914

ÖZET

Tanzimat aydınları ile ilk defa gündeme gelen kadın sorunu ve kadının toplumdaki yerinin iyileştirilmesi gerektiği söylemleri, ancak II. Meşrutiyet'in beraberinde getirdiği kişi hak ve özgürlükleri ve eşitlik kavramları sayesinde ciddi bir tartışma zemini yakalamıştır. Meşrutiyet'in hürriyet ortamında, döneme damgasını vuran kadın tartışmaları genel olarak, II. Meşrutiyet'in sorunlarına çözüm arayan fikir akımlarının temsilcileri arasında yaşanmış ve bu kişiler Meşrutiyet basınının sunduğu özgürlük kapsamında düşüncelerini, çıkardıkları dergi ve gazetelere taşımışlardır. Böylece Meşrutiyet aydınları, Osmanlı fikir dünyasında kadın sorununa dikkat çekmişlerdir. Osmanlı kadınının bilinçlenme, örgütlenme ve hak arayışında önemli bir sürecin başlangıcı sayılan II. Meşrutiyet basınında kadın tartışmaları, her kesimden kadının ve Osmanlı aydınının desteğini kazanarak, Meşrutiyet kadınının modernleşen çehresine yeni bir imaj kazandırmıştır. Bu imajın oluşmasında günlük, haftalık yayın yapan fikir dergilerinin önemi büyüktür. Osmanlı'nın gündemini belirleyen bu fikir dergilerinden; Sebilürreşad, Beyan'ül Hak, İctihad ve Türk Yurdu gibi yayınlar, yıllarca görmezden gelinen kadının sosyal ve bireysel hakları hakkında ateşli tartışmaların yaşandığı basın mecraları olmuş, aile, evlilik boşanma ve giyim konularında kadını yeniden izah etme yoluna gitmişlerdir. Çalışmamızın ana temasını oluşturan bu basın mecralarının meşrutiyet kadınına yaklaşımı, kadının bu günkü itibarını kazanmasında önemli bir unsur olmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

II. Meşrutiyet Dönemi, Basın, Osmanlı Kadını.

NAME-SURNAME: ÇİĞDEM ÜLKER

**THE WOMEN IMAGE IN THE MAGAZINES OF THE SECOND
CONSTITUTIONAL PERIOD 1908-1914**

ABSTRACT

Woman problem and appeals about the need to enhance womans status in society had been pronounced fort he fist time by the Tanzimat era intellectuals. However this issue was the opened to discussion only after the notions of personal rights and freedoms and equality which were brought by the Second Constitutional era. Woman issues which seat seal to the period were discussed in the liberal enviroment of the Second Constitution the representatives of thought movements who were trying to find solutions for the problems of the Second Constitution era. These people moved their opinions to magazines and newspapers which were published within the context of freedom provided by the Second Constitutional period press. Thus intellectuals of the Second Constitutional period draw attention of the Ottoman thought enviroment to the woman problem. Woman discussions in the press of the Second Constitution which is considered as starting of an important process in the awakening, organization and claiming rights of Ottoman woman took support of all fraction of society and gave a new image to the modernizing face of the woman of the Second Constitution. Concering the formation of this image daily or weekly published thought serials made inportant contributions. Publication like Sebilürreşad, Beyan'ül Hak, İctihat and Türk Yurdu became press centers in which high sprited discussions about long neglected social and individual right of woman. These magazines tried to reinterpret woman in the issues like family, marrieage, divorce, and garment. Attitudes of these press centers towards the womans of the Second Constitution provided immense contributions in the process of enhacing womans contemporary status.

KEY WORDS

The Second Constitutional Period, Press, Ottoman Woman.

ÖN SÖZ

II. Meşrutiyet dönemi, birçok konunun çeşitli düşünce akımları tarafından basın aracılığı ile tartışılıp, İmparatorluğun içinde bulunduğu kötü gidişata çözüm arayışlarının yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu sayede memleketi Batı medeniyetine kıyasla gerileten, çökmenin eşiğine getiren toplumsal, siyasal ve ekonomik tüm faktörler meşrutiyet aydınları vasıtasıyla masaya yatırılmış ve tartışılmıştır. Osmanlı toplum hayatını çağın gerisine düşüren bu faktörler irdelenirken, gözler sosyal statüsünü kaybeden ve toplumda yalnızlaşan kadına çevrilmiştir. Çünkü kadın her şeyden önce ülkenin geleceğinin bel kemiğini oluşturan nesillerin mimarı, kültürel değerlerin aktarıcısı konumundaydı. Bu nedenle Meşrutiyet aydınları, toplumsal inkılabın kadınlar üzerinden yürütülmesi gerektiğine inanarak, kadının hem aile hem de sosyal hayattaki konumunun yükselmesi için çalışmışlar ve temsilcisi oldukları dergilerde bu amaçla fikir mücadelesi vermişlerdir. Dönemin kadınları üzerinde etkili olan tüm bu faktörler ele alınarak, II. Meşrutiyet'in İslamcı, Batıcı ve Türkçü dergilerinde kadın konulu tartışmalar çalışmamızın 3, 4 ve 5. bölümlerinde aile, evlilik, boşanma ve giyim başlıkları altında incelenerek, II. Meşrutiyet dönemi kadın imajının memleketin genel seyriyle ilintili olarak doğru analiz edilebilmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde akademik tecrübeleri ve şefkatli eğitmen tavrıyla bana yol gösteren, çalışmama anlam kazandıran danışman hocam Sn. Yrd. Doç. Dr. Dilşen İnce ERDOĞAN'A, samimiyetiyle heyecanımı paylaşan Arş. Gör. Aysun SARIBEY HAYKIRAN'A, Adnan Menderes Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerine, çalışmanın en sancılı süreçlerinde bana inancını kaybetmeyen, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, kıymetli aileme sonsuz şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

1.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA II. MEŞRUTİYET'İN İLANI.....10

1.2. II. Meşrutiyet'in Osmanlı İmparatorluğu'nda Uyandırdığı Etki.....14

1.2.1. II. Meşrutiyet'in İlanı İle Başlayan Hürriyet Tartışmaları.....17

1.2.2. Osmanlı Hürriyet Anlayışının Avrupa'da Algılanışı20

II. BÖLÜM

2.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BASIN YAYIN HAREKETLERİ.....23

2.1.1. II. Meşrutiyet'in Hürriyet Ortamında Basında Yaşanan Gelişmeler.23

2.1. 2. II. Meşrutiyet Dönemi Basında Tartışılan Fikir Akımları.....31

2.1.3. II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılık Akımı ve İslamcı Basın.....32

2.1.4. II. Meşrutiyet Dönemi Batıcılık Akımı ve Batıcı Basın.....38

2.1.5. II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük Akımı ve Türkçü Basın.....	43
---	----

III. BÖLÜM

3.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İSLAMCI BASIN VE KADIN

İMAJI.....	48
3.1.1. İslamcı Basında Kadın ve Aile.....	48
3.1.2. İslamcı Basında Kadın ve Evlilik.....	51
3.1.3. İslamcı Basında Kadın ve Boşanma (Talak).....	61
3.2. İslamcı Basında Kadın ve Giyim.....	65

IV. BÖLÜM

4.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BATICI BASIN VE KADIN

İMAJI.....	71
4.1.1. Batıcı Basında Kadın ve Aile.....	71
4.1.2. Batıcı Basında Kadın ve Evlilik.....	75
4.1.3. Batıcı Basında Kadın ve Boşanma.....	79
4.2. Batıcı Basında Kadın ve Giyim.....	82

V. BÖLÜM

5.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TÜRKÇÜ BASIN VE KADIN

İMAJI.....	86
5.1.1. Türkçü Basında Kadın ve Aile.....	87
5.1.2. Türkçü Basında Kadın ve Evlilik.....	89
5.1.3. Türkçü Basında Kadın ve Giyim.....	93
SONUÇ	95

KAYNAKÇA.....	101
EKLER.....	112
ÖZGEÇMİŞ.....	122

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

a.g.e.: Adı geçen eser.

a.g.m.: Adı geçen makale.

a.g.t.: Adı geçen tez

bkz.: Bakınız.

c. c.: Celle Celalüh

Çev.: Çeviren.

Der.: Derleyen.

Haz.: Hazırlayan.

Neş.: Neşriyat.

No: Numara.

s.: Sayfa numarası.

T.T.K.: Türk Tarih Kurumu

vd.: Ve diğerleri

Yay.: Yayınları.

GİRİŞ

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Cumhuriyet Türkiye'sine bıraktığı en büyük miras, sosyal, siyasal ve toplumsal yenileşme zihniyetidir. Bu zihniyetin oluşmasının nedenleri ise, Osmanlı aydınının Meşrutiyet talebinde bulunmadan önce yaşadığı gelişmelerde aranmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve çağı yakalamak ve parçalanmanın önüne geçmek için yaptığı bir takım yenileşme manevraları Osmanlı aydınında Meşrutiyet zihniyetini de beraberinde getirmiştir. Lale Devri, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyılda yeni bir hayat arayışını izah eder. Batı'yı gözlemlemek maksadıyla Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Paris'e gönderilmiştir. Osmanlı'nın yüksek tabakaya mensup ahalisi, Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin Paris'ten dönüşte getirdiği planlara göre yapılan, köşkerlerin lale bahçeleri arasında yeni bir dünyanın güzelliklerinin ve zevkini tatmıştır¹. Bu dönemde kültürel faaliyetlerde canlanma yaşanmış, ilk matbaa kurulmuş, geniş tercüme çalışmalarına girilmiş, ilk tiyatro piyesi bu devrede oynanmıştır. Fakat bu hareket çok sürmemiş, gerici çevreler Batı'yı tanıma girişimine Patrona Halil Ayaklanması ile ilk barikatını kurmuştur. Fakat Osmanlı'nın Batıyı inceleme cereyanını durduramamıştır. Osmanlılarla Batı'nın geniş çapta temasları savaş meydanlarında gerçekleşmiştir. Yenilgiye uğrayan Osmanlı orduları Batı'nın teknik üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle yapılan ilk iş, askeri müesseseleri ıslah etmek, Batılılaştırmak teşebbüsü olmuştur².

XVIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin mülki idaresi ve sosyal hayatı büyük bir karışıklık içerisindeydi. 1789'da Osmanlı tahtına çıkan III. Selim, devletin içinde bulunduğu sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla öncelikle askeri alanda olmak üzere idari, sosyal, ekonomik ve diplomatik sahalarda bir dizi yenilik hareketine girişmiştir. Nizam-ı Cedid adıyla anılan bu yeniliklerden idari ve sosyal içerikli olanları dikkat çekmiştir³. Ancak III. Selim'in yaptığı ıslahatlar ve yenileştirme çabaları din esaslı üzerine teşkilatlandırılmış olan Yeniçeri Ocağı'nda ve ulema denilen din bilginleri

¹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yay., İstanbul, 1978, s.44.

² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s.19-20.

³ Uğur Ünal, "İdari ve Sosyal Alanlarda Nizam-ı Cedid Çabaları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:14, Ankara, 2003, s.273.

ile mutaassıp zümrelerde büyük tepkiler yaratmıştı. Aslında bu tepkilerin temelinde yatan asıl sebep, teşkilatlarının ortadan kalkmasından yeniçerilerin, yeniçerilere mal satan esnafın ve ona yaslanmış olan tekkelerin, ulemanın zarar görecektir⁴. Bu durum nedeniyle III. Selim ıslahatlarının ve yeniliklerinin önü kesilmiştir. III. Selim'den sonra tahta geçen II. Mahmud yenilikçi ve ıslahatçı özelliği ile III. Selim'in yarıda bıraktığı ıslahatları devam ettirme başarısını göstermiştir.

Osmanlı halkı ve ulemasının Batılı ıslahatlara yaklaşımı ise oldukça tutucu olmuştur. Osmanlı, yabancı dil öğrenmez ve dışarıda kalmayı dine karşı bir olay olarak kabul etmiştir. Yıllarca kendi düzenlerinin en iyi düzen olduğunu sanmışlardır. Bu yanılı Osmanlı'nın Batıyı iyi tanımamasının bir nedeni olmuştur. Bu nedenle, Osmanlı aydını ne reform ne de rönesans olaylarını görebilmiş, ne de devletin nerelerde yanlış yaptığını anlayabilmiştir. Batılı olan hemen her şeye karşı çıkmıştır. Halktan hiçbir iyileştirme önerisi gelmemiştir. Reformlar ancak yukarıdan aşağıya olabilirdi nitekim öyle de olmuştur⁵.

II. Mahmut döneminin en önemli olayı Sened-i İttifak'ın ilanı olmuştur. Sened-i İttifak her şeye rağmen kısmen de olsa padişahın mutlak ve sınırsız iktidarına bir sınır koyması açısından önemli bir belgedir. Sened-i İttifak ile Padişah iktidarını ilk defa kısmen de olsa ayan ile paylaşmayı kabul ettiği için bu misak "*meşrutî*" yönetimin ilk belgesi olarak kabul edilebilir⁶. Bütün bunların dışında, Sened-i İttifak'ta yönetici, kullar, yoksullar ve reaya ile ilgili yer alan düzenlemeler; keyfiliğin yasaklanması, vergide adalet, kişi dokunulmazlığı, suçta ve cezada kanuna uygunluk ilkesinin aranması, Sened-i İttifak'ın her ne kadar uygulanma şansı bulamamış olsa da, gözden kaçırılmaması gereken diğer önemli kazanımlarıdır⁷. II. Mahmut idari alanda yaptığı reformlarla birlikte, kendi döneminde ve kendinden sonra yapılacak ıslahatların devamlılığını sağlamak amacıyla, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması onun yenilikçi kişiliğinin en büyük göstergesi olmuştur.

⁴ İdris Küçükömer, **Batılılaşma ,Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yay., İstanbul, 2006, s.38.

⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:5, TTK Yay., Ankara, 1995, s.9-10.

⁶ Ahmet Özkiraz-Berkan Handemir, "Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:2, Ankara, 2009, s.69.

⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998, s.47.

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın desteği olmadan ayakta duramayan bir devlet imajına bürünmüş, yüzyıllarca hükmettiği Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır. II. Mahmut'tan sonra tahta geçen Abdülmecit de çareyi Batılı anlamda ıslahatlar yapmakta bulmuştur. Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi için yapmak zorunda olduğu kapsamlı ve köklü değişiklikler, diğer taraftan ise Batılı ülkelerin azınlıklara eşitlik ve güvence verilmesi yönündeki taleplerinin sonucu olarak altyapısı II. Mahmut devrinde hazırlanan Tanzimat ıslahatlarının, 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okuması ile başlamış oldu⁸.

Halil İnalcık, Gülhane Hattı Hümayunu'nu şöyle değerlendirmiştir: “*Gelenekçi kalıplar altında Şeriat'a ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, kanun ve devlet telakkisinde ve idare prensiplerinde modern kavramlar getirmekte, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme amacını gütmekteydi.*”⁹. Bu amaç doğrultusunda Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat devrinin reformlarını uygulamak maksadıyla Ali ve Fuat Paşaları yetiştirmiştir. Tanzimat reformlarını Mustafa Reşid Paşa ve özellikle Ali ve Fuad Paşa'lar gibi uygulayıcıları, Batı'nın askeri ve idari yapısını Osmanlı Devleti'ne aktarırken Batı'nın günlük kültürünü de, başta görev yaptıkları mekanlar olmak üzere, etkin bir biçimde yerleştirmeye çalışmışlardır. Giyim, ev eşyası, paranın kullanılışı, evlerin stili, insanlar arası ilişkiler Avrupai bir mahiyet kazanmıştır¹⁰.

Tanzimat'ın getirdiği reformlar sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı ile iletişimi ve ilişkisi oldukça arttığı için, bu etkileşim sonucu Osmanlı toplumunda da ilk kez kadınların konumu gündeme getirilmeye başlanmıştır. Ancak Batılı hem cinsleri siyasal hakları için mücadele ederken, Osmanlı kadını hem aile hem de sosyal hayatta var olma mücadelesi vermeye başlamıştır. Müslüman Türk kadınının öncelikli amacı,

⁸ Muzaffer Sencer, “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:17, Sayı:3, 1984, s.46.

⁹ Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996, s.359.

¹⁰ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay., Derleyenler: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul, 1995, s.13.

Batılı hemcinslerinin koşullarından oldukça farklı olarak, kapalı yaşam koşullarından uzaklaşarak, sokağa çıkma özgürlüğüne ulaşabilmektedir¹¹.

Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerle kadına ekonomik ve sosyal anlamda güvenceler sağlanmaya çalışılmıştır. 1856 Arazi kanunnamesi ile kız evlatların babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşler gibi veraset hakkına sahip olmaları tanınmakta, kölelik ve cariyelik kaldırılmakta, kadınlara sınırlı da olsa eğitimden yararlanma olanağı sunulmakta ve kılık kıyafet, sokağa çıkma gibi konulara dair fermanlarla düzenlenen sosyal yaşantıda, görelî bir hoşgörü hakim olmaya başlamıştır¹².

Tanzimat dönemi basın hayatında da renkli yayınların, çevirilerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin önde gelen düşünürlerinden Şinasi, Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Şemsettin Sami ve Ahmet Mithat Efendi gibi aydınlar, hem verdikleri eserleri ile döneme damga vurmuşlar, hem de yazılarında başta çok eşlilik olmak üzere kadının toplumsal statüsüne karşı, az çok şiddetli eleştiriler yönelten yazılar kaleme almışlardır¹³. Tanzimat döneminin ilk özel gazetesi olarak 1860 yılında yayın hayatına başlayan Tercüman-ı Ahval Gazetesi'nde ise Şinasi'nin din adamlarının evliliklerini hicveden Şair Evlenmesi piyesini yayınlamıştır¹⁴. Türk Edebiyatının ilk yayınlanmış tiyatro eseri özelliğini taşıyan bu piyes, günlük hayatın içerisinde yer alan evlilik usulü yansıtılmış ve görücü usulü eş bulma esprili bir şekilde eleştirilerek dönemin kadına bakış açısı yansıtılmıştır¹⁵. Tanzimat basınıyla oluşmaya başlayan kadın gündemi, Afife Hanım tarafından çıkarılan ve ilk kadın dergisi özelliğini taşıyan “Şüküfezar” ile ilk bağımsız örneğini vermiştir¹⁶. Şüküfezar, diğer kadın dergilerinin okuyucularıyla buluşmasında da öncü bir rol üstlenmiştir.

¹¹ Zerrin Ediz, **Kadınların Tarihine Giriş**, Adım Yay., İstanbul, 1995, s.91.

¹² Şirin Tekeli, **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yay., İstanbul, 1982, s.197.

¹³ Şirin Tekeli, **a.g.e.**, s.196

¹⁴ Bernard Caporal, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1982, s.59.

¹⁵ Şinasi, **Şair Evlenmesi**, Haz. Ömer Erdem, Morpa Kültür Yay., İstanbul, 2000, s.32-33.

¹⁶ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yay., İstanbul, 1999, s.26.

Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat reformları uygulanmaya devam ederken, Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik ve bağımsızlık düşünceleri imparatorluğun içerisindeki gayrimüslim halkların isyanını tetiklemiştir. Avrupa ekolünde yetişen Osmanlı aydınları ise bu durumda yapılacak tek şeyin, halka siyasal haklar tanıyarak meşrutiyet idaresine geçmek olarak görmüşlerdir. Böylece Müslüman olmayan halkın Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemesi için, ya da büyük devletlerin azınlıklardan yana müdahalesi için bir neden kalmayacaktı. Çünkü böyle bir düzende halk, yalnız Tanzimat'ın getirdiği nimetlerden yararlanmakla kalmayacak; kendi siyasal kaderini de kendileri tayin edebilecekti. Bu düşünce doğrultusunda Genç Osmanlılar, meşrutiyet rejimini istemekle, hem devleti kurtarmakta olduklarına, hem de daha demokratik bir siyasal düzen uğruna mücadele ettiklerine inanıyorlardı¹⁷. Böyle bir atmosferde Ayetullah Mehmed Efendi, Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Agah Efendi, Mustafa Fazıl Efendi gibi Osmanlı aydınlarının ve asker sivil bürokrasinin baskısıyla Kanun-i Esasi ilan edilmiştir. Fakat Kanun-i Esasi'nin genel niteliği, halkın ve vekillerin haklarını kanun güvencesi altına almaktan ziyade hükümdarın zaten var olan hak ve hürriyetlerini bir de anayasa tarafından güvence altına alınması sonucunda, Meşrutiyet idareden beklenen yasal hak ve özgürlüklerden yeterince istifade edilememesine neden olmuştur¹⁸. Tüm bu olumsuzluklara rağmen I. Meşrutiyet dönemi Türk demokrasi tarihinde, halkın kısa süreli de olsa meşrutiyet rejimi ile tanışması ve ileride ilan edilecek olan II. Meşrutiyet'in provasası olması açısından önemli bir kazanımdır.

II. Abdülhamit 1877-878, 93 Harbinin patlak vermesi ile anayasanın siyasal hükümlerini rafa kaldırıp meclisi tatil ettikten sonra kendi anlayışı doğrultusunda bir yönetim kurmuştur. İç politikada herhangi bir muhalefet hareketine tahammül ve müsaade etmeyen padişah, dönemin en çağdaş yönetim anlayışı olarak kabul edilen meşrutiyeti, Osmanlı Devleti için “*felaket*” olarak görmüştür. Ona göre, özellikle dış politikada karşılaşılan sorunların çözümü için ülke içinde kuvvetli bir iktidar kurmak gerekiyordu. Bu sebeple, meşrutiyeti hatırlatan ve idaresini kötüleyen her türlü hareketi yasaklamış, muhaliflerini ise sürgüne göndererek etkisiz hale getirmiştir¹⁹. II.

¹⁷ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitapevi, Ankara, 2001, s.25.

¹⁸ Hakan Uzun, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2, Kırşehir, 2005, s.155.

¹⁹ Mevlüt Çelebi, **Türk İnkılap Tarihi**, Özal Matbaacılık, İzmir, 2007, s.16.

Abdülhamit 93 Harbinin mağlubiyetinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızlaşan dış siyasetinde çareyi İslamcı kimliği ön plana çıkartmakta bulmuştur. II. Abdülhamit bu kimliği kullanarak, Avrupa'nın Balkan ve Arap halkları üzerinde uyguladığı ayrılıkçı-milliyetçi siyasetine karşılık, Arapları Şiileri milyonlarca göçmeni, Müslüman-Osmanlı toplumu içinde entegre edebilmeyi ve otoritesini güçlendirmeyi amaçlamıştır²⁰. Buna karşın II. Abdülhamit, iktidarı boyunca modern eğitim ve mimarinin temellerinin atıldığı, alt yapı ve yol çalışmalarının işlerlik kazandığı, kütüphanelerin ve müzelerin açıldığı, bilimsel çalışmaların kendisi tarafından özendirilip desteklendiği bir dönem olmuştur. Bunların arasında ünlü Askeri Mülkiye'yi ve Maliye, Ticaret, Yüksek Eğitim, Hukuk, Bahriye, Ziraat, Güzel Sanatlar ve Madencilik Okulları'nı bunların yanı sıra Sağır ve Körler Okulu'nu; kızlar için Meslek Okullarını açmıştır. II. Abdülhamit açmış olduğu bu okullar vasıtasıyla siyasi otoriteye sadakat esasıyla bağlı bireyler yetiştirmeyi amaçlamıştır. Fakat Osmanlı aydınlanmasına hizmet eden bu okullar, paradoks bir şekilde yeni liberal aydın kuşağının eğitim yeri ve padişaha muhalefetin kaynağı olmuştur²¹. Nitekim 1889 yılında İstanbul'daki Askeri Tıp Okulu öğrencilerinden bir grup muhalif genç İttihat-ı Osmani²² adı altında meşruti idarenin ilanı amacıyla bir cemiyet kurmuş, 1895 yılında ise İttihat ve Terakki adını alan bu cemiyet, ordunun ve halkın desteğini sağlayarak 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasiyi tekrar yürürlüğe koymasını sağlamıştır²³.

II. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesinde sevinç ve heyecan ile karşılanmış, günlerce süren kutlamalarda ülke halkı birlik beraberlik naraları atmıştır. Ancak hürriyet havası memlekette uzun sürmemiş, özerk konumdaki Balkan devletlerinin Osmanlıdaki siyasi boşluktan yararlanarak birer birer

²⁰ Kemal Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2009, s.766. Ayrıca bu konu hakkında bkz: İsmail Kara, **İslamcılığın Siyasi Görüşleri 1**, Dergah Yay., İstanbul, 2001, s.78.

²¹ Kemal Karpat, **a.g.e.**, s.309.

²² İttihat-i Osmani Cemiyeti, 1889 yılında Askeri Tıbbiye'nin bahçesinde toplanan, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, İshak Sükuti, Çerkez Mehmed Reşid Efendi gibi tıbbiyeli gençler tarafından kurulmuştur. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan örgütün kuruluş amacı, II. Abdülhamit'in otoriter rejimini yıkmak, meşrutiyeti tekrar ilan ettirmektir. Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1948, s.61-62.

²³ Faroz Ahmad, **İttihat ve Terakki**, Kaynak Yay., İstanbul, 2007, s.22-23.

bağımsızlıklarını ilan etmesiyle meşrutiyetin hedeflediği Osmanlı birliğinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır²⁴.

II. Meşrutiyet'in ilanından iki gün sonra ülkenin genelinde hakim olan özgürlük ortamı basın rejimine de yansımış, İstanbul'daki tüm gazeteler sansürsüz olarak yayınlanmıştır. Bu olay hem Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dahilinde basın rejiminin değiştiğinin açık bir göstergesi hem de özgürlüğün fiili bir kanıtıydı. Sansürün kalkmasıyla birlikte farklı görüşleri temsil eden kişi ve gruplar, kendilerini en iyi ifade edebilecekleri alan olarak basını görmüşlerdir. Bu yüzden devrimden sonra Osmanlı basın hayatında adeta bir yayın patlaması yaşanmış, farklı dillerde ve farklı düşüncelerde yüzlerce gazete, mecmua, siyaset, mizah, kadın, edebiyat dergisi yayın hayatına girmiştir²⁵. II. Meşrutiyet döneminde ülkenin kurtuluşu için çözüm arayışlarına giren Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık gibi fikir akımları da kendi yayın organlarını çıkartarak fikir dergiciliği hususunda meşrutiyet basınına ve Osmanlı düşünce hayatının zenginleşmesine büyük katkı sağlamışlardır. Düşünce dergileri ülkenin içerisinde bulunduğu tüm sorunları yazarları aracılığıyla dergilerine taşıırken, Tanzimat dönemi ile gündem bulmaya başlayan kadın sorununa da mensubu oldukları fikir akımına göre yorumlar getirmişlerdir. Zaman zaman fikir akımlarından Batıcılık ve İslamcılık akımına mensup aydınlar arasında kadın ve Batılılaşma konusunda şiddetli fikir tartışmaları yaşanırken, Türkçülük akımı bu tartışmalarda iki akımı frenleyici bir rol üstlenmiştir. II. Meşrutiyet'in siyasi hayatında belirleyici rol üstlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti ise kadın sorununu kültür politikasının bir parçası haline getirerek, "*milli kalkınmanın neferi kadın*" imajının pekiştirilmesine katkıda bulunmuş, kadının toplum hayatına girmesini engelleyen geleneksel bağlardan kurtulması için Türkçülük ideolojisinden yararlanmışır²⁶.

II. Meşrutiyet dönemi ile kişi hak ve özgürlüklerinin korunduğu siyasi teşebbüslerin teşvik edildiği, matbuat ve basın hayatında sansürün kaldırılıp çok

²⁴ Mevlüt Çelebi, **a.g.e.**, s.18.

²⁵ Oya Dağlar, "II. Meşrutiyet'in İlanının Basın'ındaki Yansımaları" **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, No:38, İstanbul, 2008, s.142. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.82; Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yay., İstanbul, 2006, s.80-90.

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İletişim Yay., Cilt:1, İstanbul, 1999, s.503.

sesliliğin hakim olduğu bir siyasi hayat tesis edilmeye çalışılmıştır. Ancak siyasi birikimi olmayan, idari geleneklerine ve alışkanlıklarına bağlı bir takım gruplar tarafından çıkartılan 31 Mart İsyanı²⁷ ile tüm bu teşebbüsler baltalanmaya çalışılmıştır. Bu isyan sonucunda siyasal alan İttihat ve Terakki'ye kalmış, uzun sürecek bir sıkıyönetim döneminin başlamasına neden olmuştur²⁸.

Tanzimat döneminin Batılılaşma sürecinde çeşitli haklarının farkına varan, dergi ve gazetelerde sesini duyurmaya başlayan Osmanlı kadını, II. Meşrutiyet dönemine geldiğinde, sosyal alandaki modernleşme tartışmalarının ana konusunu oluşturmuştur. Bu dönemde yaşanan kadın konulu tartışmalar, kadının aile ve toplum içindeki etkinlik alanı üzerinden yürütülmüştür. Bu konuda en etkin rol basın olmuştur. O dönemde çıkan gazetelerde, özellikle pek çok kadın ve fikir dergilerinde, kadınlar sorunlarını, beklentilerini yazarak, toplumu ve hemcinslerini bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Ayrıca bu dönemin kadınları, konferanslar düzenleyip, çeşitli dernekler kurmuşlar, bu derneklerde etkin görevler üstlenerek toplumsal hayata da adım atmışlardır²⁹.

II. Meşrutiyet genel olarak, kadınlık bilincinin yerleşmesi, kadın sorunlarının toplumsal çıkmazın bir boyutu olarak ortaya konması açısından belirleyici bir özelliğe sahiptir³⁰. II. Meşrutiyetin ilanından sonra ise sorun ve sorumluluklarının bilincine varan kadınların ekonomik ve siyasi yaşamda etkinleşerek ülkesinin kaderinin tayininde rol oynaması gündeme gelecek ve bu durum onun toplumsal ve yasal statüsünün gereği olarak, yeni hak arayışlarına teşvik edecektir.

II. Meşrutiyet döneminin gündeme getirdiği kavramlar ve düşünce akımları Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasının önüne geçemese de, II. Meşrutiyet dönemi birçok yeniliğin ve zihniyet değişiminin yaşandığı bir süreç olmuştur. Bu yenilenmiş, aydınlanmış zihniyetler, parçalanmış bir imparatorluğun küllerinden modern çağdaş bir

²⁷ 31 Mart İsyanı Hakkında Ayrıca bkz:Tuncer Baykara, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2006;s.60; Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, Habora Yay., İstanbul, 1969, s.28-30; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, II. Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Cilt:9, TTK. Yay., Ankara, 1996, s.80.

²⁸ H. Aliyar Demirci "Osmanlı Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)" **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Editörler:Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, Anı Yay., Ankara, 2006, s.23.

²⁹ Serpil Çakır, **a.g.e.**, s.22.

³⁰ Ayşegül Yaraman Başbuğu, **Elinin Hamuruyla Özgürlük**, Milliyet Yay., İstanbul, 1992, s.96.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Öyle ki Sina Akşin 'de II. Meşrutiyet'in Cumhuriyetin hazırlayıcısı olduğunu şöyle ifade etmiştir: “*Şüphe yok ki, Cumhuriyet'in köktenci dönüşümlerini II. Meşrutiyette bulamazsınız. Ama Türkiye 1919, 1920 ya da 1923'deki mecrasına 1908'de girmiş bulunuyordu. II. Meşrutiyet'in suları, Cumhuriyet'in sularına göre belki çok cılız, çok bulanıktı. Ama gidiş o gidişti. Esasen 1908 İhtilalini yapanların içinde Atatürk ve Milli Mücadele arkadaşları yok muydu?*”³¹. Sonuç itibariyle Sina Akşin de, Tarık Zafer Tunaya gibi II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'in siyasi laboratuvarı olduğu konusunda hemfikirdir.

³¹ Sina Akşin, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cilt:4, Cem Yay., İstanbul, 1995, s.11.

1.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA II. MEŞRUTİYET'İN İLANI

1908 yılına kadar geçen süre içerisinde Meşrutiyet özlemi içerisinde örgütlenen askeri kökenli genç subaylar uzun bir bekleyişten sonra ancak 1907-1908 yılları arasında gerekli ortam ve koşulların oluşmasıyla eyleme geçmeye karar verebilmişlerdi. İşin en düşündürücü noktası ise bu gençlerin II. Abdülhamit'in Batı tarzında açtığı veya ıslah ettiği okullarda, mülkiyelerde, meşrutiyet ve meşrutiyet idaresinin içini dolduran kavramlarla tanışması olmuştur. Çünkü II. Abdülhamit vasıtasıyla bu kavramları ülkü edinen genç subayların tarih sahnesindeki sıraları gelince II. Abdülhamit'e ve onun siyasi otoritesine bir tehdit unsuru oluşturmaya başlamışlardır. Başka bir deyişle II. Abdülhamit'in beslediği karga artık onun gözüne kast etmiştir. II. Abdülhamit'in karşısında geniş bir muhalefetin doğmasının sebebi ise Osmanlı'nın yıkılacağına ilişkin inançlar ve kendi hedeflerine ulaşmak için meşrutiyetten faydalanma düşünceleridir³². Osmanlı Hürriyetçilerini cesaretlendiren bir diğer somut olay ise; Uzak Doğu'da doğu tarzında teşekkül etmiş meşruti idare ile yönetilen bir devlet olan Japonya'nın, Avrupalı fakat tek adamla yönetilen Rusya'yı mağlubiyete uğratmasıydı. Hem Rusya hem de İran bu durumu demokratik kurumların üstünlüğünü gösteren bir kanıt olarak kabul etmiştir³³. Osmanlı içindeki Jön Türkler de komşumuz olan Rusya'nın yaşadığı bu hezeyanı, ilan ettirmek için uğraştıkları meşruti yönetimin hem dayanağı hem de bir zaferi olarak algılamışlardır.

Dış siyaset de ise, Makedonya merkezli gelişen olaylarda II. Abdülhamit açısından oldukça yıpratıcı ve tedirginlik veren boyuttaydı. II. Abdülhamit'in Berlin-Haydar Paşa-Bağdat demiryolu imtiyazının İngiltere yerine Almanya idaresine vermesi, İngiltere'yi kaynayan bir kazan görünümündeki Makedonya ile ilgilenmeye itmiştir³⁴. Bu nedenle İngiltere Kralı ile Rus Çarı 9 Haziran 1908 tarihinde Reval' de gizlice, can

³² Rukiye Macit, **Türk Basınında Dini Tartışmalar (23 Temmuz 1908- 31 Mart 1909)**, (Yüksek Lisans Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2007, s.7.

³³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yay., Ankara, 2008, s.280.

³⁴ Mustafa Armağan, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı**, Ufuk Kitapları, 2008, s.78. Bu konu hakkında bkz: Metin Hasırcı, **Abdülhamid'in Derin Devleti**, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2012; Selahattin Çetiner, **Çöküş Yılları II. Abdülhamit, Jön Türkler, İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

çekişen Osmanlı İmparatorluğunun durumunu konuşmuşlardır. Bu gizli görüşmenin Avrupa basınında yankısı ise, Osmanlı topraklarının paylaşılması olarak yorumlanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise her zamanki gibi devletin başına gelen tüm felaketlerin sorumluluğunu II. Abdülhamit'e yüklediği gibi bu durumu da II. Abdülhamit'in yönetimine mal etmiştir³⁵.

Reval görüşmelerinin yaptığı olumsuz etki İttihat ve Terakki Cemiyeti ve meşrutiyet yanlılarının anayasal idareye giden yolda harekete geçmelerinde bardağı taşıran son damla olmuştur³⁶. Bu görüşmeler sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından meşrutiyetin ilanını sağlamak hususunda harekete geçmeye karar verilmiş, ilk olarak Makedonya'da genel ayaklanma için bir plan hazırlanmıştır. Bu plana göre ayaklanmanın 1908 yılı sonbaharında bir bayram gününe rastlaması planlanmıştır. Lakin Makedonya'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezlerinin bağımsız çalışması ihtilalin planlanan tarihten önce gerçekleşmesine neden olmuştur. Planın belirlenen tarihten önce uygulanmasını gerektiren bir diğer olay ise, Selanik Merkez Komutanı Kaymakam Nazım'ı öldürme girişimidir. Kaymakam Nazım, II. Abdülhamit'in güvendiği, Selanik'teki subayların hareketlerini gözetlemek ve yönetime karşı her türlü muhalif hareketi engellemek hususunda görevlendirilmiş bir komutan idi. Nazım'ın İstanbul'a çağırılması üzerine İttihat ve Terakki Cemiyet'i kendilerinin düşünce ve faaliyetlerini II. Abdülhamit'e rapor etmesinden şüphe duydukları için Selanik Merkez Komutanı Kaymakamı Nazım'ın öldürülmesine karar vermişlerdir. Kararın yerine getirilmesinde İsmail Canbolat ile Mustafa Necip görevlendirilmiş ise de, Nazım bu kişilerin elinden yaralı olarak kurtularak İstanbul'a ulaşmayı başaramıştır³⁷. Bu olay sonrasında II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığından ilk defa haberdar olmuş, cemiyetin genel işlevi ve faaliyetleri hakkında bilgi toplamak için bir kurul oluşturmuş, ve bu kurulu çeşitli incelemeler yapmak için de Selanik'e göndermiştir. II. Abdülhamit tarafından oluşturulan bu kurulun Selanik'e gelmesiyle kurulun işlevi anlaşılmış, İttihat Terakki Cemiyeti tarafından işlenen cinayetlerin de başlangıcı olmuştur. Cemiyet

³⁵Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, (1908-1918)**, TTK Yay., Cilt:9, Ankara, 1996, s.25-26.

³⁶Orhan Koloğlu, **Avrupa Kısacasında Abdülhamid**, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.56. Bu konu hakkında bkz. Selim Deringil, "**II. Abdülhamid'in Dış Politikası**", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., Cilt:2, İstanbul, 2000, s.306.

³⁷Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.28

suikastlara girişerek kendini savunmuş, fakat örgütün varlığı açığa çıkmıştır. 1908 Haziranında örgüt, iki şeyden birini seçmek zorunda kalmıştır: Ya harekete geçecek ya da saray tarafından er geç imha edilecekti. Sonuçta Resneli Niyazi, 3 Temmuz 1908 tarihinde İttihat Terakki Cemiyeti'nin desteği sayesinde 240 asker ve çoğu Arnavut kökenli, bir o kadar sivilde birlikte dağa çıkarak başkaldırmıştır³⁸. Resneli Niyazi dağa çıkışının ardından İttihat Terakki Cemiyeti'nin varlığını ve amacını şu şekilde açığa vurmuştur: *“Kamuoyu Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulmasına yönelmiştir. Padişah'a karşı millet saygı beslemekte ve şimdiye kadar yapılan fenalıkların hesabını sormamaktadır. İstek ve amaç bundan sonra uygar devletlere benzeyecek bir yönetim sistemi kurmak suretiyle her parçası kanımıza karşılık olan kutsal vatanımızın otuz yıldan beri uğramakta olduğu paylaşımından korunması, milletimizin düşünce ayrılıklarından kurtarılması ve bu gün pek karanlık görünen geleceğimizin güven altına alınmasıdır. Biz Anayasanın hemen bu gün yürürlüğe konmasını isteriz. İstek yerine getirilmez ise sorumluluk ilgili makama ait olacaktır.”*³⁹. Resneli Niyazi'nin dağa çıkışından çok geçmeden Yıldız Sarayından terfi alan Enver Paşa da İstanbul'a gitmek yerine dağa çıkmayı tercih etmiştir. II. Abdülhamit bu durum üzerine isyanı bastırması ve gereken önlemleri alması amacıyla, Şemsi Paşa'yı Manastır'a gitmekle görevlendirilmiştir. Fakat 7 Temmuz 1908'de Şemsi Paşa Manastır telgraf merkezinden çıkarken güpegündüz komutası altındaki bir subay tarafından öldürülmüş ve katili elini kolunu sallayarak oradan uzaklaşmıştır. Ayaklanma artık dalga dalga yayılırken, İttihat Terakki Komitesi artık gün yüzüne çıkmış asileri sahiplenmiş, meşrutiyetin ilanını siyasi bir talep olarak dile getirmeye başlamıştır⁴⁰. Abdülhamit tüm bu ayaklanmalara rağmen kolay kolay direnişi elden bırakmayıp Şemsi Paşa'nın yerine Manastır'ın güvenliğini sağlamak için Tatar Osman Paşa'yı görevlendirmiştir. Fakat o da Şemsi Paşa gibi görevini icra edemeden bir gece çetesiyle birlikte dağdan inen Resneli Niyazi tarafından evinden dağa kaçırılmıştır. Bunun yanında II. Abdülhamit muhalif subayları kendi tarafına çekebilmek için subayların gecikmiş maaşlarını dağıtıyor, çeşitli terfilerle subayların gönlünü kazanmaya çalışıyordu. Fakat Abdülhamit'in gecikmeli olarak

³⁸ İhsan Burak Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Cilt:2, Sayı:3, 2008, s.216.

³⁹ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.30.

⁴⁰ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.282.

yaptığı bu jestler için artık çok geç kalınmıştır. Rumeli'den ardı arkası kesilmeyen telgraflar Yıldız Sarayı'ndan bir an önce meşrutiyetin ilanını talep ediyorlardı.

Rumeli'deki aydın ve subaylar arasındaki meşrutiyet talepleri halk tarafından da ilgi ile karşılanırken, bu sırada Firzovik olayının da patlak vermesi yaşanan diğer isyanlarla birlikte Abdülhamit'in II. Meşrutiyet'i ilan etmesinde etkili olmuştur. Bu olayın gelişimi bir hayli ilginçtir⁴¹. Firzovik'te Avusturyalılar eğlenceler düzenlemiş, bu eğlenceler Arnavutlarca hoş karşılanmayıp, Avusturyalıların Makedonya'yı işgal edeceklerini düşündürmüştür. Arnavutlar bu düşünce doğrultusunda harekete geçerek, Metroviçe, Prizren, Priştine, Yeni Pazar, İpek ve Yakova'dan gelen silahlı Arnavutlarla birlikte bu eğlence yerlerini ateşe vermişlerdir⁴². Arnavutları dağıtmak için Kosova Jandarma Kumandanı Galip Bey görevlendirilmiş, lakin Galip Bey'de İttihatçı olduğu için bu olayı cemiyetin amacına kullanmak istemiştir. Galip Bey, Arnavutlar arasında etkin bir propaganda faaliyetine girişmiştir⁴³. Daha sonra 180 kişinin imzasının bulunduğu bir telgrafla 21 Temmuz 1908'de padişahın anayasasının yürürlüğe konması istenmiştir⁴⁴. Bu isteğe karşı II. Abdülhamit, Anadolu'dan Makedonya'ya asker yollayarak ayaklanmayı bastırma faaliyetine girişmiş, fakat Anadolu'dan gönderilen askerlerde İttihat Terakki Cemiyeti'ne katılmıştır. Sonuçta olayların kontrolünü kaybeden ve artan baskılara daha fazla dayanamayan padişah, kan akmasını ve memleket işlerine yabancıların karışmasını engellemek maksadıyla Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi anlamına gelen meclisin açılmasını, bunun için de genel seçimlere başlanılmasını ve durumun vilayetlere bildirilmesini; bunun memleketin emniyeti bakımından zaruri bir tedbir olduğunu kabul etmiştir. Padişah resmen 24 Temmuz 1908 tarihli İrade-i Seniyyesiyle II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir⁴⁵. II. Abdülhamit'in sadrazamı vasıtasıyla yayınladığı Hürriyet Seniyyesinden anlıyoruz ki, II. Abdülhamit içinde bulunduğu şartların ve üzerindeki baskıların artması sonucuyla meşrutiyeti ikinci kez ilan etme yoluna gitmiştir. Fakat ilan edilen meşrutî idarenin ülkenin içinde bulunduğu sorunların hiç birine çözüm olamayacağını, hatta ülkenin ve

⁴¹ Faroz Ahmad, **a.g.e.**, s.23-26.

⁴² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, (1908-1918)**, s.35.

⁴³ İhsan Burak Birecikli, **a.g.m.**, s.217.

⁴⁴ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.36.

⁴⁵ Tarık, Zafer, Tunaya, **Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s.6.

tebaanın meşrutî idareye hazır bulunmadığının da kanısındaydı. II. Abdülhamit tüm bu olumsuz kanaatlerine rağmen halka, meşrutîyetin ilanını kendi iradesinden kaynaklanan bir lütuf olarak yansıtmayı tercih etmiştir.

1.2. II. Meşrutîyet'in İlanının Osmanlı İmparatorluğu'nda Uyandırdığı Etki

II. Meşrutîyet'in ilanı halk tarafından sevinç ile karşılanmış, yurdun dört köşesinde bayram şenliği gibi kutlanmıştır. Bir gece öncesine kadar kul olan, ama kendilerine artık vatandaş oldukları müjdesi verilen halk ise ne olduğunu tam olarak bilmeseler de olabildiğince hürriyetin coşkusunu yaşamışlardır. Hürriyetin ilanı sayesinde Müslüman, Hıristiyan, Ermeni, Yahudi, herkes birbiri ile sarılıp öpüşüp, imamlar, papazlar ve hahamlar kol kola gezerken, Makedonya dağlarındaki Rum, Bulgar, Makedon çeteler de kendilerini takiple görevli müfrezeler ile barışıp öpüşerek düze inmişlerdir⁴⁶. 25 Temmuz Cumartesi günü İstanbul'un belli başlı caddeleri bayraklarla donatılmış, halk caddelerde yürüyüşler ve gösteriler yapmışlardır. Yeni yönetimi kutlayanların arasında Türk, Rum, Ermeni ve Musevilerin de bulunduğu elli bin kişiden oluşan bir topluluk, iki bando eşliğinde, Bâb-ı Âli'ye yürümüştür⁴⁷. İstanbul'daki kutlamalar 26 Temmuz Pazar günü de ilk günkü coşkuyla sürmüş, 26 Temmuz günü öğleden sonra Türk, Rum, Ermeni, Bulgar ve Musevilerden oluşan yaklaşık yüz bin kişilik bir topluluk Harbiye Nezareti önündeki Beyazıt Meydanı'nda toplanmıştır. Burada yapılan konuşmalarda kalabalık bir topluluk tarafından yeni anayasal yönetime bağlılık yemini edilmiş, daha sonra Yıldız Sarayı'na kadar coşkuyla yürünmüştür. Boğazın dört bir yanı renkli pankartlar ve bayraklarla süslenmiş, kayıklar ve vapurlar yeni anayasal yönetimi kutlayanlarla dolmuştur. Gelin gibi süslenen vapur ve sandallar, kıyılarından bir yukarı, bir aşağı geçerken Boğaz'ın her yanından neşeli kutlama sesleri yükselmiştir. Tüm bunlara ek olarak, vapurlar düdükleriyle hem birbirlerini, hem de kıyıdaki halkı selamlamışlardır⁴⁸. 26 Temmuz gecesi Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de yani, bugünkü İstiklal Caddesi'nde toplanan halk büyük bir coşkuyla

⁴⁶ Sacit Kutlu, **Didar-ı Hürriyet: Kartpostallarla İkinci Meşrutîyet (1908-1913)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s.100.

⁴⁷ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s.6.

⁴⁸ Aykut Kansu, **a.g.e.**, s.7.

yeni anayasal düzen lehinde gösteriler yapmış, Tepebaşı'nda ise adım atacak yer kalmamıştır. Bu sevinç gösterilerine bando da eşlik etmiş ve gecenin geç saatlerine kadar parkta kutlamalara katılan halkı eğlendirmiştir. 27 ve 29 Temmuz günlerinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve kimi subaylar, şehrin değişik yerlerinde toplanan kalabalıklara hitap ederek hürriyeti canları pahasına korumaya ant içmişlerdir. Ağustos ayında ise, yine İstanbul'da Ermeni Devrimci Federasyonu ve Türk devrimcileri arasında dayanışma gösterileri yapılarak birlik ve beraberlik mesajları verilmiştir. 13 Ağustos Perşembe günü ise, Balık Pazarı Üç Horan Ermeni Kilisesi'nde özgürlük ve adalet uğruna canlarını vermiş Müslümanların anısına Âyin-i Ruhanî gerçekleştirilmiş, ayının sonunda Ermeni Patrikhanesi Vekili Katolikos Tourian, alkışlarla karşılanan vatanperver bir konuşma yapmıştır⁴⁹. II. Meşrutiyet'in ilanı ile sokaklar yalnızca hürriyet, adalet, eşitlik naralarıyla çınlamamış; aynı zamanda Ermeni vatandaşlarımız meşrutiyet adına can vermiş Müslüman kardeşlerimizin acısını yad ederek, hürriyet sevinci Osmanlı halkları arasında geçici de olsa birleştirici misyonunu yerine getirmiştir⁵⁰.

1908 Temmuzunu'nun özgürlük ortamı sadece gayrimüslimler açısından değil toplumun bütününe oluşturan Müslüman kadınlar içinde büyük bir önem taşımaktadır. 27 Temmuz günü kadınlar ağızlarında hürriyet sloganlarıyla sevinç gösterilerine katılmışlar, süslü arabalarda kentin sokaklarında dolaşmışlardı. Böylece peçeye ve eve kapatılmaya karşı duruşlarını, eğitilme isteklerini, kamu yaşamına katılma iradelerini ortaya koymuşlardır⁵¹.

Köklü değişmeler yapmak isteyen her büyük siyasi hareket gibi, II. Meşrutiyet de ani bir refah ihtiyacının ifadesi olan, büyük bir ümit ile başlamıştır. Bu ümidin temsili olarak da hürriyet kutlamalarına katılan tüm kitlenin sloganı ise “*Hürriyet*”, “*Müsavet*”, “*Adalet*” ve “*Uhuvvet*” yani meşrutiyetin ruhunu oluşturan özgürlük, eşitlik, adalet, kardeşlik kavramlarıydı⁵². Sivil halkı galeyana getirip, meydanları çınlatan bu sloganlar, halkın zihninde sorgulanıp yorumlanmadan, sınırları belli olmayan bir

⁴⁹Aykut Kansu, **a.g. e.**, s.7-8.

⁵⁰Halil Akkurt, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2008, s.23.

⁵¹Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Adam Yay., Cilt:2, Çev.: Server Tanilli, İstanbul, 1999, s.228.

⁵²Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.41.

özgürlük ortamını çağrıştırmıştır. Halk bu özgürlüğü, bütün yasakların kalkması şeklinde yorumladığı gibi, vapura bile para vermeden binmeyi meşrutiyetin getirdiği doğal bir hak olarak görmüştür⁵³. Özellikle meşrutiyet ile yeni tanışmış kitlelerin algısında hürriyet, bütün sorunları çözecek ve bütün arzuları yerine getirecek sihirli bir anahtara dönüşmüştü. Bu durum halkta, taşkınlıklara disiplinsizlik ve anarşi gösterilerine, vergi ödemeyi bile reddetmeye neden olmuştur⁵⁴. Dönemin en etkili şairlerinden Mehmet Akif Ersoy ise II. Meşrutiyet'in ilanından sonra halkın içine düştüğü bu pervasızca yaşanan sevinci şu satırlarda dile getirmiştir:

*Bir de İstanbul'a geldim ki: bütün çarşı pazar
Naradan çalkalanıyor, öyle ya... Hürriyet var!
Galeyan geldi mi mantık savuşmuş... doğru:
Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru.
Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının;
Kafalar tütsülü hülya ile, gözler kızgın;
Sanki zincirdekiler hep boşanır zincirden,
Yıkıvermiş de tımarhaneyi çıkıvermiş birden;
Zurnalar şehir ahalisini takmış peşine;
Yedisinden tutarak dayanın ta yetmişine!
Eli bayraklı alaylar yürüyor dört köşeli;
En ağır başlısının bir zili eksik belli,
Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük,
Dinliyor etrafını kaplamış yüzlerce hödük,
Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak...
—Yaşasın.
—Kim yaşasın?
—Ömrü olan.
—Şak şak şak.
Ne devairde hükümet, ne ahalide bir iş!
Ne sanayi, ne maarif, ne alış var, ne veriş⁵⁵.*

⁵³ Faroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Çev: Fatmagül Berktaş, Kaynak Yay., İstanbul, 1986, s.37.

⁵⁴ Robert Mantran, **a.g.e.**, s.227.

⁵⁵ Yukarıda belirtilen şiir Mehmet Akif Ersoy'un Süleymaniye Kürsüsünde şiirinden alıntı yapılmıştır. Ayrıntılı olarak bkz. Mehmet Akif Ersoy, **Süleymaniye Kürsüsünde Safahat/2**, Dergah Yay., İstanbul, 2007.

Burada hicvedilenler, 1908 meşrutiyetinin getirdikleriyle kendilerini sokaklarda bulan insan yığınlarıdır. Böylesi bir boşluk içine yuvarlanan halk yığınlarını ne söylediğini bilmeyen “*Dilli düdük*” denilen hatipler, çevrelerinde her şeyi alkışlayan “*Hödükler*” meydana getirmişlerdir⁵⁶. Mehmet Akif, hürriyetin ilanıyla halk kitlelerinin aksine yeni idareden çok bir şey beklenmemesi gerektiğini ve yaşanan sevincin gereksiz ve bilinçsiz, abartılı bir ruh halinin dışı vurumu olarak değerlendirmiştir.

Meşrutiyet yönetimi ikinci kez ilân edilirken bir de af çıkarılmıştır. Başlangıçta bu af kararı Makedonya’daki İttihatçıları kapsıyordu, fakat içeriden ve dışarıdan gelen tepkiler üzerine 29–30 Temmuz tarihlerinde genel affa dönüşmüştür. Önce Rumeli’deki siyasi suçlular, sonra cezasının üçte ikisini çekmiş olan suçlular, daha sonra bütün suçlular kademe kademe af kapsamına alınmıştır. Aslında devlet otoritesi çok zayıflamış ve hükümet durumu kontrol edemeyeceğini anlayınca işi genel affa çevirmişti. 31 Temmuz’da da hafiyé örgütünün kaldırıldığı ilan edilmiştir⁵⁷.

1.2.1. II. Meşrutiyet’in İlanı İle Başlayan Hürriyet Tartışmaları

II. Meşrutiyet’in ilanının akabinde, Osmanlı kitlelerini etkisi altına alan hürriyet coşkusunun ve sarhoşluğunun yerini, halkın II. Meşrutiyet rejiminin getirdiği sosyal ve siyasal yenilikleri anlama çabalarına bırakmıştır. Halkı meşrutiyet idaresine ve bu idarenin getirdiği değişime hazırlama görevi Osmanlı aydınlarına düşmüştür. Osmanlı aydınları bu görevi yazılı basın ve siyasi tiyatrolar⁵⁸ aracılığı ile yerine getirmeye çalışmıştır. O günün gazetelerinde meşrutiyet idaresinin, memleketin millet ile idaresi demek olduğu, dolayısıyla bütün milletin yönetime doğrudan katılması gerektiği sık sık vurgulanmıştır⁵⁹. Bu ortamda en ateşli tartışmalar ise hürriyetin sınırları, millet-i hakime ve müsavat kavramları çevresinde dönmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından

⁵⁶ Erbay, Kücet. “Mehmet Akif ve Hiciv”, Bildiriler 1, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Sempozyum Dizisi:2**, Burdur, Mart 2009, s.226.

⁵⁷ İlay İleri, “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:17, Ankara, 2005, s.6.

⁵⁸ Enver Töre, **Meşrutiyet Tiyatrosu**, Dumanay Yay., İstanbul, 2006, s. 67. Bu konu hakkında bkz. Enver Töre, **Hayattan Sahneye Kadınlar**, Dumanay Yay. İstanbul, 2006; Alemdar Yalçın, **II. Meşrutiyet’te Tiyatro Edebiyatı Tarihi**, Akçağ, Yay., İstanbul, 2002; Metin And, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu 1908-1923**, İş Bankası Yay., Ankara, 1971.

⁵⁹ Mete Tuncay-Raşit Çavaş,-Nuri Akbayar,-Bahattin Öztuncay-Yücel Demirel, **II. Meşrutiyet’in İlk Yılı**, YapıKredi Yay, İstanbul, 2008, s.125.

açıkça savunulmasa da, benimsendiği ve halka aksettirilmeye çalışıldığı millet-i hakime kavramı, tüm Müslüman ahaliden ziyade, sadece Türkçe konuşan Müslümanları ifade etmeye başlamıştır⁶⁰. Genel olarak II. Meşrutiyet döneminde millet-i hakimenin yorumlanmasında ise; Millet-i Hakime düşüncesinde de bir üst kültür yaratma anlayışı söz konusudur. Bu açıdan “*Millet-i Hâkime*” toplumsal iş bölümü gereği insanların cemaat aidiyetlerinden ve cenderelerinden özgürleştirilerek, ortak bir ulusal kültürde birleştirme projesi olarak da algılanmıştır⁶¹.

Hürriyet’in getirdiği tartışılmaya ve anlaşılmaya muhtaç diğer kavram ise “*Müsavat*” kavramının halkın zihninde ne ifade ettiği. Kendisini Müslüman-Türklerin temsilcisi olarak lanse eden İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bu kavram, Kanun-i Esasi’de yer aldığı şekliyle herkesin kişisel eşitliği olarak algılanmıştır⁶². Buna karşı çıkan gayrimüslimler ve Prens Sebahattin taraftarları ise dini ve etnik kimliklerin eşitliğini ve birinin diğerinden daha üstün veya egemen olmadığını kabul edilmesini istemişlerdir⁶³. II. Meşrutiyet’i, gayrimüslim ve Müslüman tüm tebaayı birleştirici bir çimento olarak algılayan diğer bir kesim ise, Meşrutiyeti genellikle liberal ve demokrasi çerçevesinde açıklamışlardır. Bu çerçevede yeni rejimin her şey den önce imparatorluğu meydana getiren tüm unsurlara özgürlük ve adalet sağlayacağı düşünülmüştür⁶⁴.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile tartışılan konulardan biri de, meşruti idarenin yönetenler tarafından resmi yazışmalarda ve sözlü telaffuzlarda kullanılmaması hususunda gösterdikleri hassasiyettir. Padişah ve hükümetin yeni rejim ile ilgili yaptıkları resmi açıklamalarda “*Meşrutiyet*” yerine “*Kanun-u Esasi*”yi kullanmaları dikkati çekmektedir. Padişah’ın Meclis-i Mebusan’ın açılış töreni için hazırladığı nutkun sonundaki “*İdare-i Meşrutiyet*” kelimesini sildirerek “*Kanun-u Esasi*” yazdırmış olması da bu konudaki hassasiyetin bir göstergesidir⁶⁵. Padişah II. Abdülhamit’in, ilan

⁶⁰ Kieser, Hans-Lukas, **Türklüğe İhtida**, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.39.

⁶¹ Fahri Yetim, “II. Meşrutiyet Döneminde Türklüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: “Millet-i Hakime” Düşüncesi ve Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:18, Isparta, Aralık-2008, s.82.

⁶² Sacit Kutlu, “İkinci Meşrutiyet Dönemi”, **Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigar-ı Meşrutiyet**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s.165.

⁶³ Sacit Kutlu, **a.g.e.**, s.372.

⁶⁴ Oya Dağlar, **a.g.m.**, s.145.

⁶⁵ Faik Reşit Unat, **İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve Otuz Bir Mart Hâdisesi**, TTK Yay., Ankara, 1960, s. 28.

ettiği meşrutiyet idaresinin ismini telaffuz etmekten sakınmasının nedeni ise, Osmanlı tebaasının yüzyıllardır gelenekleşen alışkanlıklarından bir anda yeni bir usule geçmenin çeşitli zorlukları ve aksaklıkları da beraberinde getireceği düşüncesiydi. Yeni rejimle birlikte halk “*Tebaa-i Şahane*”den “*Vatandaş*” bilincine ulaşacaktı. Fakat kendi kendini idare etmeye alışmamış, eğitim seviyesi düşük bir kitleye vatandaşlık haklarını ve ödevlerini öğretmek kolay bir iş değildi. Lakin dönemin basınında “*Vatan*”, “*Vatanperverlik*”, “*Vatandaşlık*” kavramlarının sık sık kullanılması, halkın bu bilince ulaşması için verilen çabayı açıkça ortaya koymaktadır. Bununla beraber halkın da yeni rejime alışmak için istekli davrandığı görülmüştür. Zaman içinde halkın siyasete karşı ilgisinin büyük ölçüde arttığı gözlemlenmiştir. Cemiyetler, kulüpler, dernekler aracılığı ile kitlesel katılım canlanmış, sendikalar, grevler, kadın haklarının basın yoluyla savunulması gibi gelişmeler sayesinde toplumun hızla politize olmaya başladığı görülmüştür⁶⁶.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, Meşrutiyet anayasal haklar çerçevesinde özgürlük ve adaleti getirecek önemli bir gelişmedir. Kanun-u Esasi hem özgürlüklerin hem de devletin ayakta kalmasının teminatı olarak gösterilmiştir. Bu hareket, imparatorluktaki Türk ve Türk olmayan unsurların demokratik ve liberal bir anlaşma zemini içinde giriştikleri ilk ve son harekettir. Ön plandaki ideoloji Osmanlıcılıktır. İmparatorluğu dış müdahalelerden koruma ve bütünlüğü sürdürme güdüsü içinde hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adalet ilkelerine dayanan bir meşruluk anlayışı egemendir⁶⁷.

1.2.2. Osmanlı Hürriyetinin Avrupa’da Algılanışı

Osmanlı İmparatorluğunda büyük bir coşku ile ilan edilen hürriyetin ilanı sadece Osmanlı sınırları içerisinde değil Avrupa sınırlarında da yaptığı etki ile büyük yankı uyandırmıştır. Avrupa can çekişen Osmanlı İmparatorluğu’nun bu yeni rejimle tekrar dirayetini toplayamayacağını farkında olmasıyla birlikte, en fazla imparatorluğun ömrünü kısa süreli de olsa uzatabileceğini düşünmüştür.

⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s. 123.

⁶⁷ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul, 1992, s.42.

Avrupalı devletlerden İngiltere ise yeni rejimi memnuniyetle karşılamış fakat diplomasi açısından “*Bekle gör*” politikası gereği bir memnuniyet gösterisi gibi bir tavır sergilemiştir. Diğer Avrupa ülkelerinin durumu da İngiltere’den pek farklı olmamıştır⁶⁸. Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, II. Meşrutiyet’in ilanından bir hafta sonra, yani 31 Temmuz 1908 tarihinde konuyla ilgili düşüncesini şöyle açıklamıştır: “*Eğer Türkiye meşrutiyeti kurar, bunu ayakları üstünde tutmayı başarır ve kendisi güçlenirse, bunun sonuçları şu an hiçbirimizin göremeyeceği noktalara ulaşacaktır. Mısır’daki etkisi müthiş olacağı gibi, Hindistan’da da etkileri hissedilecektir. Eğer Türkiye şimdi bir parlamento kurar ve hükümetini etkilerse, Mısır’da anayasa ve meşrutiyet talebi çok güçlenecektir ve bizim bu talebe karşı direnme gücümüz çok azalacaktır.*”⁶⁹. İngiltere Dışişleri Bakanını II. Meşrutiyet’in ilanı üzerine yaptığı açıklamada ne kadar soğukkanlı ve temkinli bir şekilde fikrini beyan etmiş olsa da, Osmanlı’da vuku bulan bu yeni rejimin coğrafi olarak yakın olan sömürgelerine de sıçrama ihtimali, İngiltere’yi yeterince endişelendirmiştir.

Fransız Dışişleri Bakanlığı Osmanlı İmparatorluğu’nun yeni rejime geçmesini olumlu karşılamışlardır; çünkü bazı İttihatçıların Fransız kültürüne yakınlıklarından dolayı kendi nüfuzlarının artacağını düşünmüşler ve bu nedenle II. Meşrutiyet’in ilanını memnuniyetle karşılamışlardır⁷⁰. Fransa Dışişleri Bakanlığının Suriye-Lübnan dosyasında Osmanlı İmparatorluğu’nun meşruti idareye geçmelerini ayrıntılı olarak şöyle yorumlamışlardır: Osmanlı Devleti’nde Batılı anlamda anayasal bir rejimin mümkün olamayacağına kesin olarak inandıkları ileri sürülmekle birlikte, imparatorluğun çok farklı milletlerden oluştuğunu, şimdiye kadar süre gelen birliğin mutlakiyetçi bir rejimin baskısıyla mümkün olabildiğini, anayasanın sonucu olan liberal-hürriyetçi rejimde talepler titizlikle değerlendirilmezse, giderek imparatorluğun dağılmasına yol açabilecek başka isteklerin gündeme geleceğini vurgulamışlardır. Meclis-i Mebusan’ın çalışmaları, talepleri belirsiz bir zamana uzatması halinde parlamenter rejimin iflas edebileceği; eski rejime dönüş, hali hazırda mümkün olmamakla beraber, zihin bulanıklığının geçmişin keyfi yönetimine açık kapı bırakacağı

⁶⁸ İlay İleri, **a.g.m.**, s.4.

⁶⁹ Faroz Ahmad, “İttihat ve Terakki”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2, İletişim Yay., İstanbul, 1986, s.293.

⁷⁰ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1948, s.251.

ileri sürülmüştür⁷¹. Osmanlı'nın kuzey komşusu Rusya'da ise birçok Müslüman ırkdaşımızla kültürel bağlarımızı koparmamış olmamız Rusya'da da meşrutiyet söylemlerine neden olabileceği için Rusya, Osmanlı'nın ilan ettiği Meşrutiyet rejiminden haz etmemiştir⁷².

Osmanlı hürriyeti, yabancı basında da gündemi meşgul etmiş ve gazete kupürlerinde çeşitli değerlendirmelere nail olmuştur. Bu değerlendirmelerden bazıları ise şunlardır: “*Bugün yalnız Türkiye için değil bütün Avrupa için ehemmiyetlidir. Osmanlı parlamentosu açıldı. Osmanlılar yeni bir devre dahil olmuşlar ve bu sayede demokrat idare-i hükümet usulü muvaffakiyete nail olmuştur.*”⁷³. Alman basınında: “*Türkiye’de anayasa uygulanırsa Mısır ve Hindistan da birer anayasa isteyecektir.*” Avusturya basınında: *Türkiye’nin kuvvetlenmesi Avusturya menfaatine aykırıdır.*” İfadeleri yer almıştır. Bulgaristan basınında ise, II. Meşrutiyet’in ilanı iyi karşılanmış, fakat İngiltere’nin İstanbul’da daha çok nüfuz edebilecek olması Bulgarların dış politikadaki çıkarlarına gölge düşürmüştür⁷⁴. Batılı güçler devrimi, Osmanlı Devleti’nin geleceği için cesaret verici bir belirtiden çok, imparatorluğun zararına, Balkanlar’daki ve Ortadoğu’daki kendi konumlarını güçlendirme fırsatı olarak algılamışlardır⁷⁵.

II. Abdülhamit Osmanlı-Rus Savaşını bahane ederek kendi insiyatifi ile Meclis-i Mebusan’ı kapatıp Kanun-i Esasiyi askıya almasından sonra, Meşrutiyet yanlıları hatalarından ders çıkararak bir daha Meşrutiyet’in II. Abdülhamit’in iradesine bırakılmayacak kadar elzem olduğunu deneyimleriyle idrak etmişlerdi. Bu nedenle siyasi yönetimin 1908 yılı itibari ile meşruti monarşinin kurulduğu, hükümetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu olduğu ve mutlakiyetçi monarşiye hizmet eden sivil-askerî bürokrasinin gücünün siyasal süreçten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemin başlangıç noktası olması bakımından son derece önemlidir. 1908’den sonra anayasanın bazı maddeleri yedi kez değiştirilmiş, Mutlakiyet idaresi parlamenter rejime dönüştürülmüş, Meclis’in kabineyi düşürmesi kolaylaştırılmış, kabinenin Meclis’i

⁷¹ Salih Tunç, “Quaid’orsay Belgelerinin Işığında II. Meşrutiyet’in İlanından Sonra Suriye’de Ayrılkçı Eğilimli Bir Muhtariyet Girişimi: Reşit Mutran Olayı” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt:26, Sayı:2, Ankara, 2011, s.479.

⁷² Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 2003, s.603.

⁷³ İhsan Burak Birecikli, **a.g.m.**, s.218.

⁷⁴ Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yay., İstanbul, 1967, s.65.

⁷⁵ William Hale, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Hil Yay., İstanbul, 1996, s.4

feshetmesi ise zorlaştırılmıştır. Parlamento artık kabinenin güvenoyu alamaması halinde feshedilebilecek ve üç ay içinde seçimler yapılacaktır⁷⁶. Kabinenin padişaha karşı değil, meclise karşı sorumluluğu mekanizması kurulmuştur. Böylece demokratik bir denetim sistemi oluşturulmuş ve Padişahın 1876'daki yetkisi sınırlanmıştır. Kişi hak ve hürriyetleri alanında; sansür, sürgün ve kanunun saptadığı nedenler dışında tutuklama ve cezalandırma usulleri kaldırılmış, toplanma ve dernek kurma hakkı kabul edilmiştir. Ancak daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhalefetin güçlenmesini engellemek için meclisi feshetmeyi kolaylaştırmış, basın ve düşünce özgürlüğünü kısıtlamış, kişisel eylem ve gösteri yapmayı zorlaştırmış, derneklere sınırlamalar getirmiş, işçi hareketleri ve grevleri kısıtlamış ve böylece kendi iktidarlarını güçlendirmek istemiştir⁷⁷.

⁷⁶ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950**, İmge Kitabevi, İstanbul, 1999, s.102.

⁷⁷ İhsan Burak Birecikli, **a.g.m.**, s.218-219.

2. 1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BASIN YAYIN HAREKETLERİ

2.1.1. II. Meşrutiyet'in Hürriyet Ortamında Basında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde Batıyla temasının artmasından sonra kültür hayatımızda değişimler meydana gelmeye başlamış, bu değişimleri hızlandıran en önemli araçlardan biri de gazete ve dergiler olmuştur. 1832 yılında resmi gazete niteliğindeki “*Takvim-i Vekâyi*”⁷⁸ ve ardından çıkmaya başlayan özel gazeteler Türk edebiyatının ve Türk basınının Batılı bir görünüm kazanmasında etkili rol oynamıştır.⁷⁹ Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu içerisinde dağınık bir şekilde yaşayan gayrimüslimlerinde Rumca- Ermenice, Arapça çıkardıkları gazete ve dergiler hem vilayetlerdeki yerel basının gelişmesini sağlamış, hem de Müslüman kardeşlerine örnek teşkil etmiştir. Bu dönemde Fransız gazetelerin varlığı da yadsınmayacak kadar fazladır. Bunun en önemli nedeni de, Fransa ile yoğun olarak sürdürdüğümüz ticari faaliyetlerimizin bu dönemde devam etmesidir.

Tanzimat Dönemi içerisinde basın konusunda birçok ilk yaşanmıştır. Bu dönemde yazılı basın şahlanmıştır, fakat uzun soluklu bir şahlanıştan söz etmek mümkün olmamıştır. Devlet tarafından çıkarılan “*1864 Matbuat Nizamnamesi*” ile gazetecilik faaliyetlerine ciddi anlamda bir kısıtlama getirilmiştir. Nizamnamenin ceza hükümlerini içeren ikinci bölümünün 15. maddesinde, Padişah veya Osmanlı Hanedanlığı aleyhinde yayın yapan gazetecilerin altı aydan üç yıla kadar hapis cezasıyla veya 25 altından 150 altına kadar para cezasına çarptırılacağına hükmolunmuştur. Nizamname'nin 16. maddesinde de, devletin bakanları aleyhinde yayın yapan gazetecilerin bir aydan bir yıla

⁷⁸ Takvim-i Vakayi Gazetesi 1 Kasım 1831'de ilk Türkçe gazete özelliğine sahiptir. Devlet tarafından yapılan ve yapılmak istenenleri halka doğru olarak anlatmak için çıkarılmıştır. Gazetede ayrıca halkı ilgilendiren çeşitli haberlere de yer verilmiştir. Başlangıçta haftalık olarak çıkartılmasına karar verilen gazetenin, düzensiz fasılalarla yayınlanması sebebiyle haftalık niteliğini kazanamamıştır. Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi 1831-1923**, Afa Yay., İstanbul, 1990, s.48-50.

⁷⁹ Hüsrev Akın, “II. Meşrutiyet Döneminde Kısa Ömürlü Bir Dergi :Hıyaban” **Turkish Studies Dergisi**, Sayı:5, 2010, s.710; Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basını:İçeriği ve Rejimi”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.90.

kadar hapis cezasıyla veya 5 altından 50 altına kadar para cezasına çarptırılacağına hükmedilmiştir⁸⁰.

Tanzimat döneminde yayımlanmakta olan gazetelerden özellikle “*Tercüman-ı Ahval, Tasviri Efkar ve Muhbir*”de; Agah Efendi, Şinasi, Ziya Bey, Namık Kemal ve Ali Suavi hükümet politikalarını eleştiren türde makaleler kaleme almakta, meşrutiyet ve hürriyet fikirlerini neşrederek kamuoyunun bu yeni fikirlerle tanışmasını sağlamaktadır ki, bu türden yayınlar hükümet yetkililerinin rahatsızlığına neden olmaktadır. Hali hazırda iç siyasette sıkıntılı günler geçiren Osmanlı İmparatorluğu, halkın zararlı fikirlerle tanışıp, hoşnutsuzluk yaratabilecek hareketlere girişebilmesi ihtimalinden çekinerek “*1864 Matbuat Nizamnamesi*” nin yanı sıra basın bu türden yayınlarını önlemeye yönelik Sadrazam Ali Paşa, 1867 yılında, kendi adıyla anılan ve 1864 yasasını hiçe sayarak, süreli yayınların derhal idari mercilerce cezalandırılmasını öngören “*Âli Kararname*” sini ilan etmiştir. Bu kararnamede şöyle denilmektedir: “*Bir süreden beri bazı gazetelerin, ülkenin genel çıkarlarına tamamen ters düşen bir tutum içerisinde oldukları görülmüştür. Bu gazeteler, düşmanların silahı haline dönüşmüş, yalan haberler ve yıkıcı fikir yayma yoluna başvurmuşlardır... Bu nedenle hükümet, düzen ve huzuru koruma amacıyla ‘Matbuat Nizamnamesi’ nin dışında belirtilenlerin dışında bazı idari baskı tedbirlerine başvurmayı uygun görmüştür.*”⁸¹ Bu basın hususundaki sansür ve yaptırımlardan sonra Osmanlı aydınları çözümü yurt dışına çıkmakta ve gittikleri ülkelerde yazım hayatlarına devam etmekte bulmuşlardır.

I. Meşrutiyet döneminin basın hayatının en büyük özelliği, basının halk üzerinde ve hükümet çevrelerinde etkisinin artmış olmasıdır. Abdülaziz’in padişahlığı sırasında birçok aydının sürgüne gönderilmiş olmasına rağmen basın halkın günlük hayatı ile ilgilenmeye başlamıştır⁸². Yani bu dönemde basının etkisi kendini hissettirmiştir. 30 Mayıs 1876 tarihinde tahtan indirilen padişah yerine V. Murat getirilmiş üç ay gibi kısa süren iktidarı döneminde basının geçici özgürlük havasına kanarak bazı yeni gazeteler ortaya çıkmıştır. Lakin Abdülaziz’in şüpheli ölümü neticesinde V. Murat akli dengesini

⁸⁰ Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, “Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri,” **Kırgızistan-Türkiye- Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 14, Kırgızistan, 2005, s.260

⁸¹ Belkıs Ulusoy, Nalcıoğlu, **a.g.m.**, s.261.

⁸² Hülya Baykal, **a.g.e.**, s.105-106.

yitirmiş ve tahttan uzaklaştırılmak zorunda kalınmıştır. II. Abdülhamit'in 1876 yılında meşrutiyeti kabul edip tahtta çıkmasından sonra Osmanlı İmparatorluğunda coşkulu bir hava hakim olmuştur. Anayasanın ilanı ile gazete ve dergiler yayınlarını rahat bir şekilde yapmaya başlamışlar, fakat bu basın özgürlüğü uzun soluklu olmamıştır. II. Abdülhamit yayınladığı tebliğlerden Tanzimat döneminde yayınlanan işlevlik kazanan 1857-1864 tarihli “*Basın Tüzükleri*” ve “*1867 Âli Kararname*” sinin tekrar yürürlükte olduğunu belirtmesi ile basın hususunda istibdat dönemi tekrar başlamıştır. Bu dönem 1908 yılında Meşrutiyet'in ikinci kez ilanına kadar devam edecektir⁸³.

II. Meşrutiyet dönemi, uzun süren bir sessizliğin ardından özgürlüklerin nispeten yaşanmaya başladığı, herkesin yine nispeten istediği gibi konuşup yazdığı bir dönem olmuştur. Dönemin bu özgürlük havası basın hayatını da etkilemiş, gazete ve dergi sayısı birdenbire artış göstermiştir. Basını sıkı bir denetimden geçiren idari anlayıştan sonra neredeyse hiçbir kısıtlama getirmeyen bir uygulamaya geçilmesi siyasi, ilmi, edebi gayretler içinde bulunanların yanında amatör ruhlu kişileri de cesaretlendirmiştir⁸⁴. 24 Temmuz 1908 Meşrutiyet'in ilanından sonra gazetelerini sansürün denetimine sunmadan piyasa süren İstanbul basını, böylelikle kendi eylemiyle basın rejimini değiştirmiş oluyordu. Yeni dönemin özelliğini, her aklıdan geçenin, her canı çekenin sokak başına çıkıp nutuk çekmesi gibi, gazete ya da dergi çıkarması oluşturuyordu. Pek çoğu, bir ya da birkaç sayı yaşayıp batan bu yayınlar, belki tek tek etki yaratamamış, ancak toplumun gerçeklerini dinlemek açlığına cevap vermişlerdir.⁸⁵ Böylece sansürün kaldırıldığı 24 Temmuz günü “*Basın Bayramı*” olarak ilan edilmiştir. O günlerde İstanbul'da topu topu dört gazete yayın yapıyordu: İkdam, Sabah, Tercüman ve Saadet gazeteleridir. O gün bu gazeteler meşrutiyeti ve özgürlüğü öven ateşli yazılar yayınlamışlardır. Baskı makineleri tüm gün çalışmış, Türk Basını'nda yeni bir dönem başlamıştır. Yıllardan beri düşündüklerini yazamayanlar yeni gazeteler çıkarmaya başlamışlardır. İlk iki ay içinde 200'ün üstünde gazete imtiyazı alınarak, artık her türlü eğilime yakınlık duyan kişiler gazete ve dergi yayınlıyordu. Bu gazetelerin içinde en önemlileri: Yeni Gazete, Tanin Mizan, (İttihat ve Terakki'nin yönetim organlarında rol almış aynı zamanda tarihçi Murat Bey'in gazetesidir ve İttihatçılara ağır eleştirilerde

⁸³ Hülya Baykal , **a.g.e.**, s.110.

⁸⁴ Hüsrev Akın, **a.g.m.**,s.710.

⁸⁵ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yay., İstanbul, 2006, s.87.

bulunan bir gazetedir) Serbesti, Sada-yı Millet, Takvim-i Vakayi dir. Dini içerikli gazeteler ise: Volkan (31Mart olayını düzenleyen Derviş Vahdetin'in yönetiminde olduğu İslamcı bir yayın organıydı), Sırat-ı Müstakim, (Bu gazeteyi Mehmet Akif Ersoy yönetiyordu bir süre sonra ise Sebillürreşad adıyla yayımlandı) Saday-ı Din, Tarık-i Hidayet, Medrese, İlmiye adlı dergiler çıkartıldı⁸⁶.

Düşünce ve Edebiyat dergilerinde ve gazetelerinde ise öne çıkan yayınlar: Genç Kalemler (Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Ziya Gökalp, Emin Gündüz gibi yazarların yönetiminde olduğu ve bu yazarların makalelerinin yayımlandığı bir dergidir), Yeni Mecmua, Hürriyet-i Fikriye, Türk Yurdu, Halka Doğru, Türk Sözü, İçtihat, Resimli İstanbul, Musavver Muhit ve Şehbal dir. Ayrıca II. Abdülhamit döneminde unutulmuş olan mizah ve karikatür dergiciliği de çok büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Bu dergilerden ilk çıkan Kalem ve onu izleyen yıllarda yayınlanan Cem, bir ekol oluşturmuşlardır. Hem çizgi kalitelerinin mükemmelliği hem de ustalıkla yaptıkları siyasi mizah ile kendilerini basın dünyasında kabul ettirmişlerdir⁸⁷. Bu dönemin dergi ve gazeteleri, temsil ettikleri ve önde gelen kalemlerinin birbirine saldırmakta kullandıkları dönemin öne çıkan düşünce akımlarına bağlı olarak yüzeysel bir ayrıma tabi tutuluyorlardı⁸⁸. Belirgin bir şekilde bir ideolojiyi temsil eden dergiler giderek orta ve alt tabakalara daha fazla ulaşabiliyorlardı⁸⁹. Ancak en önemli fikir dergilerinin, farklı anlayış ve fikirlere sahip yazarlara bir forum olarak hizmet ettiği gerçeği de gözden kaçırılmamalıdır. Öte yandan söz konusu dönemin tanınmış yayıncıların birçoğu, bu fikir akımlarından birine dahil edilemez. Bu yayıncıların önemli bir kısmı, aynı zamanda rakip dergiler de yayınlamaktadır⁹⁰.

II. Meşrutiyet'in ilanından 1918'in sonuna kadar 918 dergi ve gazete çıkarılmıştır. Basında yaşanan bu yayın patlaması sadece İstanbul gibi büyük şehirlerle

⁸⁶ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2003, s.83-84.

⁸⁷ Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yay., İstanbul, 1943, s.56. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi 1728-1922**, Oral Yay., Ankara, 1970; M. Nuri İnuğur, **Basın Yayın Tarihi**, Der Yay., İstanbul, 2002.

⁸⁸ Esther Debus, **Sebillürreşad**, Libra Yay., İstanbul, 2009, s.24.

⁸⁹ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri," **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.126.

⁹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, Cilt:1, Kısım:1-2, TTK Yay., Ankara, 1964, s.439.

sınırlı kalmamış, Trabzon, Bağdat, Kudüs gibi şehirlerde de kendini göstermiştir. Balkan Savaşı sırasında yeni yayınların sayısında bir azalma görülmüşse de 1913’de yayın sayısında önemli artışlar olmuştur⁹¹.

Basının gözünden II. Meşrutiyet’i incelerken haberlerin veriliş biçimleri, kullanılan kavramlar, geliştirilen çeşitli söylemler bilhassa önemlidir. II. Meşrutiyet ile birlikte basının dili belirgin bir biçimde değişmiş, farklı bir terminolojinin oluşmaya başladığı görülmüştür. O güne kadar yasak olan kavramlar özgürce kullanılmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte basında en çok kullanılan kavramlar: “İnkılâb-ı Osmani”, “Parlamento”, “Meclis-i Mebusan”, “Vatan”, “Vatandaş”, “Vatanperverlik”, “Hürriyet”, “Müsavat-eşitlik”, “Uhuvvet-kardeşlik”, “Meşveret”, “Adalet”, “Millet”, “Terbiye-i Milliye”, “İdare-i Meşruta”, “Fırka-i Siyasiye”, “Fırka-i Muhalefet”, “Devr-i İstibdad”, “Devr-i Sâbık”, “Devr-i Cedid”, hürriyet ve Meşrutiyet taraftarı anlamına gelen “Ahrâr-ı Ümmet”, Osmanlı ordusu için kullanılan “Nigehbân-ı Hürriyet”, kavramlarıdır⁹². Üzerinde sık sık durulan bu kavramlar o güne kadar kullanılmamış, II. Meşrutiyet’in ilanı ile adeta yeni bir meşrutiyet dili yaratılmıştır. Sadece dil üzerinden yapılacak bir inceleme bile devrimin getirdiği değişiklikleri anlamamızı sağlayacak önemli ipuçları vermektedir⁹³.

II. Meşrutiyet ile başlayan 31 Mart olayı ile devam eden süreçte gazeteler ve bu gazetelerin yazarları da bitmez tükenmez kavgalara, küfürleşmelere, karalamalar girişmişlerdir. Gazete sayfalarındaki bu atışmalar tansiyonu yükseltse de tirajlarda satış patlamalarına neden olmuştur. Ancak hükümet başlangıçta basın hürriyetine saygılı davranırken, gazetecilerin satışmalarını ve aleyhteki yazıların dozunu iyice arttırıp sınır tanımamaları nedeniyle 30 Temmuz 1908 tarihinde “*Matbuat Cemiyeti Osmaniye*” düzenlemiştir. Fakat bu karar mesleki bir disiplin amaçlamadığından herhangi bir resmi nitelik taşımıyordu. Her halükarda basın yoluyla çatışma ve sürtüşme son süratle devam etmiştir⁹⁴. Aslında aydınlar arasında yaşanan bu tartışma ve atışmalar basın yoluyla halkın fikirlerine nakşediliyor ve fikir ayrılıklarını körüklüyordu. Bu ateşli tartışmalara

⁹¹ Hıfzı Topuz, **a.g.e**, s.84.

⁹² İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vakası**, İstanbul Kitapevi, İstanbul, 1961, s.12.

⁹³ Oya Dağlar, **a.g.m.**, s.142-143.

⁹⁴ Murat Çulcu, **Osmanlı’da Çağdaşlaşma- Taassup Çatışması**, Kastaş Yay., İstanbul, 1990, s.178.

birde dini düşünceleriyle ön plana çıkan kişiler eklenince yavaş yavaş 31 Mart Olayı'nın sinyalleri algılanmaya başlanmıştır⁹⁵.

Sonsuz bir özgürlük içinde, değil son otuz yılda, son üç yüz yılda söylenmemiş her şeyi söyleme hırsına kapılan Meşrutiyet basını, ilk darbeyi 31 Mart Olayı ile yaşamıştır. Tutucu çevreler ve basın tarafından kışkırtılan cahil askerlerin eylemi, özgürlükler üzerine bir kere daha düşünmek gereğini ortaya koymuştur. Yine de hayli liberal bir içerikle hazırlanmış olan “*Matbuat Kanunnamesi*” meclis tartışmalarında büyük eleştirilere maruz kalmış, kimse özgürlüklerinden santim ödün vermek istememiştir. Uzun tartışmalardan sonra Temmuz 1909'da yasa onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir⁹⁶. 14 Temmuz 1909 tarihli Matbuat Kanunu, 8 Ağustos 1931'e kadar, 22 yıl yürürlükte kalmışsa da 15 kez değişikliğe uğramıştır. Yapılan değişikliklerin başlıcaları şunlardır: Yazı işleri müdürleri için yüksek öğretim veya yedi yıllık idadi (lise) diploması zorunluluğu, siyasi gazete imtiyazı almak için İstanbul'da 500, taşrada 200 lira depozito yatırmaları, askerlerin yazı yazmalarının yasaklanması, edep ve ahlak kurallarına aykırı yazı ve resimlerin yasaklanıp toplatılması, mebusların ve Ayan üyelerinin sorumlu gazete müdürü olmalarının yasaklanması, gazete satıcılarının polisten belge almalarının zorunlu olması, devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek biçimde yayın yapan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılması, (9 Kasım 1913 tarihli geçici kanun) askeri sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haberlerin yazılmaması, (25 Ağustos 1914 tarihli geçici kanun) sıkıyönetim bölgelerinde sansür kurulunun izni olmadan gazete yayınlanmaması, (5 Şubat 1919 tarihli kararname) iç güvenlik ve dış ilişkilerle ilgili belge yayınlanmaması, (5 Ağustos 1920 tarihli kararname)⁹⁷.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında, basın dünyasında sol düşüncenin de yer aldığını görüyoruz. Ancak meşrutiyet solunun bilinçli bir sosyalist çizgide olduğunu söylenemez⁹⁸. Kendisine sosyalistliği yakıştıran ilk dergi İzmir Boykotaj Cemiyet'inin

⁹⁵ Sina Akşin, **Şariatçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 1994, s.35. Ayrıntılı bilgi için bkz: Süleyman Kocabaş, **31 Mart Olayı'nın İç Yüzü II. Abdülhamid Nasıl Devrildi?**, Vatan Yay., İstanbul, 2005.

⁹⁶Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s.88-89.

⁹⁷ Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s.86.

⁹⁸ Çağlar Kırçak, **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.65.

1908 Kasım ayında çıkardığı “*Gave*” dir. Liberal sosyalist olduğunu ileri süren dergi aynı zamanda ittihatçı, padişahçı, halifeci ve İslamcıdır⁹⁹. 1909’da Selanik’te ise “*Amele Gazetesi*” yayınlanmış, bunu 1910 yılında İstanbul’da yayınlanmaya başlayan “*İştirak Gazetesi*” izlemiştir. Hüseyin Hilmi tarafından haftalık olarak çıkarılan bu gazete, ilk solcu gazete olmuştur. İşçi sorunları ile uğraşmıştır. Ayrıca Osmanlı Sosyalist Partisinin de sözcülüğünü yapmıştır¹⁰⁰. İştirak Gazetesi’nin kapatılmasından sonra Hüseyin Hilmi, Sosyalist, İnsaniyet, Medeniyet ve İdrak’i yayınladıysa da her biri birkaç sayı çıkıp sonra kapanmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi, II. Abdülhamit döneminden sonra, farklı görüş ve düşüncelerin basın aracılığıyla topluma yansıtıldığı bir dönem olmuştur. Ancak bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalif yazılar yazan gazetecilerin tutuklandığı ve gazetelerinin kapatıldığı, bazı gazetecilerin faili meçhul ölümlerine rastlanıldığı olumsuz olaylarda yaşanmıştır. Serbesti Gazetesi’nin baş yazarı Hasan Fehmi’nin¹⁰¹, ölümü bu faili meçhul cinayetlerden biridir. Hasan Fehmi, gazetesinde İttihatçılara karşı koyan yazılar yazarak o günün aydın çevresinde geniş yankılar uyandırmıştır. İttihatçılar ilk etapta Hasan Fehmi’yi susturmak için gözdağı vermişler, fakat bu gözdağı Hasan Fehmi’nin muhalif yazılar yazmasına engellememiştir. Bir akşam Hasan Fehmi üç arkadaşıyla birlikte Galata Köprüsü’nden geçerken kimliği meçhul kişiler tarafından kurşunlanıp öldürülmüştür. Hasan Fehmi’nin öldürülmesi üniversite çevresinde büyük yankı uyandırmış, öğrenciler Bab-ı Âli’ye çıkıp, Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşmüşler fakat katillerin bulunması hususunda bir netice alamamışlardır¹⁰².

İttihatçıların kurşunlarına hedef olan bir diğer gazeteci ise Ahmet Samim¹⁰³ dir..

⁹⁹ Mete Tuncay, **Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)**, Bilgi Yay., Ankara, 1978, s.38.

¹⁰⁰ Hülya Baykal, **a.g.e.**, s.183.

¹⁰¹ İlk basın şehidi olan Hasan Fehmi, orta tahsilinin bitirdikten sonra Mülkiye’ye girmiştir. Bu yüksek okulu bitirdikten sonra Jön Türklerin arasına karışmış onlarla Paris’e kaçmıştır. Buradan da Mısır’a gitmiş, 1908 yılında Meşrutiyetin ilanı üzerine İstanbul’a gelmiştir. İstanbul’da basın hürriyetinden faydalanarak İttihatçıların icraatlarını tenkit etmeyi düşünerek, o zamanlar çıkmakta olan Serbesti Gazetesi’nin baş yazarlığını üstüne alarak sert bir şekilde tenkitlere başlamıştır. II. Meşrutiyet’in ilk devirlerinde Serbesti en çok satılan gazete olmuştur. Enver Behnan, Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi**, Ankara, 1971, s.176.

¹⁰² Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s.88.

¹⁰³ Ahmed Samim, 1884 yılında Rumeli’nin Prizen, şehrinde doğmuştur. Tahsilini Fatih ilkokulunda, daha sonra Galatasaray Lisesi ve Robert Koleji’nde yapmıştır. Okulu bitirince Reji İdaresi’ne memur olmuştu. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra gazetecilik mesleğini girerek ilk defa Osmanlı Gazetesinde

Ahmet Samim, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gazeteciliğe başlamış, İttihatçılara karşı koyan Ahrar Partisi'nin yayınladığı “*Osmanlı Gazetesi*” nde yazılar yazmış, sonra da Sada-yı Millet Gazetesi'nin başına geçmiştir. Ahmet Samim, gazetesinde İttihat ve Terakki yönetimini ağır bir dil ile eleştiriyor ve basın özgürlüğünün olamayışından dem vuruyordu. Ahmet Samim'e ölümünden iki gün önce İç İşleri Bakanlığı'ndan kendisine valilik teklif edilmiş, fakat onun tarafından bu teklif geri çevrilmiştir. Ahmet Samim, bu teklifin, üstü kapalı bir ölüm fermanı olduğunu sezmişti. Sonuç itibari ile onun da hayatı Hasan Fehmi gibi, iş çıkışı arkadaşı ile evine giderken bir tabanca sesi ile son bulmuştu. Maalesef gazeteci cinayetleri iki kişi ile sınırlı kalmamış, Zeki Bey,¹⁰⁴ Hasan Tahsin¹⁰⁵ gibi tarafsız gazetecilik yapanlarda diğer arkadaşları gibi faili meçhul cinayetlere kurban gitmişlerdir.

Meşrutiyet devri gazeteciliğinde, gazetelerin sadece sayıları artmamış geçen yıllara nazaran gazetelerin şekil ve muhtevasında da değişimler göze çarpmıştır. Bu dönem gazetelerin boyu büyütülüp, gazetelere resim, harita ve karikatür konulmuş, gazetelere “*Şuunu Hariciye*” ve “*Şuunu Dahiliye*” başlıkları altında dış ve iç havadisler verilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda bu dönemde birçok gazeteci yetişmiştir, fakat bunlar ancak Cumhuriyet devrinde kendilerini gösterebilmişlerdir¹⁰⁶.

çalışmıştır. Bir müddet sonra Hilal adlı bir gazete neşretmiştir. Bu gazeteden sonra Sadayı Millet Gazetesi'nin baş yazarı olmuştur. Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**,s.178.

¹⁰⁴ Zeki Bey, 1866 yılında Kayseri'de doğmuş, tahsilini Galatasaray Lisesi ile Mülkiye Mektebi'nde yapmıştır. Okulu bitirince Hariciye Nezareti Tercüme Kalemî'ne memur olmuştur. Daha sonra Düyun-u Umumiye girmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızca biliyordu.Tarih ve ekonomi bilgisi kuvvetli , hürriyet taraftarı kültürlü bir zattı. Mizan Gazetesi'nde İttihatçılara karşı şiddetli eleştirileri onun ölümüne neden olmuştur. Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s.180.

¹⁰⁵ 1883 yılında İstanbul'da doğan Hasan Tahsin, Harbiye'de Atatürk'ün sınıf arkadaşıydı. Selanik'te “*Silah*” adıyla bir gazete çıkardığı için kendisine “*Silahçı Tahsin*” denilmiştir. II. Meşrutiyet'ten önceki yıllarda İttihatçılara katılan Hasan Tahsin, bu örgütte gizli ve önemli görevler aldı. Ancak İttihatçılar iktidara geldiği zaman, onlara karşı koyan, uzlaşılması zor, eleştirilerinden korkulan bir kişi haline gelmiştir. İttihatçılar kendisi ile görüşmek için “*Teşkilatı Mahsusa*” denen gizli bir örgütün toplantısına çağırılmışlar, bu toplantı da uyuşturucu bir kahve içirilip öldürülmüştür. Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s.91.

¹⁰⁶ Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s.183.

2.1.2. II. Meşrutiyet Dönemi Basında Tartışılan Fikir

Akımları

II. Meşrutiyet'in ilanı ile halk iktidarı daima kurtarıcı olarak görmüştür. Fakat hürriyeti getirenlerin, aynı hürriyeti zamanla baltalamaya doğru gitmeleri, halkı hayal kırıklığına uğratmıştır. Böylece halk üzerinde, neye, kime inanacaklarını tayin edememekten doğan, bir inanç ya da ideal buhranı doğmuştur¹⁰⁷.

Meşrutiyetin içinde bulunduğu bu çaresizlik atmosferi, Meşrutiyet aydınlarını da düşündürmüştür. Onlar toplum olaylarına, değişik açılardan, değişik fikir gözlükleri ile bakmışlar ve bu olayları yorumlamışlardır. Bunun sonucunda ise ülkelerini uçurumun kenarından döndürecek olan o cevval soruyu kendilerine yöneltmişlerdir: Bu devlet nasıl kurtulabilir? Meşrutiyet aydını, Osmanlının karşı karşıya kaldıkları sorunlara genel olarak gelenek, reform ve batı bileşiminden bakmışlar, çağdaş uygarlığın uzlaşmaz olarak gördükleri yanlarına ilişkin fikirler üretmişlerdir, ancak konu reformların gerçekleştirilmesine gelince, bu ayrıntıları bırakarak anayasal reformun her türlü meseleyi çözeceğine inanmışlardır¹⁰⁸. Yani bu aydınlar genel olarak, gelenek, reform ve Batı'ya ilişkin tartışmalarda farklılaşmalara rağmen her biri, kendilerine göre izah ettikleri ölçüde hürriyet ve yenilik talebi konusunda ortak bir paydada buluşmuşlardır¹⁰⁹.

Bu noktada, II. Meşrutiyet'in fikri karakterine bağlı bir özellikle karşılaşmaktayız. Meşrutiyet insanlarının çoğu, en çetin ve en buhranlı safhalarda dahi, kültür ve eğitim kısıtlığına rağmen İmparatorluğun çöküşünü durdurabilecek sebeplerin araştırmacıları olmuşlardır. Bu toplum sevgisi, devleti kendinin hissetme ve muayyen bir topluluğa mensup olma zevki, fertleri bencilliği aşan gayret ve çalışmalara, fedakarlıklara sevk etmiştir. Topluluğu, iktidarın veya türlü baskıların karşısında, hareketsiz gören muharrirler ve ellerine ilk defa kalem alan vatandaşlar derhal

¹⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, **a. g.e.**, s.66.

¹⁰⁸ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.375.

¹⁰⁹ İltiş Yıldırım, **Türk Modernleşmesi ve Türk Solu: Kadro Hareketi Örneği**, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2007, s.23.

kalemlerine sarılmışlardır¹¹⁰. Pek çok aydın Batı'dan aldıkları fikirleri ve bu fikirlerin bağlı olduğu tartışmaları, yıkılma sürecini girmiş olan Osmanlı'nın düşünce hayatına uyarlamışlardır. Düşünce anlamında birbirine yakın olanlar, belli yayın organlarında bir araya gelerek siyasi fikir akımlarını oluşturmuşlardır¹¹¹. Bu siyasi fikir akımlarının iskeletini ise İslamcılık, Batıcılık (Garpcılık) ve Türkçülük oluşturmuştur. Diğer bir deyişle II. Meşrutiyet'in talihsiz aydınları ülkeyi nasıl kurtarabiliriz sorusunun cevabını İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık siyasi fikirleri üzerinden arama yolunu seçmişlerdir. Her bir siyasi fikir akımına mensup liderler ise partizan ve hakem rolünde görünmüşler ve bu kişilerin fikirleri meclis kürsülerinde, mitinglerde, minberlerde, konferanslarda, resmi vesikalarda, broşür, dergi ve gazetelerde daimi yayılma, tekrarlanma ve gelişme imkanlarına sahip olmuşlardır. Meşrutiyetin fikri çalışmaları, siyasi çalışmalarından çok daha üstün ve başarılı olmuştur¹¹².

2.1.3. II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılık Akımı ve İslamcı Basın

II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ayrışma sürecinde İslamcılığı iç ve dış idarede bir sistem haline getirmeye çalışmıştır. II. Abdülhamit'in İslamcılığı devlet sistemi haline getirmesinde yatan sebep ise, İslamiyet'in inanç bakımından taşıdığı sadeliği ve teşkilat bakımından bir devlet özelliğini kendi içinde barındırdığına olan inancıdır. Ona göre Osmanlı Devleti'nin başına gelen bütün felaketlerden İmparatorluğun din vahdetsizliği sorumludur. II. Abdülhamit ülkesini kalkındırmanın çözümünü şu şekilde ifade etmiştir: “Eğer eski kuvvetimizi kazanmak istiyorsak, kuvvetimizin kaynaklarını hatırlamalıyız.”¹¹³. II. Abdülhamit'in dış siyasette İslamcılık vasıtası ile biri yakın, diğeri uzak olmak üzere, iki amacı vardır: yakın amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını korumak, uzak amaç ise Hilafet etrafında dünya İslam birliğini kurmaktır¹¹⁴. Böylece II. Abdülhamit, iç ve dış siyasette devlet bütünlüğünü korumayı ve özellikle batılı devletlere karşı iyi bir denge politikası kurmayı amaçlamış ve kısa süreliğine de olsa bu ülküsünü başarmıştır¹¹⁵.

¹¹⁰ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.51.

¹¹¹ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**,s.66.

¹¹² Aytakin Yılmaz, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yay., Ankara, 2001, s.38.

¹¹³ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.544.

¹¹⁴ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.545.

¹¹⁵ Mim Kemal Öke, **Hilafet Hareketleri**, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1971, s.15.

Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyet rüzgarları eserken yıllardan beri ifade edilen ve giderek geliştirilen İslamcıların siyasi görüşleri, meşrutiyet yönetim sistemini öneren ve halifenin yetkilerini sınırlayan bir görünüm arz etmiştir. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, hürriyet ortamında İslamcılık yeniden inkişaf etmiş siyasi bir ideoloji haline gelmiştir¹¹⁶. Bu ideoloji, bu dönemde Türkçülük ve Batıcılık “*Garpcılık*” gibi iki önemli ve güçlü fikir akımıyla mücadele etmek zorunda kalmış; fakat İslamcı aydınlar tarafından bu fikir cereyanı sağlam temellere oturtularak entelektüel bir boyut kazandırılmıştır. O nedenle İslamcılar hem geleneklerine bağlı kalarak hem de çağın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte İslamcılığı idealize etmişlerdir. Halka düşünce modeli olarak sundukları ise sadeleştirilmiş bir şekilde, Batıdan gelen fikirlerle İslam’ı sentezleme çabasından ibarettir¹¹⁷.

İslamcılar, İslamiyet’in yalnız uhrevi (ölümden sonraki dünyaya ilişkin) değil aynı zamanda dünyevi (dünya ile ilgili) bir din olduğunu söylemişler, bu nedenle Osmanlı Devleti’nin ayakta kalabilmesi için dinsel ilkelere dayanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir¹¹⁸. Bu görüşler çerçevesinde, II. Meşrutiyet’in ilk döneminde yönetime tepki göstermemişlerdir. Onlara göre meşrutiyet, İslam hukukunun en önemli öğelerinden biri olan meşvereti getirmiştir. Meşveret hükümdarın ya da halifenin devlet işlerini yürütürken danışma yoluna başvurması demektir. İşte meşrutiyet bunu uyguluyordu¹¹⁹.

Sırat-ı Müstakim yazarlarından Musa Kazım Efendi ise, İslam’ın ilerlemeyi teşvik eden araçlara sahip olduğunu, bunların “*Şura-yı Ümmet*”, “*Hürriyet*”, “*Kardeşlik*” ve “*İdâd-ı kuvvet*” olduğunu bildirip, idâd-ı kuvvet prensibini de ordu düzenlemekten, endüstri, tarım ve sanat ve her türlü alanda muasır seviyeye yükselecek

¹¹⁶ İsmail Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, Cilt:1, Dergah Yay., İstanbul, 200, s.37-45.

¹¹⁷ Hülya Küçük Sevil, **İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)**, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2005, s.13-14.

¹¹⁸ Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt:2, Çev.Server Tanilli, Adam Yay., İstanbul, 1999, s.233.

¹¹⁹ Çağlar Kırçak, **a.g.e.**, s.76.

çabayı göstermek diye açıklamıştır. Bu çabanın da her Müslüman için farz olduğunu belirtmiştir¹²⁰

İttihat ve Terakki dönemi, İslamcılık anlayışının cereyan ettiği yenilikçi İslamcılarının karşısında muhafazakar, gelenekçi İslamcılar da mevcuttur. Modernistler tamamen İslam'ı reddetmemekte, tarihi tecrübelerden de yararlanarak Batı ile İslami gelenek arasında sentez kurmaya çalışmışlardır. Çünkü geliştirmekte olan bir kültür vardı ve bu kültür bütün dünyayı etkilemekteydi. Bundan İslam dünyasının etkilenmemesi beklenemezdi. Muhafazakarlar ise, İslami değerlere sarılarak Batıcılığı tamamen reddetmekteydiler. İttihat ve Terakki dönemi İslamcılık hareketini bu çerçeveye içerisinde tanımlamamız mümkündür. Bir yanda Batı'ya daha hoşgörülle yaklaşan yenilikçi İslamcı aydınlar, diğer yanda Batı'dan gelen her türlü yeniliğe karşı çıkıp İslam'a sarılan muhafazakar İslamcılar. Daha önceki dönemden farklı olarak, II. Meşrutiyet döneminde bu aydınlar arasındaki tartışmalar İttihad-ı İslam'dan ziyade, İslam ve İslamcılık çerçevesinde yapılmıştır¹²¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri de ilk başlarda halka yaklaşmak, dinsiz veya mason gibi suçlamalardan kurtulmak gibi nedenlerden dolayı dini ve ulema çevreleri ile ilişki kurmayı benimsemişti. Fakat meşrutiyet Osmanlısının cebelleştiği sorunların kaynağını, gelişen diğer düşünce akımlarının çerçevesinde sorguladıklarında hepsinin yüzleştikleri soruların cevaplarını İslamcılık akımının perspektifinden bakarak yanıtlamışlardı. İslamcılık akımına dahil olan bu kişiler arasında Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, Said Halim Paşa, Babanzade Ahmed Naim, Bursalı Tahir, Musa Kazım Efendi, Abdürreşit İbrahim Efendi, Mahmut Esat Efendi, Aksekili Ahmed

¹²⁰ Feryal Tansu, "II. Meşrutiyet Döneminde İslamcılık ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı:3, Ankara, 1998, s.125.

¹²¹ Hülya Küçük Sevil, **a.g.t.**, s.38.

Hamdi, Cemaleddin Efgani, Mehmet Akif Ersoy¹²², İsmail Hakkı, Şemsettin Günaltay ve Ömer Ferit, gibi saygın kişiler bulunmaktadır¹²³.

İslamcı akımın önde gelen aydın düşünürlerinden Sait Halim Paşa ve Mehmet Akif Ersoy'a göre Müslümanların gerilemesinde yatan sebep, dünyanın değişen koşullarının geliştirdiği çağdaş değişiklikleri hiçe saymalarıdır; dinlerini bu yeni koşullar altında yeniden yorumlamaktan kaçınmışlar; dinlerine çağdaş koşullar altında yeni anlamlar verememişlerdir. Batı uygarlığı, üstün bir uygarlık olarak ortaya koyduğu zaman, Müslümanların gösterdiği taassubun da altında yatan sebep budur, geleneklerine tutuculuk sayılacak kadar bağlılıklarıdır¹²⁴. Halbuki İslamiyet özünde barındırdığı bilimsellik, eşitlik demokrasi ve teşkilatçılık özelliği ile geri kalmış Müslüman halklarının kurtarıcısı olabilirdi.

İslamcıların, Osmanlı Devletini kurtaracak çözümü ise tamamen Batı'nın taklit edilmesinden ziyade; Batının sadece bilim ve tekniğinin alınarak, İslami ilkelere göre bir dizi reformların yapılmasıydı. Ancak çöküşten bu yolla kurtulunabilirdi. Bu reformlar sosyal alanda, ilmi alanda ve siyasi alanda yapılmalıydı. Siyasi reform ise Batıcılık ve milliyetçilik doğrultusunda değil, İslam birliğinin kurulması yönünde olmalıydı¹²⁵. Mehmet Akif'in Sebilürreşad da milliyetçiliğe karşı yayınladığı şu sözleri onun kavmiyete bakışını açıkça belirtmektedir: *“Ey cemaat-ı Müslimin; siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Arnavutsunuz, ne Kürtsünüz, ne Lazsınız, ne Çerkezsınız. Siz ancak bir milletin efradısınız ki o da millet-i muazzama-i İslamiye'dir. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız, kavmiyet gayretine*

¹²² İslamcı akımın başlıca sözcülerinden biri olan Mehmet Akif, o yıllarda İstanbul'da, İslam kültürünün başlıca merkezi olan Fatih Mahallesi medresesinde hocalık yapan bir babanın oğlu olarak, 1873 yılında doğmuştur. Akif, orta halli Müslüman çevrede geçen çocukluğunun etkisini ömrü boyunca taşımıştır. Baytarlık Mektebini bitirdikten sonra, yazarlık mesleği ile Ziraat Nezareti'ndeki görevini birlikte sürdürmüş, 1908'de İstanbul Üniversitesi'ne edebiyat profesörü olarak atanmıştır. Akif, düşünceleri, şiirleri ve hazır cevaplılığıyla halk tarafından da sevilip sayılan bir kişi olmuştur. Zeki Sarıhan, **Mehmet Akif**, Kaynak Yay., İstanbul, 1996, s.14.

¹²³ İsmail Kara, **a.g.e.**, s. 25. Ayrıca bu konu hakkında bkz: Mümtaz'er Türköne, **Siyasi Bir İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, Lotus Yay., İstanbul, 2003.

¹²⁴ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.408.

¹²⁵ Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.144.

düştükçe de Müslüman olamazsınız.”¹²⁶. Mehmet Akif böylece Osmanlı Devleti’ndeki Müslüman ahalinin milliyetçi duygularını ümmetçilik ile perçinlemiş oluyordu.

II. Meşrutiyet’in ilanıyla ortaya çıkan basın özgürlüğünden en çok yararlananlar ise İslamcılık akımını benimseyen Osmanlı düşünürleri olmuştur. Şüphesiz ki basın aracılığı ile düşüncelerini, ideallerini, toplumun aksak yönlerini ve en önemlisi de Osmanlı Devletinin hazin sondan kurtaracak olan reçeteyi, çıkarmış oldukları gazete ve dergiler aracılığı ile topluma aksettirmişlerdir. Tıpkı diğer fikir akımlarını savunan Osmanlı ideologları gibi.

Hürriyetin ilanının hemen ertesi gün İslamcı düşüncenin sözcülüğünü yapmak gayesiyle, Sırat-ı Müstakim Dergisi kurulmuş, meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılından 1911 yılına kadar 182 sayı ile yayın hayatına aktif bir şekilde devam etmiştir¹²⁷. Sırat-ı Müstakim Dergisi ilk çıktığında büyük ilgi görmüş, neredeyse bütün İslam alemine dağıtılmış; Kırım’dan Kazan’a; Balkanlar’dan Hindistan’a kadar bütün Müslümanlar bu dergiyi okuyarak, İstanbul’dan haberdar olabilmişlerdir. Sırat-ı Müstakim’i Eşref Edip kurmuş, Mehmet Akif Ersoy ise derginin başyazarlığını yapmıştır. Dergiye kalemleri ile destek verenler ise: Eşref Edip, Ömer Ferid (Kam), Said Halim Paşa, M. Şemseddin (Günaltay), Bursalı Mehmet Tahir, Ebulûlâ Mardin, Halil Halid, İsmail Hakkı, Midhat Cemal (Kuntay), Muallim Feyzi Bey gibi isimlerdir¹²⁸. Dergide Rusya Müslümanlarına geniş yer verilirken, İslam düşünürlerinin eserlerinin çevirileri de dergide yerini almıştır. Sırat-ı Müstakim, II. Meşrutiyet’in gündeme getirdiği kadın sorununun da kaleme alındığı İslamcı bir dergidir.

Sırat-ı Müstakim dergisi 1912 yılı başlarında Sebilürreşat adını almıştır¹²⁹. Dergi bir bakıma Sırat-ı Müstakim’in devamı niteliğindedir. Sebilürreşat’ın bu dönemde sahibi ve sorumlu müdürü Eşref Edip, başyazarı da Mehmet Akif Ersoy’dur. Derginin yazarları arasında Babanzade Ahmet Naim, Ahmet Hamdi (Aksekili), İsmail Hakkı

¹²⁶ Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu: Abdülhamid’in Selanik Sürgünü**, Temel Yay., İstanbul, 2003, s.137.

¹²⁷ Zafer Toprak, **a.g.m.**, s.126.

¹²⁸ B. Zeki Avşar, “Siyasal İletişim Bağlamında Bir Biyografi Çalışması: Mehmet Akif Ersoy”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sayı:30, Ankara, 2010, s.246.

¹²⁹ Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s.51.

(İzmirli) yer almaktaydı¹³⁰. Derginin başlık klişesinin altında “*Dini, ilmi, edebi, siyasi haftalık Mecmua-i İslamiyedir*” ibaresi bulunmaktadır¹³¹. Sebilürreşat Dergisi’ne Türkçülerin ileri gelenlerinden Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu’nun katılımıyla ulusal kurtuluş hareketini destekleyen yazılar yazılmaya başlanmış, bunun yanında İslam birliğine de ağırlık verilmiştir. Bunun başlıca nedeni, Osmanlı hudutları içinde yaşayan Arap, Kürt, Çerkez, Laz, Türk, Boşnak gibi unsurları din bağı ile birleştirmek ve İslam kavmi adıyla Halife bayrağı altında güçlü bir kuvvet meydana getirmektir¹³².

II. Meşrutiyet döneminde, İslami kesimin sözcülüğünü yapan diğer bir dergi de Beyan’ül Hak’tır. Derginin ilk sayısı İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra 22 Eylül 1908 tarihinde çıkmıştır. Zaman zaman kapatılmalarla beraber 22 Ekim 1912 tarihine kadar 182 sayı olarak yayın hayatını sürdürmüştür¹³³. Bu dergiyi II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden hemen sonra kurulan derneklerden biri olan Cemiyet-i İlmîyye-i İslamiye'nin kurucuları çıkarmıştır. Genelde üyeleri ulema olan bu derneğin kurucuları arasında başta Mustafa Sabri Efendi olmak üzere Şehri Ahmet Efendi, Mehmet Fatin (Gökmen), Küçük Hamdi (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır), Mehmet Arif, Hüseyin Hâzım gibi kişiler vardır¹³⁴. Beyan’ül Hak’ta dinsel konuların yanı sıra güncel siyasal ve toplumsal sorunlara da eğilen derginin geniş bir yazı kadrosu vardır. Ticaret, şirket gibi konular da Beyan’ül Hak’ta yer almaktadır¹³⁵.

Meşrutiyet basınında, İslamcı yazıları ile ön plana çıkan diğer bir dergi ise İslam Mecmuası’dır. İslam Mecmuası, Türkçü ve İslamcı yazarların Halim Sabit idaresinde bir araya gelerek, 12 Şubat 1914-30 Ekim 1918 tarihleri arasında on beş günde bir, 63 sayı olarak yayımlanmıştır. Bu dergi, dönemin en önemli din sosyolojisi kaynaklarından birisi olarak adlandırılmış, bu özelliği ile diğer İslamcı dergilerden ayrı bir üne kavuşmuştur. Derginin, çıkartılmasında doğrudan etkisi olan ve dergiye yazıları ile katkıda bulunan isimler ise Ziya Gökalp başta olmak üzere, Halim Sabit (Şibay) Ahmed

¹³⁰ Hülya Baykal, **a.g.e.**, s.220.

¹³¹ Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s.51.

¹³² Hülya Baykal, **a.g.e.**, s.221.

¹³³ Ramazan Boyacıoğlu, “Beyanü’l Hak’ta Ulema, Siyaset ve Medrese” **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:2 Sayı:1, Sivas, 1998, s.1.

¹³⁴ Ayhan, Hâlis, "Cemiyet-i İlmîyye-i İslâmiye" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:8, İstanbul, 1993, s.332.

¹³⁵ Zafer Toprak, **a.g.m.**, s.127.

Agayef (Ağaoğlu), Şeyhülislam Musa Kazım, M. Şemseddin (Günaltay), Mehmet İzzet M. Şerafeddin (Yaltkaya), Rızaeddin B. Fahreddin gibi dönemin ünlü ilim ve fikir adamlarının katkısı ile yayına hazırlanmıştır¹³⁶. Ziya Gökalp'ın din, ahlak, eğitim gibi konular üzerine toplumbilimsel değerlendirmelerin yer aldığı dergi, İttihatçıların yarı resmi yayın organlarından biridir. İslam Mecmuası'nın temel işlevlerinden biri Türkçülük ve İslamcılığı bağdaştırmaktır. İktisadi sorunlar da İslam Mecmuası'nın gündemindedir. Derginin yazarları, yabancı sermayeye karşı milli sermayeyi özendirme amaç edinmiştir. Yaklaşık aynı dönemlerde çıkan diğer İslamcı dergilerden Ceride-i İlmiye Dergisi, üst düzeyde medrese ilmini yaymaya çalışmış, Mahfil, ise İslam'a tasavvuf açısından yaklaşmıştır¹³⁷.

Derviş Vahdeti tarafından 28 Kasım 1908 tarihinde çıkarılmaya başlayan Volkan Gazetesi İttihad-ı Muhammedi Derneği'nin yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. Volkan Gazetesi Derviş Vahdeti'nin başkanlığında çıkarılmış ve parasız olarak dağıtılmıştır. Gazetede çıkan yazıların dilinde provoke edici bir üslup kullanılmıştır. Bu yazılar kısa bir süre sonra etkisini göstermiş, 31 Mart Vakası 1909'da vuku bulmuştur. Bunun üzerine ağırlığını koyan Hareket Ordusu Selanik'ten gelerek isyanı bastırması ve Volkan Gazetesini kapatmıştır¹³⁸.

2.1.4. II. Meşrutiyet Dönemi Batıcılık Akımı ve Batıcı Basın

Başlangıcı III. Ahmet dönemine, Lale Devri'ne kadar uzanan Batıcılık, fikir akımları içerisinde en eskisiydi. Batıcılık hareketi daha çok gericiliğe çare olarak yeni açılan eğitim kurumlarından yetişen ordu mensupları ve üst düzey bürokratlar arasında taraftar bulmuştur. Buna karşın halk genellikle ilgisiz kalmış veya bu akımın karşısında durmuştur¹³⁹.

¹³⁶Mustafa Bakırcı, "II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İSLAM MECMUASI (1914-1918)", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.17, Konya, 2001, s.177-178.

¹³⁷ Zafer Toprak, **a.g.m.**, s.127.

¹³⁸ Hülya Baykal, **a.g.e.**, s.175-176. Ayrıca ayrıntılı olarak bkz: Mustafa Baydar, **31 Mart Vak'ası**, Milli Tesanüd Birliği Yay., İstanbul, 1955, s.34-37.

¹³⁹ Sacit Kutlu, **a.g.e.**, s.308.

II. Meşrutiyet, Batıcılık akımının kemale erdiği bir dönem olarak her türlü görüşün serbestçe dile getirildiği bir ortam sağlamıştır. Batıcılar II. Meşrutiyetle birlikte tezlerini daha net bir şekilde ortaya koymaya başlamışlardır¹⁴⁰. Bu dönemin Batıcı Osmanlı aydınları arasında öne çıkan isimler ise, Abdullah Cevdet, Celal Nuri¹⁴¹, Süleyman Nazif, Kılıçzade Hakkı ve Ahmet Muhtar gibi isimlerden teşekkül ediyordu. Onlara göre Batıcılık, diğer fikir akımlarından farklı olarak siyasal olmaktan çok toplumsal değerlere dayanmaktaydı. Onların asıl gayesi, toplumu şekillendirmek ve bir Batılı gibi yaşamaktı. Batıcı akımda yer alanlar Osmanlı Devletinin geri kalmışlığını ekonomik yetersizlik, taassup, cehalet ve taklitçiliğe bağlıyorlardı. Onlara göre Meşrutiyet hareketi satıhta kalıyor, halka (köylü, çiftçi ve Anadolu) nüfuz etmiyordu¹⁴².

Batıcılık akımını Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu olarak gören Osmanlı aydınları, İmparatorluğun Batı medeniyetinin gerisinde kalmasının nedenini, dini ve şerri hayatın günlük hayatı gereğinden fazla işgal etmesinden kaynaklandığını belirtmişlerdir: *“Hayatın her alanında şeriatın hükmü, tutucu bir güç olarak her değişmeye karşı önleyici bir etken olmuştur; böylece hayat fosilleşmiştir”*. denilmektedir. Batıcı düşünürlerin en ateşli temsilcisi Abdullah Cevdet bu durumu kısaca şöyle ifade etmiştir: *“Geri kalmışlığımızın nedeni Asyalı kafamız; dejenere geleneklerimizdir. Bizi yenen güç bizim görmek istemeyen gözlerimiz, düşünmek istemeyen kafalarımızdır. Bizi geride bırakan, bırakmaya devam edecek, gelecekte de bırakacak olan güç dünya işlerini hükmü altına alan bir din-devlet bileşimi sistemidir.”*¹⁴³.

Batıcı fikri savunan aydınlarımızın Osmanlı Devleti'nin geri kalmaya iten sebepleri arasında değerlendirdiği diğer önemli husus ise *“Memuriyetperestlik”*ti. Memuriyetperestliği toplumda gelişmeyi önleyici, geri kalmışlık nedeni olarak

¹⁴⁰ Habip Demir, **Celal Nuri(İleri) ve İslam Tarihçiliği**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s.20.

¹⁴¹ Celal Nuri, 15 Ağustos 1882 yılında Gelibolu'da doğdu. Celal, Galatasaray Mektebi'nden sonra, 19 yaşında Mekteb-i Hukuk'a başlamış, hukuk öğrenimini sürdürürken; bir taraftan da Hariciye Nezareti Tahrirât-ı Hariciye Kalemine devam etmiştir. Celal Nuri, Hariciye Tahrirat Kalemî'ndeki görevinden dolayı da Fransızcasını ilerletmiş, batıda ki gelişmeleri yakından takip etme ve batı eserlerini okuyarak kendini yetiştirme imkânını bulmuştur. Necmi Uyanık, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:15, Konya, 2004, s.235-236.

¹⁴² Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.137.

¹⁴³ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.405-406.

belirleyen Abdullah Cevdet, bir memuriyete girip daha sonra uygun koşullarda emekliye ayrılmak olan genç toplum üyelerinin, özel girişime alıştırılması gerektiğini belirtiyordu. Prens Sabahattin'in özel girişimin desteklenmesi ve özendirilmesi düşüncesinden hareket eden Abdullah Cevdet, mücadeleci bir insan tipi yaratılarak “*Memuriyetperest*” düşünceden kurtulabileceğini savunuyordu¹⁴⁴.

Batı tarzı bir anlayışı hakim kılmak, Batıcıların temel felsefesidir. Bu felsefenin temel hedefleri arasında yapılacak reformları şu şekilde özetleyebiliriz: Bütün şehzadelerin ve veliahtların eğitimlerine dikkat edilecek, kişilerin kontrolünden alınarak orduya sokulup orada, bilgilenmeleri sağlanacak, padişahın bir tek hanımı olacak, cariyeye uygulaması kaldırılacak, fes kaldırılıp yerine yeni bir serpuş kabul olunacak, padişah ve saltanat hanedanı da olmak üzere, bütün memurlar, mebuslar ve halk, yerli malı kullanmaya mecbur edilecek, kadınlar istedikleri şekilde giyinecekler, yalnız israf etmeyecekler, görücülük adetine son verilecek, beğendiği kimseyle evlenecekler, kızlar için başka okullar açılacak... (Tıbbiye okulu gibi). Bütün tekke ve zaviyeler kapatılacak, evliya ziyaretleri yasaklanacak, buralara yapılan yardımlar devlete gidecek, sarık sarmak, cübbe giyme hakkı sadece din adamlarına tanınacak, bütün medreseler kapatılarak Batı tipi eğitim yapan okullar açılacak, lisancılar ve edebiyatçılardan teşkil edilen bir ilim heyeti tarafından büyük bir Osmanlı lügati yazılacak, Turanî lisana dönülmeyecek, arazi ve vakıf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar düzeltilecek, şer'i mahkemeler kaldırılacak, nizami mahkemeler kurulacak, mecelle ya kaldırılacak ya da çok iyi bir şekilde düzenlenecek, mevcut Arap alfabesi kaldırılarak yerine Latin harfleri kabul edilecek, Avrupa medeni kanunu kabul edilerek bu günkü evlenme boşanma şartları tamamıyla değiştirilecektir¹⁴⁵. Batıcıların yönünü tamamıyla Batı'ya dönmesi onları kendi içlerinde de gruplaşmalara neden olmuştur. Avrupa'nın ikinci bir medeniyet olduğunu ve bunu gülüyle dikeniyile kabul etmeye mecburuz diyen Ahmet Cevdet ve arkadaşlarının aksine; Celal Nuri, Batı'nın salt teknolojisine gereksinim

¹⁴⁴ Şükrü Hanioglu, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üç Dal Neş., İstanbul, 1981, s.198-199. Ayrıntılı olarak bkz:Cemil Bağlama, **Bir Geçiş Dönemi Olarak Celal Nuri İleri ve Görüşleri**, (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000; Necati Aksanyar, **Çağdaşlaşmaya Giden Yolda Celal Nuri ve Fikir Alanında Etkinliği**, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Ankara, 1993.

¹⁴⁵ Şükrü Hanioglu, “Garplılaşma”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:5, İstanbul, s.152-155.

olduğunu, İmparatorluk hakkında düşmanca duygular besleyen Batı'ya karşı kültürel açıdan karşı çıkılmasının kaçınılmaz olduğunu savunmuştur¹⁴⁶.

Batıcı düşünürlerin Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunların Batı'nın bilim tekniğinin yanı sıra gelenek, kültür, hukuk ve yaşam tarzına yönelmek ile aşılabileceğini savunmaları, gelenekçi ve İslamcı Osmanlı aydınları tarafından eleştiriye maruz kalmalarına neden olmuş ise de kendi dönemlerinde yetişen birçok kişiye de ilham kaynağı olmuşlardır. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya atılan batıcı fikirler Cumhuriyet dönemi bürokratları tarafından, genç Türkiye'yi inşa edenlerin başvurdukları bir kılavuz işlevi görmüş ve onlar tarafından bu fikirler tatbik edilmiştir.

Batıcıların yukarıda belirtilen düşüncelerini dile getirdikleri dergilerin başında İctihad Dergisi gelmektedir. İctihad Dergisi, Dr. Abdullah Cevdet öncülüğünde 1 Eylül 1904 tarihinde ansiklopedik bir dergi niteliğinde ilk olarak Cenevre'de yayına hazırlanmıştır. Dergide yazıları ile düşüncelerini ifade eden aydınlar arasında Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Celal Nuri İleri, Süleyman Nazif, Ahmet Şuayb, Abdullah Cevdet gibi isimler bulunmaktadır. Dergi ilk sayısının önsözünde Doğu ile Batı arasında çift yönlü bir düşünce alışverişi yaratmak amacını güttüğünü açıklamıştır. Çift yönlü düşünce akımı yaratmak amacıyla Dr. Abdullah Cevdet, Sadi'den, Mevlana'dan, Hayyam'dan yaptığı çevirilere Shakespeare'den, Schiller'den, Byron'dan yaptığı çevirileri de ekleyerek Batı'yı bir potada eritip aklınca, gönlünce bir sentez yaratmak istemiştir¹⁴⁷. Fakat daha sonra Abdullah Cevdet kendini Batı'nın konforuna kaptırarak, Doğu'dan gelen her şeyi geri, Batı kökenli olanları ileri olarak değerlendirmiştir. İlericilik-gericilik İctihad'çılarının Osmanlı fikir hayatına kazandırdıkları sözcüklerdir. Onlara göre geleneğe bağlanmak gericiliktir; geçmiş her yönüyle dışlanmalıdır.

İctihad Dergisi, Türk düşünce hayatında bütün güçlülere ve engellemelere rağmen 28 yıl boyunca 358 sayı olarak 1932 yılına kadar yayınlanmış ve yayınlandığı sürece Batı hayranlığından ödün vermemiştir. Aynı zamanda yayınlandığı dönemin

¹⁴⁶ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, Güryay Yay., İstanbul, 1980, s.63-64. Celal Nuri ve Batıcılık anlayışı hususunda ayrıca bkz: Celal Nuri İleri, **Türk İnkılabı**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., İstanbul, 2000.

¹⁴⁷ Zeki Arıkan, "Dr. Abdullah Cevdet Hak Gazetesi'nde", **Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:25, Ankara, 2009, s.7.

toplumsal olay ve olgularına tanıklık eden nadir düşünce dergilerinden biri olmuştur¹⁴⁸. İctihad, toplumsal yaşamda ise kadın haklarını ve çağdaş aile modelini savunmuştur.¹⁴⁹

İctihad Dergisi yazarlarından Abdullah Cevdet'in İctihad çatısı altında Batıcı ve materyalist değerleri esas almış ve bu geleneğe bağlı olan Baha Tevfik ile "*Teceddüd-i İlmive Felsefi Kütüphanesi*" ni kurmuştur. Teceddüd-i İlmive Felsefi Kütüphanesi dikkat çekici bir neşriyat faaliyetine girişmiştir¹⁵⁰. Felsefe Kütüphanesi, Türkiye'nin ilk felsefe dergisi olan Felsefe Mecmuası'nın çıkışına öncülük etmiş, 1913 yılında Baha Tevfik tarafından yayın hayatına başlamıştır, fakat bu dergi ancak 10 sayı yayın hayatında kalabilmiştir¹⁵¹.

II. Meşrutiyet'in Batıcı dergilerinden bir diğeri de "*Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuasıdır*". II. Meşrutiyet'in en saygın dergilerinden olan ve giderek güçlenen pozitivist düşüncenin de yayın organıdır¹⁵². "*Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*" maliyeci Mehmet Cavit, Rıza Tevfik ve Ahmet Şuayb, Bedii Nuri, Asaf Nef'i, Faiz Nüzhet gibi bir çok genç yazar tarafından 28 Aralık 1908-14 Mart 1911 tarihleri arasında 27 sayı olarak yayınlanmıştır. Hemen hemen hiçbir polemğin yer almadığı mecmua hem yayınlandığı dönem hem de bugün için adeta bir bilgi bankasıdır. Mukaddime'de iktisadi ve siyasi gelişmeler, bir madalyonun iki yüzü olarak değerlendirilerek iktisadi kalkınma sağlayamayan ülkelerin uluslararası platformda siyasi bir güç olamayacağı vurgulanmıştır. Bu sebeple öncelikle büyük devletlerin yükseliş ve gerileişlerinin tarihi süreç içinde ele alınacağı; sanayi, tarım, ticaret ve maliye konularında hem Osmanlı Devleti hem de gerektiğinde diğer devletlerin tecrübelerini içeren geniş perspektifli yazılar vaat edilmektedir¹⁵³. Dergide evrimcilik ya da o günün deyimiyle tekamülcülük ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.. Pozitivizmin felsefi boyutları Osmanlı toplumunda ilk kez bu dergide işlenmiştir. Bu bağlamda

¹⁴⁸ Mustafa Gündüz, **İctihad'ın İctihadı**, Lotus Yay., Ankara, 2008, s.38.

¹⁴⁹ Zafer Toprak, **a.g.m.**, s.128.

¹⁵⁰ Aliye Baysal, **Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları İçinde Batıcılık Akımı**, (Yüksek Lisans Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2000, s.60.

¹⁵¹ Feyza Ceyhan Çoştu, **Felsefe Mecmuası ve Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası'nın Tahlili ve Tasnifi**, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s.56.

¹⁵² Zafer Toprak, **a.g.m.**, s.127.

¹⁵³ Deniz Karaman, "*Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:28, No:1, Sivas, 2004, s.67.

sosyal konularda Comte, Le Play ve Spencer atıf yapılan başlıca toplumbilimciler olacaktır¹⁵⁴. “*Ulum-ı İktisadiye İçtimaiye Dergisi*” II. Meşrutiyet’in barındırdığı bireysel özgürlüklerin toplum için gerekli olduğuna, milletin selameti için meşrutiyetin ismen değil gerektiği gibi uygulanması gerektiğini yayınlarında vurgulamıştır. “*Aksi takdirde ahlaki çürüme varsa o memleket hastadır, hastalığın mikrobunu da adaletsizliktir. Tek çare fertlerin hukukuna saygı göstermek ve toplumun ahlaki çevresini düzeltmektir.*”¹⁵⁵. Dergi, kadın konusuna da kadınların çalışma hayatındaki haklarının teslimini ve bireysel hürriyetlerin teslimi olarak bakmış ve bu konuyu şu şekilde değerlendirmiştir: “*İnsanlar için hürriyet talep etmek nasıl bir hak ise, zihni ve bedeni kuvveti sağlayacak, koruyacak araç ve tedbirleri talep etmek de bir haktır. Çünkü toplum ve soy ancak onunla baki olur.*”¹⁵⁶.

2.1.5. II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük Akımı ve Türkçü Basın

Türkler, XIX. yüzyıla kadar kimliksel bağlamda kendilerini öncelikle İslam kimliğiyle tanımlıyorlardı. Osmanlı hanedanı ve devlete bağlılıkları dinsel bağlılıklarından sonra gelirken, etnik ve kültürel anlamda Türklük bilinci söz konusu bile değildi¹⁵⁷. Çünkü İmparatorluğun kozmopolit yapısından ötürü halkı yöneten devlet erkani milliyetçi söylemlerden ve tanımlardan özellikle kaçınarak daha evrensel söylemlerle halkı kucaklama yoluna gitmiştir. Bu milliyetçi söylemlerden ziyade halkı inanç farklılıklarına göre tanımlama, gayrimüslim halk üzerinde batılı devletler tarafından milliyetçi bir kimliğin pompalanmasına neden olurken, Osmanlı Türklerinde ise bu söylem, ulusal kimliğin gecikmesine neden olmuştur.

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı’da Türk milli kimliğin canlanmasında birçok faktör önemli rol oynamıştır. Bunlardan ilki; Avrupa’da ortaya çıkan merkezi devletlerin yayılmacı emelleri ve çabaları sonucunda Osmanlı Devleti’nin uğradığı büyük toprak kayıpları, gayrimüslimler üzerinden yürüttükleri ayrılıkçı propaganda

¹⁵⁴ Zafer Toprak, **a.g.m.**, s.127.

¹⁵⁵ Deniz Karaman, **a.g.m.**, s.79.

¹⁵⁶ Deniz Karaman, **a.g.m.**, s.80.

¹⁵⁷ Himmet Hülür-Gürsoy Akça, “ İmparatorluktan Cumhuriyet’e Siyasal Bütünlük ve Ulusalcılık Söylemi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:22, Konya, 2007, s.323.

Osmanlı, İslam ve Türk milli kimliğini canlandırmıştır¹⁵⁸. İkinci ve en etkili faktör ise; XIX. yüzyılda Osmanlı devleti kaybettiği topraklardan, özellikle Balkan, Kırım ve Kafkaslardan büyük göçler almıştır. Bu göçlerle gelenler, Osmanlı toplumunun dışarıda yaşayan Türk ve Müslümanların varlığından ve Hıristiyanların bu toplumlara yaptıkları zulümlerden haberdar olmalarını sağlayarak İslam ve Türklük bilincinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Özellikle eğitim seviyesi yüksek göçmenler Rusya karşıtlığı ve anayurt özlemi temelinde bu kimlik uyanışın yaygınlaşmasında önemli işleve sahip olmuşlardır¹⁵⁹. Bu göçmenlerden gerek düşünceleri ile gerek çıkardıkları yazılı basınla ön plana çıkan isimler ise: Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Turan, İsmail Gaspıralı, Mehmet Emin Resulzade gibi milliyetçi aydınlardan oluşmaktaydı. Bu kişilerin yanı sıra Türkçülük cereyanına hizmet eden diğer önemli kişiler arasında Ahmet Vefik Paşa, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Şemseddin Sami, gibi hem edebiyat dünyasına hem devlet erkanında hem de toplumsal yapılanmada önemli faaliyetlerde bulunmuş kişilerdir¹⁶⁰.

II. Meşrutiyet'in fikir ve kavram kargaşasının yaşandığı kaos ortamında bahsi geçen aydınlarımızın kurtuluş reçetesi olarak halkta sundukları Türkçülük fikrinin ilk aşaması Türkler önce Osmanlı imparatorluğunda milli bir bilince sahip olacaklar ikinci aşamada da yurt dışındaki Türklerle birleşerek Turan adlı büyük ülkeyi kuracaklardı¹⁶¹. Türkçülük akımının şekillenmesi ise Yusuf Akçura'nın 1904 yılında kaleme aldığı "*Üç Tarz-ı Siyaset*" makalesi sayesinde gerçekleşmiştir. Bu makalede Yusuf Akçura dönemin hararetle tartışılan fikir akımlarını (Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık) bir potada eriterek hem halkın ve aydınların gruplaşmasını önlemek, hem de bu siyasetin uygulanabilirliğini sorgulamak istemiştir. Türkçülük akımının diğer bir fikir babası ise İsmail Gaspıralı'dır. Gaspıralı'nın "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*" düşüncesinin temelinde Rusya'daki Müslüman-Türk toplulukların varlıklarını korumak ve diğer Türk unsurlarla

¹⁵⁸ Yusuf Sarımay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, Ötüken Yay., İstanbul, 1994, s.31.

¹⁵⁹ Yusuf Sarımay, **a.g.e.**, s.31-33; Kemal H. Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Yay., Ankara, 2006, s.205-206.

¹⁶⁰ Kemal Karpat, **a.g.e.**, s.210.

¹⁶¹ Nihat Karaer, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Fikir Akımları İçinde Mehmet Akif'in Yeri" **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Sempozyum Dizisi:2**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 2009, s.645.

iletişim kurarak birlik oluşturmak, yani milli bir kimliğe sahip olmak vardır¹⁶². Türkçülüğün ve Turancılığın bir diğer ünlü düşünürü olan Ziya Gökalp, Türkleşmek İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak adlı yapıtında imparatorluğun kurtulabilmesi için ideolojik bir senteze ulaşmak ülküsünü taşımıştır. Bu üç akımı birleştirmeye çalışırken, Türkçülüğün İslamcılığa aykırı bir yanı bulunmadığını belirtmiş, bu üç akımın birbirinin zorunlu sonucu olduğu için aralarında çatışmanın da gereksiz olduğunu ifade etmiştir¹⁶³. Onun bu ifadesi aynı zamanda İslamcıların, Türkçülük akımına yaptıkları ağır eleştirilere bir cevap niteliğindedir. Türkçülük akımına mensup kişiler yalnızca fikir ve yayın olarak bu akıma hizmet etmemişler, aynı zamanda 1908 yılında “*Türk Derneği*” kurarak teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir.

Türkçülük akımının önderlerinden olan Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet’in tartışılan konularından kadının toplumdaki yeri hakkındaki yorumlarını, Eski Türk toplumunda kadının işgal ettiği yüksek yeri ölçüt olarak almıştır. Türk kadının toplumdaki konumunu yükseltmeye yönelik reformları desteklemiş, Türklerin hem demokrat hem feminist olduklarını savunmuştur. İslamiyet’in ilk dönemlerinde de kadının toplumda saygın bir yeri olduğunu, bunu İran ve Bizans etkisiyle kaybaldığını, böylece Müslüman kadınların sonradan yüzlerini örttüklerini ve hareme kapatıldıklarını yazıyordu. Bu nedenle haremlik ve selamlık bölümleri olan konak, onun gözünde Osmanlı kadının aşağı statüsünün bir yansımasıydı¹⁶⁴. Oysaki Ziya Gökalp eserinde; “*İslamiyet öncesi Türk toplumunda cinsler arasında toplumsal alanda çok az farklılık bulunduğunu*”, hatta “*Türklerde cinsiyete bağlı iş bölümünün de mevcut olmadığını*” dile getirmiştir¹⁶⁵. Ziya Gökalp, Orta Asya Türk aile ve toplum yapısını ölçüt alarak Osmanlı toplumuna idealize etmiş, ihtiyaç duyduğumuz asriliğin, tarihi kökenlerimizde mevcut olduğunu belirterek bu yolla Türkçülük akımına da vurgu yapmıştır.

¹⁶² Muhammed Özdil, **İsmail Gaspıralı’nın Din ve Toplum Anlayışı**, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta, 2009, s.27.

¹⁶³ Çağlar Kıpçak, **a.g.e.**, s.114.

¹⁶⁴ Sacit Kutlu, **a.g.e.**, s.339.

¹⁶⁵ Ziya Gökalp, **Türk Uygarlığı Tarihi**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1991, s.102. Ziya Gökalp’ in İslamiyet ve Türk kadının sosyal konumu hakkında ayrıca bkz: Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1970.

20.yüzyılın başlarında Türkçülük çerçevesinde faaliyet gösteren bir dizi sivil toplum örgütü kurulmuştur. Bunların başında da “*Türk Derneği*” gelmektedir. Türk Derneği, 1908 yılında Necip Asım, Veled Çelebi ve Akçuraoğlu Yusuf Beyler tarafından kurulmuştur. Nizamnamesinde, kültürel ve bilimsel amaçla kurulduğu belirtilen dernek, amacını gerçekleştirmek için kurslar açmış, konferanslar düzenlemiş, “*Türk Derneği*” adında bir de dergi çıkarmıştır¹⁶⁶. Türk Derneği Dergisi Türk dili ağırlıklıdır. Uluslaşmada dilin önemini vurgular. İlk sayısında yayınladığı “*Türk Derneği Beyannamesinde*” vatandaşlık duygusunu pekiştirmek için müşterek bir lisanı zorunlu görmüşlerdir¹⁶⁷. Türk Derneğindeki Türkçülerin Türkçeyi milli bir dil haline getirerek Osmanlı devletini teşkil eden tüm unsurları dil yoluyla bütünleştirme amacını taşıdıkları açıkça anlaşılmaktadır. Bu dergi 1911 yılında 5 sayı, 1912 yılında 2 sayı olmak üzere toplam 7 sayı olarak yayınlanmıştır. Türk Derneği’nin kapanmasının ardından Türk Yurdu Dergisi ve Türk Ocağı kurulmuştur. Derginin imtiyaz sahibi Mehmet Emin Yurdakul’dur. 1911 yılında ilk sayısını yayınlayan Türk Yurdu Dergisinde, Celal Sahir, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi isimler hem dergide yazmış, hem de dönüşümlü olarak müdürlük yapmışlardır. Dergi ilk sayısında “*Türklüğe hizmet etmek, Türklüğe fayda dokundurmak*” emeline olduğunu belirtmiştir. Türk Yurdu’nun ilk sayısı 4; ikinci sayısı 3, dört ve beşinci sayıları ikişer baskı yapmıştır. Dergi bütün Türk dünyasında büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Rusya’da yaşayan Türkler arasındaki yankısından dolayı Çarlık Rusya’sını tedirgin etmiş, bu yüzden derginin Rusya’ya girmesi yasaklanmıştır¹⁶⁸. Kısaca Türk Yurdu Dergisi, Türk basın ve düşünce hayatının en uzun süreli yayın organlarından biridir. 1911 yılında çıkmaya başlayan derginin temel özelliği, son dönem Osmanlı hayatındaki toplumsal siyasi ve kültürel buhranlardan kurtulabilmesi için Türkleri merkeze alan bir siyaset izlemesidir¹⁶⁹.

Türkçülük akımını temsil eden bir diğer dergi de “*Genç Kalemler Dergisi*”dir. 1911 yılında on beş günde bir edebi- ilmi bir mecmua olarak Manastır’da çıkarılmaya

¹⁶⁶Eren Akçiçek- Mehmet Karayaman, *Atatürk’ün Türk Ocakları’nı Ziyareti ve Yaptığı Konuşmalar*, Türk Ocakları Yay., Ankara, 2008, s.10.

¹⁶⁷Zafer Toprak, *a.g.m.*, s.128.

¹⁶⁸Celal Er, “Türk Ocağı Asırlık Bir Çınardır!”, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:32, Sayı:297, Ankara, 2012, s.125.

¹⁶⁹Mustafa Gündüz, “II. Meşrutiyet Devrinde Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu Mecmuasının Eğitim Faaliyetleri”, *Bilge Dergisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Sayı:50, Ankara, 2007, s.78.

başlanan Genç Kalemler, Ömer Seyfettin'nin yazdığı “*Yeni Lisan*” yazısı ile sade Türkçe akımının öncüsü olmuştur. Kısa süre sonra Ziya Gökalp' in de yazı ailesine katılması ile dergi Türkçü bir mahiyet kazanmıştır. Nesimi Sarım yönetiminde yayına hazırlanan dergiye, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, Celal Sahir, Hamdullah Suphi, Enis Avni, Yunus Nadi, Tevfik Fikret gibi dönemin önemli yazarları da kalemleri ile destek vermişlerdir¹⁷⁰. Ziya Gökalp'i Genç Kalemler Dergisinde üne kavuşturan yazıları ise “*Yeni Hayat*” ve “*Yeni Değerler*” makaleleridir. Gökalp Yeni Hayat'ta toplumsal bir devrimi tasvir etmiştir. Ona göre toplumsal devrim eski hayatı bırakmak, yeni bir hayat yaratmaktır. Yeni hayat demek ise, yeni iktisadi düzen, yeni aile yapısı, yeni sanat, yeni hukuk, yeni ahlak, yeni siyaset demektir¹⁷¹.

¹⁷⁰ Necmeddin Sefercioğlu, “Türkçü Dergiler” **Türk Ocakları Dergisi**, Sayı:27, Ankara, 2008, s.5.

¹⁷¹ Ali Nüzhet Göksel, **Ziya Gökalp Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Varlık Yay., İstanbul, 1952, s.38-39.

3.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İSLAMCI BASIN VE KADIN İMAJI

II. Meşrutiyet, dönemi içinde bulunduğu fikri ve siyasi hayatı içinde daha önceki dönemlerde de belirtildiği gibi fikir dergiciliği ve gazetecilik anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Fikir dergilerinde siyasi konulardan gündelik hayatı işgal eden tüm konular dergi yazarları tarafından tartışılıp yorumlanmıştır. Aynı zamanda Tanzimat döneminde güncellik kazanan aile ve toplumda kadının işlevselliği gibi konularda II. Meşrutiyet aydınlarının gündemini meşgul etmiştir.

II. Meşrutiyet fikir dergilerinde tartışılan siyasi ve güncel sorunlara ise aydınların bağlı buldukları fikir akımlarının reçetelerine göre çözüm önerileri getirilmiştir. İslamcı akıma mensup olanlar, günün sorunlarına İslami esaslara bağlı kalarak; Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Beyan'ül Hak, Hikmet, İslam Mecmuası, Mahfil gibi dergilerinin çatısı altında tartışıp cevap aramışlar; Batıcılar bu ateşli tartışmalara İçtihat, Hürriyet-i Fikriye gibi dergilerden, Türkçüler de, Genç Kalemler ve Türk Yurdu dergilerden seslerini duyurmuşlardır.

3.1.1. İslamcı Basında Kadın ve Aile

İslamiyet'ten önce cahiliye devrinde Arap kadını toplumun bir üyesi olarak kabul edilmediği gibi, hiçbir hakka da sahip değildi. Böylece erkeklerin egemenliği altında en kötü şartlara maruz bırakılıyordu. Evlilik kaidesinde de çeşitli nikah şekilleri ile kadına mal gibi muamele yapılıyordu¹⁷². Cahiliye döneminde kadının durumu öyle içler acısıdır ki, bu dönemde hayvanların bile kadınlardan daha değerli sayıldığı görülmüştür. Kız çocukları bazı durumlarda diri diri gömülmekte, beslenme hususunda ise Hz. Ayşe'nin dediğine göre kadınlar erkeklerden daha az yemekle yetinmek zorundaydı¹⁷³. İşte İslamiyet, kadını içinde bulunduğu bu durumdan kurtarmış, kadını toplumun esaslı bir üyesi olarak kabul ettirerek, eski adetleri kaldırmıştır. Aile kuruluşunda ise Araplarca kabulü zor olan şartları yürürlüğe konmuştur. İslamiyet,

¹⁷² Afet İnan, **Tarih Boyunca Kadın**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975, s.29

¹⁷³ Aytunç Altındal, **Türkiye'de Kadın**, Alfa Yay., İstanbul, 2004, s.32.

nikahlı eş adedini dörde indirmiş ve bunlar arasında da adaletin korunmasını şart koşturmuş¹⁷⁴. Aynı zamanda İslamiyet'in koyduğu esaslara göre kadın, aile şerefinden aynı derece de sorumlu sayılmıştır. Müslümanlığın ahlak anlayışı, cinsi ahlaka riayeti sadece kadından değil aynı derece erkeklerden de istenmiştir¹⁷⁵. Lakin daha sonra İslamiyet'in siyasete alet edilmesi ve yanlış yorumlanan hadislerin İslamiyet'in kadına bakışını yanlış aksettirerek kadını tekrar toplumun gerisine hapsetmiştir.

Osmanlı toplumunda ise evlilik toplumun temel taşı olarak addedildiği gibi, bir çeşit sözleşme, hizmet alışverişi değiş tokuş niteliğindedir¹⁷⁶. Tanzimat devriyle başlayan II. Meşrutiyet ile hız kazanan modernleşme hareketi, kadının aile içerisindeki yerini, güncel tartışmalara taşımıştır. Bu tartışmalar İslamcı dergilerden Sebillürreşad, Sırat-ı Müstakim ve Beyan'ül Hak gibi mecmuaların yazarları tarafından mensubu oldukları dergilerde devam etmiştir. İdeal aile ve bu ideal aile içindeki kadının konumu ile bir çok yazı dergilerin köşelerinde yer almıştır.

Beyan'ül Hak Dergisi'ne Selanik'ten mektubuyla katkıda bulunan bir talebe aile içinde ideal kadını şöyle tanımlar: “ *Bir milletin sürekli gelişmesi ve olgunlaşması kadının terfisine bağlıdır. Nesli teşkil edecek çocukları, valideleri iyi ve esaslı bir surette terbiye ederse, o çocuğun bir geleceğini temin etmiş gibidir. Küçüklerin hayat istikbalini karşılayan bilgilerden daha ziyade, kadınlar çocuklarına kucaktayken dahi verdikleri terbiyeyle tesir ederler. Müşfik (acıyan, merhamet eden) ve milliyetperver valideler yetiştiren bir millet sahay-ı terkiyatında hiç bir anda arızaya tesadüf etmez, hayatını mükemmelleştirmek için akıllı, uyanık, anlayışlı, kabiliyetli olan bir çocuğu vatan ve millet menfaatine hizmet etmek suretiyle yetiştirecek olan valideden sonra muallimleridir*”¹⁷⁷.

Beyan'ül Hak Dergisi'ne mektubuyla destek veren talebenin fikirlerinden anlaşıldığı gibi, İslamcı düşünceye göre kadının aile içerisindeki yerini ve önemi, nesilleri İslami esaslara göre terbiye etmesinden ve ahlak çevresinde yetiştirmesinden

¹⁷⁴ Afet İnan, **a.g.e.**, s.30.

¹⁷⁵ Afet İnan, **ag.e.**, s.58.

¹⁷⁶ Ahmet Ağaoğlu, **İslamlıkta Kadın**, İstanbul, 1959, s.31.

¹⁷⁷ M. Şükrü, “Kadınlarımız”, **Beyan'ül Hak**, Cilt:4, Sayı:98, 8 Şubat 1326/ 21 Şubat 1911, s.1831.

kaynaklanmakta ve bu görevin kadının aile içerisinde de birinci görevi olduğunun altını çizilmektedir.

Hukuk talebesi M. Şükrü, aynı makalede kadınların aile içerisindeki yalnızca çocuklarına değil eşlerine karşıda sorumlulukları olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: *“Biz İslamcılar arzu ederiz ki kadınlarımızın kalplerinde has şefkat-i vataniyeden ve zevceden başka şeyler yer tutmasın. Onlar bütün düşüncelerini çocuklarının hüsn-ü terbiyesi, din ve vatanın muhafazası ve zevcelerine iyi bakmaları noktalarına meyletmış olsunlar.”*¹⁷⁸.

İslamcı dergilerden Sırat-ı Müstakim Dergisi'nin yazarı Musa Kazım ise ailenin maksadını nesillerin devamı olarak görür ve bu konudaki fikirlerini şöyle ifade eder: *“Cenab-ı Hak nizam-ı alemin, beşeriyetin devamı için evliliği ve aileyi meşru kılmıştır. Tenasül, şüphe yok ki evlenme ile hasıl olur...”*¹⁷⁹. Bu bakımdan Musa Kazım'a göre nesillerin devamı için kadının doğurganlığına büyük ehemmiyet verilir. Kocasına çocuk vermeyen bir kadın hor görülür. Kısırlık kadın için büyük bir kabustur. Çünkü çocuğun doğması erkeği kadına bağlayan, kadını aile içerisinde önemli kılan ve kendisine güven duygusu veren bir olaydır¹⁸⁰. Kısır olan kadın ya babasının evine gönderilir, ya da erkek ikinci bir kadın ile evlenirdi¹⁸¹. Mehmet Akif de kadının aile içerisindeki asli görevini aynı dergide şöyle ifade etmektedir: *“Kadın bir erkeğe zevce olmadıkça, birkaç çocuk anası olup onları terbiye etmedikçe kemal-i cinsini katiyen istihsal edemez. Mamefi bu hükümde vazifeyi ahaline tevdi kabilinden değildir. Zira kadın ruhen beden en yalnız bunun için yaratıldığından, mevahibinin tahzibi ancak bununla kaimdir.”*¹⁸².

İslamcılık akımının önde gelen aydınlarından Sait Halim Paşa, II. Meşrutiyet'in getirdiği modernleşme Batılılaşma rüzgarlarının kadının aile içerisindeki görev sorumluluklarından kaçmak olduğunu belirtmiş ve özgürleşmek taleplerini de şu

¹⁷⁸ M. Şükrü, “Kadınlarımız”, **Beyan'ül Hak**, Cilt:4, Sayı: 98, 8 Şubat 1326 / 21 Şubat 1911, s.1832.

¹⁷⁹ Musa Kazım, “Hürriyet- Müsavat, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:1, 5 Eylül 1324 /18 Eylül 1908, s.69.

¹⁸⁰ Dilşen İnce Erdoğan, **Sırat-ı Müstakim, Sebülü'r-Reşat Dergisi'nin Kadına Bakışı**, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001, s.64.

¹⁸¹ Bernard Caprol , **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1982, s.129.

¹⁸² Ferid Vecdi “Müslüman Kadını”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:19, 18 Kanun-u Evvel / 31 Aralık 1908, s.303.

sözleriyle eleştirmiştir: “Evlene kadın kocasının amirliğini tanımak istemediği gibi, genç kız da ebeveyninin vesayetine tahammül edemiyor. Kadınlar artık hür olmak, istedikleri gibi hareket etmek, yaptıkları şeyler için kimseye hesap vermemek arzusu ile doludurlar.”¹⁸³. Ona göre bu haksız istek ancak kadınların erkekler gibi sosyal vazifelerin yerine getirilmesinin karşılığı olarak haklı bir isteğe dönüşebilir.

3.1.2. İslamcı Basında Kadın ve Evlilik

Nikah, erkek ile kadının birlikte yaşama ve karşılıklı yardımlaşmalarına imkan veren ve taraflara karşılıklı hak ve ödevler yükleyen bir sözleşmedir, akdidir¹⁸⁴. Osmanlı devrinde İslam hukukuna göre evlenme şu suretle düzenlenmiştir: Evlenmede kızın eşini görerek seçme durumu yoktur. Evlenecek olan kız ve erkeğin ana ve babası veyahut aile büyükleri buna karar verirdi. Evlilik ise, iki kadın veya bir erkek tanık yanında her iki tarafın isteği ile vuku bulurdu; fakat kadın bu evlenme töreninde eş olacak kimseye dahi görünmeden bir kapı arkasından sorulan soruya “Evet” diyerek cevap verirdi. Bu olayın imam tarafından gerçekleştirilmesi, Müslümanlığın bir kaidesi değil, bir geleneği olmuştur¹⁸⁵. İslam dininde çeşitli gerekçelerle evliliği özendirmek için, gerek ayetler gerekse hadislerle vasıtasıyla evliliğin toplum ve kişiler için hayırlı bir durum olduğu belirtilmiştir. “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun varlığının ve kudretinin delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir topluluk için ibretler vardır.”¹⁸⁶ diye buyrulmuştur. Yukarıdaki ayet-i kerimeden de anlaşılacağı üzere İslam dininin emrettiği evliliğin temelinde çiftler arasında sevgi, saygı, merhamet ve hoşgörü gibi faziletlerin var olması aranan şartlardandır. Sırat-ı Müstakim Dergisinde evlilik sürecinde sevgi saygının önemine de şöyle değinilmiştir: “Bir ailenin bil-a sıkıntısız evc-i kemâle yükselebilmesi zevc ile zevcenin yekdiğerine şiddetle irtibatına merbuttur. Bu şiddeti irtibat ise onların bir birine son derece muhabbetiyle kaimdir. Çünkü zevceyn (karı koca eş) beyninde muhabbetten başka bir medar-ı irtibat yoktur.

¹⁸³ Sait Halim Paşa, **Buhranlarımız**, Tercüman Yay., İstanbul, 197?, s.135.

¹⁸⁴ İbrahim Paçacı, “Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslam Aile Hukuku (Evllenme ve Boşanma Örneği)”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı:11, Konya, 2008, s.62.

¹⁸⁵ Afet İnan, **a.g.e.**, s.58.

¹⁸⁶ Rum 30/21.

Zira esasen bunlar yekdiğerine ecnebidir. İki ecnebiyi bir birine rabıta eden, her ikisinin noktayı amelini tevhid eyleyen şey muhabbetin başka bir şey olamayacağı bedihidir.” Musa Kazım zevc ile zevcenin muhabbetinin devamı için ise; *“Zevcenin iffet ve ismetlerini son derece hıfz ve siyanetlerini be mahal kadınların mestur (örtülü) olmalarına bağılıdır.”*¹⁸⁷ demektedir.

Ayrıca Musa Kazım başka makalesinde evliliğin öneminin yanında, evliliğin kişileri fenalıktan koruma gibi bir mahiyetinin olduğunu belirtmiştir: *“Bir bakımdan ibadet sayılan nikahın derece-i ehemmiyeti herkesçe malumdur. Bir kere zevce yekdiğerinden istifade ederek birçok fenalıkların önü alınır.”*¹⁸⁸. Elbette ki evlilik akdi toplumda sağlıklı nesiller yetişmesini ve toplumun devamını sağladığı gibi, Musa Kazım’ında belirttiği gibi kişilerin nefesine uyararak ahlaksızlığa düşmesini, zina fiiline iştirak etmesine karşı da koruyucu bir siper görevi üstlenir.

Toplum nazarında ve Allah (c.c.) katında kutsal olarak kabul edilen evlilik müessesesinde nesillere örnek, huzurlu bir geçim için rıza göstererek birlikteliğe adım atan çiftlerin elbette ki birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. Bakara Suresinde *“Kadının erkek için bir elbise, erkeğin de kadın için bir elbise olarak yaratıldığı.”*¹⁸⁹ buyrulmaktadır. Nasıl ki elbiseler mahremiyetimizi örtmekte ise çiftlerde birbirinin eksikliklerini tamamlamak ve birbirinin mahremiyetini gizlemekle sorumlu tutulmuştur. İslamcı düşünürlerden ve şairlerden Mehmet Akif, kadının erkeğin reisliğini tanıyıp ona itaat etmesi gerektiğini şöyle açıklamıştır: *“Biz kadın için bu alem de istihsal icab eden bir kemalin mevcudiyetini iza ettik. Kadının erkek işleriyle uğraşması maişetini bizzat o gaye-i kemalden uzak düşürdükten sonra kadın için çalışıp çabalayıp kendisini besleyecek, havaicini (ihtiyaçlar, lüzumlar) tesviye edecek bir erkeğin zımmen hayatı altına girerek, vazifesini yalnız çocuk büyütmekten ibaret kalmak icap edeceği*

¹⁸⁷ Musa Kazım, “Hürriyet ve Musavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:3, 29 Ağustos 1324 / 11 Eylül 1908, s.36.

¹⁸⁸ Musa Kazım, “Hürriyet ve Musavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:5, 12 Eylül 1324 / 25 Eylül 1908, s.68.

¹⁸⁹ El-Bakara 187/3.

noktasına getirdik. Zira erkeği bu kadar ağır vazife ile mükellef tuttuktan sonra mukabilinde kadın erkeğin riyasetine (reisliğine) itiraf olunmaktan ibarettir.”¹⁹⁰.

İslam dini kadına verdiği önemi kadını evlilik boyunca mali anlamda güvence altına alarak da göstermiştir. İslam aile hukukunda adına mehr denilen ve erkek tarafından kendisi ile evlenilen kadına yapılması gereken bir ödemedir. Bu evlenen kadının hakkıdır. Kadın bu malı istediği gibi kullanır ve bu mali veya ayni ödemenin karşısında çeyiz hazırlamak zorunda değildir¹⁹¹. Fakat Osmanlının kırsal bölgelerinde bu İslami kural gelenekleşerek başlık ödemesi şekline dönüşmüş ve evlilik müessesesini zorlaştırıcı bir hal almıştır.

Evlilik akdinde aranan şartlardan biriside küfv, erkeğin nesepte malda, dinde, diyanette, sanatta (meslekte) ve hürriyette, kadına müsavi (denk) olmasıdır¹⁹². Bu denklik hususlarından en önemlisi ise, evlenen kişilerin ahlaki olgunluğu ve edindikleri terbiyenin birbirlerine denkliğidir. Evlenecek çiftler arasında bu denklik gerçekleştiği vakit; evliliği kolaylaştıran, çiftler arası muhabbeti arttıran, karşılıklı sorumlulukları basite indirgeyen bir kolaylık olacaktır. Mehmet Akif bu husustaki fikirlerini “*Kadınlar Erkeklerden Kaçmalı mı?*” makalesinde şöyle izah etmiştir: “*Terbiye ile tezhib sayesinde zevc ile zevcenin her biri diğerinin nazarında yükselir. O zaman birbirlerine karşı olan vazifeleri kendiliğinden tayin olunur. Zira biri diğerini ikmal etmek üzere yaratılmış olan iki mahluk arasında bu kemale bir manadır.*”¹⁹³.

Beyan’ül Hak Dergisi yazarlarından Ahmet Şevki de Avrupa’daki ailelere mensup kadınların sapkınlık derecesinde sefahata daldıklarını şu sözler ile eleştirmektedir: “*Avrupa da bir kadın kocasını evinde bırakarak istediği yere gidebilir. Kocasını himaye edebilmek için arkasından gelmesi lazım gelse bile kadının girdiği eve izinsiz girmesi kabil olamaz. O halde iş yalnız kadının vicdanının paklığına, ahlakın temizliğine kalmış bir şey olduğundan bu konuda erkekler çaresiz bu gibi hususta*

¹⁹⁰ Mehmet Akif, “Kadınlar Erkeklerden Kaçmalı mı?”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:10, 14 Teşrin-i Evvel 1324 / 27 Ekim 1908, s.157.

¹⁹¹ Ziya Kazıcı, **Osmanlıda Toplum Yapısı**, Bilge Yay., İstanbul, 2003, s.194.

¹⁹² Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikah”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, İstanbul, 2006, s.43.

¹⁹³ Mehmet Akif, “Kadınlar Erkeklerden Kaçmalı mı?”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:10, 14 Teşrin-i Evvel 1324 / 27 Ekim 1908, s.159.

*gözlerini yumarak, “Her ne gelirse Allaktan, başım gözüm Allaha emanet” diyerek geçivermekten başka bir şey yapamazlar.”*¹⁹⁴. Konyalı Ahmet Şevki, “*Müslümanlarda Aile Hayatı*” makalesinde kadınların ahlaki olgunluğunun ve vicdani hassasiyetinin aile müessesesini koruyucu bir etki yaptığını vurgulamıştır.

Sırat-ı Müstakim Dergisi yazarlarından Musa Kazım, evlilik yaşına gelmiş gençlerin İslam hukukuna göre izlemesi gereken yolu şu şekilde özetlemiştir: “*Evlenmeye istekli olan bir adamın önce evlenmeye istekli olduğu kız ve ya kadına mihr, nafaka, meskene, aile teşkiline ve kocalık haklarına tamamıyla ifaya gücü tahakkuk etmeli ve iki taraf birbirini beğenmelidir. Bunlar tahakkuk ederse evlenmeli, tahakkuk etmediği takdirde evlenmekten kaçınıp evlenme işinin dayandığı şeyleri tahsil edecek ve şartlarını ikmal eyleyecek sebeplere tevessül eylemeli, sonra da yine dengi olduğu bir kız veya kadınla evlenmeli.*”¹⁹⁵.

Sonuç olarak, İslam dini gerek ayetlerle gerekse hadis-i şerifler ile evlenmeyi aile kurmayı teşvik etmiş bunun yanında; kadına verdiği önemi, kadının rızasını alarak ve kadının evlilik kurumunda mağduriyetini gidermek için erkeğe çeşitli maddi yaptırımlar getirerek önlemeye çalışmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi gündemi meşgul eden konulardan biri de Osmanlı aile yaşantısında teaddüd-ü zevcatın (çokeşlilik) meşruluğu ve bu çok eşlilik içerisinde kadının konumunun geniş kitleler tarafından tartışılmasıdır. Özellikle Avrupa çok eşlilikten ötürü Osmanlı aile hayatı içerisindeki kadının hiçbir hakka sahip olmadığını düşünerek, Osmanlı erkeğini zevk-ü sefaya meyilli bireyler olarak yorumlamışlardır. Lakin bir Avrupalı olarak Osmanlıya yaptığı ziyaretler ile tanınan Lady Montegu gözlemleriyle bu durumu yalanlamıştır: “*Müslüman Osmanlı ailesinin çok eşli bir düzene dayandığı yaygın bir mütearifedir. Fakat yanlıştır. Osmanlı cemiyetinde poligami denen çok eşli evlilik ne gayri ahlaki, nede gayri kanuni bir durumdur, ama hoş karşılanmaz.*”¹⁹⁶. Çokeşli evlilik ile ilgili yaşanan şiddetli tartışmaların aksine

¹⁹⁴Konyalı Ahmet Şevki, “Müslümanlarda Aile Hayatı”, **Beyanül Hak**, Cilt:3, Sayı:79, 26 Eylül 1324 / 9 Ekim 1908, s.1524.

¹⁹⁵ Musa Kazım, “Hürriyet ve Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:6, 22 Eylül 132 / 27 Ekim 1908, s.94.

¹⁹⁶ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s.89.

Osmanlı toplumunda bu tür evliliklerin yaygın olmadığı, toplumsal yapıya, örf ve adetlere uygun olmadığı için istisnai durumlar dışında uygulanmadığı görülmektedir.

Çokeşli evlilik İslam dininde eşler arası adaleti şart koşturmak kaydıyla, dört kadın almaya kadar izin vermiştir. Fakat eşler arasında adaletin uygulanması güç olduğu için, bu kural geliri yüksek bir zümre için geçerli olabilmıştır. Nitekim kamuoyu bu evlilik şeklini hoş karşılamamıştır¹⁹⁷. Bu tür bir evliliğin geçerli olabilmesi için de ilk hanımın rızası şart koşulmuştur¹⁹⁸.

II. Meşrutiyet dönemin İslamcı dergilerinin çok evlilik ile ilgili adalet şartını gerekçe olarak gösterirken eşler arasındaki adaletin çok hassas olduğunu da belirtmeden geçmemişlerdir. Çünkü İslamiyet hiçbir zaman çok eşliliği ideal evlilik olarak göstermekten ziyade zorunlu hallerde bu yola gidilebileceğini bir seçenek olarak sunmuştur. *“Beyan buyurduğu şartta meşruluğu mümkün olmak üzere olan adalet muhabbet-i kalbiye gibi hevesli olan gayri ihtiyari kişi, batıniye hususunda değil de ikisine de aynı derecede gelir, yüz göstermek, birine ne alırsa ötekine de almak, birinin yanında ne kadar kalırsa diğerinin yanında o kadar kalmak gibi muameleler zahirede eşitlikten ibaret olmak üzere tefsir edilmiştir. Bir hadisi şerifde: iftihar edilen övülen alim efendimiz hazretleri, izdivacı arasında mesuliyete ve taksim adaletine riayet ederler veya, ya Rab, benim kudretim bitinceye kadar lazıme-i müsavatı göstermeğe çalışıyorum. Muhabbet-i kalbiye gibi kudretim haricinde bulunan halet ise malumdur”* buyurlardı. *“Teaddüd-ü zevcatı İslam da izin verilmiş olarak teşri buyuran zat Acel-ü Ali Hazretleri dahi, birine meyil edip diğerini dul gibi bırakmak derecelerindeki haksızlıklarından mümkün olduğu kadar sakınarak, adil ve eşler arasında eşitliğe riayet edildikten sonra izdivaca engel olmadığını beyan buyurmuştur. Demek ki din-i İslam da teaddüd-ü zevcat ile şart adaleti adete mızrak gibi keskin bir adalet göstererek bu şart ve adalet sayesinde teaddüd-ü zevcatın ahkanı şerianımız meyanından meşrudur”*¹⁹⁹.

¹⁹⁷ Afet İnan, **a.g.e.**, s.58.

¹⁹⁸ Hayrettin Karaman, “İslam’ın Getirdiği Aile Anlayışı”, **İslam’ın Aileye Bakışı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, No:71, Ankara, 1992, s.6.

¹⁹⁹ Mustafa Sabri, “Teaddüd-ü Zevcat”, **Beyan’ül-Hak**, Cilt:1, Sayı:11, 1 Kanun-ı Evvel 1324 / 14 Aralık 1908, s.227.

Aksekili Ahmet Hamdi ise çok eşlilikte adaletin İslam hukukunda ve evlilik dahilinde ne kadar elzem ve önemli bir husus olduğunu Sebillürreşad Dergisindeki köşesinde belirtmiştir: *“Eğer erkek kadınlardan her birinin hakkını vermeye kudretli olmazsa, dünyanın nizamı ve intizamı bozulur, ailenin devamı fenalaşır. Örneğin, erkek kadının kuvveti olmadığı bir günde ufak bir işini görüvermek gibi ehemmiyetsiz bir iş yapıp, kadınlardan birini diğerine tercih ettiği vakit, öbürünü bu durum gücendirecek, kocasına karşı hiddetlendirecektir. Böylece de muhabbet azalacaktır.”*²⁰⁰.

İslam dini sanılanın aksine çok eşli evlilik içerisinde kadının haklarını, kadının konumunu, kadınlık duygularını erkeğin şehvetine teslim etmemiştir. Kadının çok eşli evlilik içerisinde hoşnut olmadığı bir durum vuku bulduğu takdirde kadının hakları şeriatın güvencesi altına alınmıştır. Kadının çokeşli evlilik içerisindeki şerri haklarını Beyan’ül Hak Dergisi yazarı Mustafa Sabri, *“Teaddüd-ü Zevcat”* makalesinde önemle şöyle belirtmiştir: *“Evet iki evli olan zevcenin kendi hakkındaki adaletsizliğinden şikayet eden bir kadının bu şikayetine yerden göğe kadar hakkı vardır. Böyle bir hakkı herkesten evvel şeriyat ve alamesi müdafaa eder. Ve işte bir kadının teaddüd-ü zevcata mutlak hukuk ve meşruası böyle olabilir. Yoksa zevcenden müsavi (denk olan, aynı seviyede) muamele gören yahut zevcenin yanına zevcesi olan ve yahut zatı el zevc böyle olmayan kadınlar daha gayri olmak üzere kocaya varması ve kocasının üzerine olunması mahsur olmayan erkekler teaddüd-ü zevcat gibi bir hükmü şerifi tenkide katiyen sorumlu değildir. Bu hak yalnız teaddüd-ü zevcatda vazifesine riayet etmeyen zevcenin zevce-i mağduresine ait bir şahsiyedir.”*²⁰¹.Görülen odur ki, çokeşli evliliklerde, erkeğin eşler arasında yaptığı adaletsizliğin ceremesi yalnızca şeriat hükümleriyle sınırlandırılmamış, ahiret aleminde de cezaya tabi tutulduğu belirtilmiştir.

Beyan’ül Hak Dergisi teaddüd-ü zevcat konusuna geniş yer ayırırken bu tür evliliklerin kadın ruhuna yaptığı etkiyi Mustafa Sabri bir de kadın gözüyle şiirsel bir dil ile okuyucularına aktarmıştır:

“Halimi sormuyorsun ey hatim!

²⁰⁰ Aksekili Ahmet Hamdi, “İslamiyet te Teaddüd-ü Zevcat”, **Sebillürreşat**, Cilt:11, Sayı:284, Şubat 1329 / Mart 1914, s.392.

²⁰¹ Mustafa Sabri, “Teaddüd-ü Zevcat”, **Beyan’ül-Hak**, Cilt:1, Sayı:11, 1 Kanun-ı Evvel 1326 / 14 Aralık 1908, s.228.

*Kendime yar saydığım zevcem,
 En nihayet olunacak ah çilem benim büyükmiş pek,
 Hatıramdan geçirdi mahvolmak,
 Buna vermezdim ihtimal ancak,
 Size geldim olur mu bilmem,
 Şu derdime çare muhterem komşu,
 Sizde gerçi kadınsınız lakin,
 Gördüğüm, fazla fikriniz sizin,
 Değiniz dün bu gün değil haber,
 Olurum memnun ve minnettar,
 Bende bakmak isterim o yana,
 Bakamam yoksa alemin yüzüne,
 Olamaz yok sakın ha başka kadın,
 Almasın, anmasın yanımda başka kadın,
 Pek ağırdır bu hal vicdana,
 Hani beş altı günde bir akşam,
 Karşıda kalmış olsa aldırımam,
 O zaman zevcemi çalan alçak çıkmaz karşıma rakip olarak,
 Yüzünü görmem ismini bilmem,
 Sayarım o zaman vücudu adem,
 Şerh ve kanun eylemez temin,
 Ona bir hak ortaya çıkarsa eğer,*

Buna gönliüm muvafakat eyler”²⁰².

Mustafa Sabri dönemin kadınlarının bu hissiyatını köşesine taşıyarak kadınların çok eşliliği duygusal yönden değerlendirdiklerini belirterek, böyle düşünen kadınlara şu şekilde cevap vermiştir:

“*Bu hataya teessüf ettim,*

Ne kadar aşağılık bir hissiyat?

Mazeret-i nefsiniz bu mu hamiyet?

Bizde olsa bu hal, gözümüz görmesinde der mi?

Kalb-ü vecide güç gelen şeyi: bir hakkın bir haksıza tecavüzüdür.

Hak-ı meşru ile gelen ortak,

Başım üstünde yer bulursa ancak

O bütünde iştirak eyler, şirketinde fakat değil gasp,

İki evlendiğimiz dururken dinin maksadı, nesildir,

Korumak muhafaza etmek.”²⁰³.

Mustafa Sabri, kadınların teaddüd-ü zevcattan rahatsız olmalarını kadınların fitratının zayıf, cinsinin erkekten aşağı olmasına bağlamış, teaddüd-ü zevcatın toplumda gayri meşru ilişkilerin yaşanmasını engellediği ve neslin devamı içinde gerekli olduğunu düşündüğü için bu uygulamanın savunuculuğunu yapmıştır.

II. Meşrutiyet’in İslamcı aydınları ve yazarlarının bir kısmı, birden çok kadınla evliliğin faziletlerinden söz ederek bu evlilik şeklinin gerekliliğini inanmışlar; bir kısmı da bu uygulamanın topluma bir fayda sağlamayacağına ve bu uygulamanın kaldırılabilirliğini, İslamiyet’in bunu engelleyici kurallarının olmadığını

²⁰² Mustafa Sabri, “Teaddüd-ü Zevcat, İki Kadın Arasında Muhavere” **Beyan’ül Hak**, Cilt:1, Sayı:13, 15 Kanun-ı Evvel 1324 / 28 Aralık 1908, s.286-287.

²⁰³ Mustafa Sabri, “Teaddüd-ü Zevcat, İki Kadın Arasında Muhavere” **Beyan’ül Hak**, Cilt:1, Sayı:13, 15 Kanun-ı Evvel 1324 / 28 Aralık-1908, s.288.

savunmuşlardır²⁰⁴. Çokeşli evliliğin gerekliliğine inanan İslamcı yazarlardan Musa Kazım, bu uygulamanın gerekliliğini Sırat-ı Müstakim Dergisindeki köşesinde şöyle açıklamaya çalışır: “ *Malumdur ki izdivaçta iki büyük maksat vardır: Biri tenasül, diğeri, muhafaza-i iffettir, işte bu iki maksattan dolayı izdivaç meşru olmuştur. Çünkü bu alemin düzenin devamı insan cinsinin devamı iledir. İnsan cinsinin devamı ise tenasül ile mümkündür. Tenasül de hiç şüphe yok ki izdivaç ile hasıl olur. Halbuki birçok izdivaçlar vardır ki onlara bu büyük bir fayda sağlamaz. Eğer teaddüt-ü zevcat olmasaydı birçok kimselerin nesilleri kesilmiş olurdu. Neslin kesilmesi o kimseler hakkında bir zarar olduğu gibi, bütün insanlık hakkında büyük bir zarardır. Şüphesiz ki bir milletin yükselmesine en büyük dayanak nüfusun çokluğudur. Yine birçok izdivaçlar vardır ki onlarda evlenmenin gayesinden biri bulunan iffetin korunması maksadını yerine getirmez. Mesela zevce müzmin bir hastalığa müptela olur ve yahut zarara uğrar, bu durum uzun zaman sürer gider, koca ise yaratılmışlığının gereğini yerine getiremez. Şu halde bu gibi erkekler haram yollara düşerek birçok aileyi mahv ve perişan eder. Bu gibi durumlarda teaddüt-ü zevcat meşruiyeti zaruri bir görev teşkil eder.*”²⁰⁵. Musa Kazım bu sözleriyle, teaddüt-ü zevcatın gerekliliğini, neslin devamına ve toplum bireylerinin iffetinin koruyuculuğuna dayandırarak bu uygulamaya meşruluk kazandırmıştır.

Sebilürreşad yazarlarından Aksekili Ahmet Hamdi ise çokeşli evliliği kadınların yararına bir uygulama olduğunu belirterek gerekçesini sıralarken, İslamiyet’te ki teaddüt-ü zevcatı acımasızca eleştiren Avrupalılara da dergi aracılığıyla cevap vermiştir: “*Çok eşliliğin resmen yasak olduğu, zinanın kanunen helal olduğu memleketlerde, zavallı kadınların başına çok büyük felaketler geliyor. Bunlardan bazıları, üç beş kuruş gündelikle en ağır işlerde çalışıyor, kimisi de ırz ve namusunu kullanarak gündeliğini çıkarmaya çalışıyor. Bununla beraber oradan kazanmış oldukları parayla, zinadan doğmuş olan çocuklarını doyurmaya çalışıyorlar. İşte tüm bunlar kadınların başına gelebilecek en büyük felaketlerdir.*”²⁰⁶. Aksekili, Avrupalı kadınların hayat tarzını Müslüman kadınlarla kıyaslanmayacak derecede alçaltıcı ve

²⁰⁴ Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Milli Eğitim Yay. Eğitim Dizisi, İstanbul, 1996, s.43.

²⁰⁵ Musa Kazım, “Hürriyet ve Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı: 4,17 Eylül 1324 / 22 Ekim 1908, s.52-53.

²⁰⁶ Aksekili Ahmet Hamdi, “İslamiyet’te Teaddüt-ü Zevcat”, **Sebilürreşad**, Cilt:11, Sayı:280, Kanun-ı Sani 1329 / Şubat 1914, s.312.

gayri ahlaki bir nitelik taşıdığını belirtmiştir. Müslüman toplumlarda yaşanan çokeşli evliliklerin ise kadınların geçimini kolaylaştırarak, iffetlerinin koruyuculuğuna vesile olduğu için, bu tür nahoşlukların İslam toplumlarında görülmeyeceğinin altını çizmiştir.

Aksekili Ahmet Hamdi'ye göre İslamiyet çok kadınla evlilik konusunda erkekleri üç'e ayırmıştır: Fakir erkeklerin kadına bakması mümkün olmadığından evlenmesi bile uygun değildir. Bunlara şehvetlerini önleyebilmeleri için oruç tutmaları önerilir. Orta halli erkekler, sadece bir kadına bakabilecekleri için tek kadınla evlenebilirler. Zengin erkekler ise adaletli olmak şartıyla birden çok kadınla evlenebilirler²⁰⁷.

Sırat-ı Müstakim yazarlarından teaddüd-ü zevcatın varlığının devamını temenni eden Mehmet Fahrettin ise bu isteğinin gerekçesini, Osmanlı toplumunun gündelik yaşamından verdiği örneklerle açıklamıştır: “*Her erkek peder, her dişi de valide olmak üzere doğar. Mesela bir evde dört hemşireden biri izdivaç eder, bu zevce olduğu için hukuk-u medeniye-i nisvaniyesine malik addolunur. Diğer evde üç hemşirenin valide olmak hakkı yok mu? Halbuki mader fitratı (anne fitratı) erkekten ziyade dişi doğurmasını seviyor. Sonra ölüm erkeklere kadınlardan daha ziyade musallat! Evler kızlar, dullarla dolu! Ama öteden madam cenapları kendine bir rakip istemiyor. Hukuk-u zevciyet mukaddes! Beride zavallı kızlar, bedbaht dullar sanki insan değilmiş, sanki valide olmak hakkı fitrisinden müstağni ve mahrum imiş gibi köşeyi uzlet ve bekarrette çürümek, tabiatın ilcay-ı mukavemet sözüyle cevher-i ismetini lekedat etmekten muztar kalmak... Vahdet-i izdivacın hikmet ve adaleti, mürüvvet ve inayeti bu mu oluyor. Tekrar ediyorum: Her erkek peder, her kadın valide olmak hakkı fitrisiyle doğar. İşte İslamiyet bu hikmete mebni teaddüd-ü zevcatı onaylamıştır. Metresliğe umumhanelere bedel valide-i meşrûa yapıyor.*”²⁰⁸. Mehmet Fahrettin Osmanlı toplumunun evde kalmış kızların, kocası ölmüş dul kadınların içinde bulunduğu mahrumiyete dikkat çekmiş, bu kadınların kurtuluşunu da teaddüd-ü zevcatta bulmuştur.

Teaddüd-ü zevcat uygulanmasını gereksiz ve faydasız gören İslamcı akımın diğer kanadı bu uygulamaların kaldırılabilceğini belirtmişlerdir. Fıkıh Profesörü

²⁰⁷ Şefika Kurnaz, **a.g.e.**, s.44. Ayrıca bkz: Dilşen İnce Erdoğan, **Sırat-ı Müstakim, Sebilü'r-Reşat Dergisi'nin Kadına Bakışı**, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001, s.56.

²⁰⁸ Mehmet Fahreddin, “İza lem testeh fesna' mâ şî'te”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:7, Sayı:158, 2 Eylül 1327/ 15 Eylül 1911, s.28.

Mansurizade Mehmet Sait, esasen taaddüd-ü zevcatın kamu otoritesi tarafından yasaklanabileceğini savunmuştur. Mansurizade diğer İslamcılarının aksine “*Hukuk-u Aile Kararnamesi*” öncesi Türkçü akıma mensup kişilerin yanında kalem savaşını vermiş, İslam’ın sadece iman ve ibadet sahasına münhasır olmasını, siyaset, hukuk ve iktisat gibi sahalara karışmaması gerektiğini belirtmiştir²⁰⁹. Bu bakımdan Mansurizade Sait Bey, dönemindeki ileri gelen İslam alimlerinden farklı olarak laiklik esasına vurgu yapan çağdaş bir İslamcıdır.

Fatma Aliye Hanım, İslamiyet’te birden çok kadınla evlenmenin zorunluluk olmadığını, buna ancak bazı özel şartlarda izin verildiğine kanat getirmiştir. O, çok kadınla evliliğin fuhuşu önleyen bir faktör olduğuna inanmaz. Bu konu tamamıyla erkeğin karakterine bağlı bir durum olduğuna vurgu yapmıştır²¹⁰.

3.1.3. İslamcı Basında Kadın ve Boşanma (Talak)

Boşanma, karı koca arasındaki evlilik bağının çözülmesi, evliliğin sona ermesi anlamına gelir. Boşanma fıkıh literatüründe talak şeklinde ifade edilmiştir. İslam hukukunda talak kelimesi hem tek taraflı irade beyanı ile yapılan boşanmayı, hem tarafların anlaşarak evlilik birliğine son vermelerini, hem de mahkeme kararıyla meydana gelen boşanmayı kapsar. Bununla birlikte talak tabiriyle, genellikle tek taraflı irade beyanı ile yapılan boşanma kastedilmiştir²¹¹. İslâm hukuku esas itibarıyla boşama hakkını kocaya vermiştir. Erkek istemediği bir evlilikten dilediği anda kurtulma imkanına sahiptir. Fakat evliliğin devamını kadın istemezse veya evliliğin devamından maddî ve manevî büyük zarar görürse, bu durumda evlilikten kurtulmak için bazı şartların oluşması gerekmektedir. Bazı hukukçular İslam hukukunda boşama hakkının yalnızca erkeğe verildiğini, kadının boşanma hakkının bulunmadığını ileri sürmektedirler²¹². Ancak evliliğin kadın için dayanılmaz olduğu durumlarda (erkeğin akıl hastalığı, cinsel yetersizliği, alkol bağımlılığı) olmuştur, kadın mahkemeye

²⁰⁹Abdullah Kahraman, “Mansurizade Said’in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi e-Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2001, s.4-5.

²¹⁰Mübeccel Kızıltan, Tülay Gençtürk , **Atatürk Kütüphanesi Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu-I**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 1993, s.5.

²¹¹İbrahim Paçacı, **a.g.m.**, s.82.

²¹²Mehmet. Akif Aydın, **İslam-Osmanlı Hukuku**, İz Yay., İstanbul 1985, s.42.

başvurarak kocanın rızası aranmadan ya da kadın bir mal veya mehr alacağı karşılığında kocasını boşanmaya razı edebilir. Lakin Osmanlı toplumunda bu çok yaygın bir uygulama olmayıp, boşanma hakkını daha çok erkeklerin kullandığı bilinmektedir. Koca bu hakkı boşanma isteği olmasa dahi, bir tartışma sırasında ya da kızgın bir anda söylese de bu söylem yeterlidir. İslamiyet gelmeden önce cahiliye döneminde talak hakkı sınırsız olarak kullanılabilirdi. Kişi karısını boşar hiddeti bitmek üzereyken vazgeçer, sonra tekrar tekrar boşar, tekrar tekrar vazgeçerdi. Bu durum kadını rencide ederdi. İslam'ın gelişiyle boşanma sayısına bir sınır getirilmiştir²¹³. Bu sınırlamayla ilgili Kuran-ı Kerim “*Boşanma iki defadır. Bundan sonra ya iyilikle tutmak, ya da güzel adaletli bir biçimde salıvermektir.*”²¹⁴ buyrulmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde kadının, eğitim ve öğretim yolunun açılmış olması, kadının ev dışında da çeşitli faaliyetler içinde bulunması Osmanlı kadının çeşitli haklarının farkına varmasına ve bu hakları dillendirmesine neden olmuştur. Boşanma hususunda da erkeğin talak hakkını dilediği gibi kullanması karşısında, kadının çocuklar üzerinde hiçbir hakka sahip olmaması gibi durumlardan dolayı, kadınlar basın aracılığıyla bu mağduriyetlerini gündeme getirmişlerdir. Böylece II. Meşrutiyet dergi ve gazetelerinde kadınların boşanma hususunda söz sahibi olup olmamaları ile ilgili çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Yaşanan bu tartışmalar Sırat-ı Müstakim Dergisi yazarlarından Musa Kazım tarafından da değerlendirilerek boşanma hakkının kadınların elinde kontrolsüz bir silah gibi topluma zarar vereceğinin vurgusunu yapmıştır: “*Boşanma işi kadına verilirse, kadınlar bedeni teşekkülleri gereğince çabuk tepki gösterip küçük bir şeyden müteessir olurlar. Çoğunluğu önemsiz bir şeyden, bir hiçten dolayı hemen boşanmaya cüret ederek içinde buldukları ailelerin mahv ve perişan olmalarına sebebiyet verirler. Sonra da pişmanlık duyarlar. Fakat ne fayda ki her şey bitmiştir. Boşanma işi kadınların elinde olsaydı, yeryüzü sahnesinde aile bağıni koruyacak pek az aile kalır, bu suretle alemin düzeni bozulur giderdi. İkinci olarak boşanma işini şahsi bir hak üzere kadının eline vermek, ona bir çeşit hakimiyet bahşetmek demektir. Bu ise doğru olmaz. Zira ailenin bütün ayrıntılı işleriyle yükümlü olan kocanın üzerine hiçbir şey olmayan, zevcenin hakimiyetini tasdik ederek, hiçbir sağduyu tasavvur olunamaz.*

²¹³ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku” **Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 2001, s. 24.

²¹⁴ Bakara 2/229.

Binaenaleyh onlara böyle bir iktidarın verilmesi akıl ve hikmete aykırıdır. Bunun içindir ki Cenab-ı Hak Kuran-ı Kerimin Nisa Suresinde “Erkekler kadınlar üzerinde güçlü kılınmıştır.” diye buyrulmuştur²¹⁵.

Kadına boşanma hakkının verilir verilmemesi üzerine tartışmalarında yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde, Beyan’ül Hak Dergisinin yazarı Mustafa Sabri de bu tartışmalara dergideki yazıları ile katılmıştır: “*Makale-i mezkure’den cümle garibandan yahut garip cümlelerinden biri de şu idi: İslamiyet’te kadınlarda talak’ı talep etmek hakkına maliktirler. Lakin her talep yerine getirilebilir mi? İşte bu bir sözdür ki ne yanlıştır, ne doğrudur. En doğrusu yanlışı ortaya çıkarmaktan başka bir şey değildir. Çünkü bu usul-u talak onlara da garip gelir. İşte İslamiyet’te talakı ancak erkekler uygulayabilirler. Çünkü kadın erkeğin idaresi altındadır. Bu yüzden bir amir idaresi altında bulunan bir kimsenin alakasını kati edebilmek salahiyetine malik olmazsa aciz olarak ad olunur*”. Mustafa Sabri kadına talak hakkının verilmesini kocanın aile içerisindeki zorunlu otoritesinin kaybı olarak değerlendirmiş, kocayı aile içinde kadının amiri olarak nitelemiştir. Talak konusunda tartışılan hususları makalesinde gerek durumu özetleyen günlük hayattan hikayeler ile gerekse kişisel tespitleriyle üç madde ile açıklamaya çalışmıştır: “*Şimdi talakın sureti İslamiyesini akıl ve hükümetin birbirine uygun nokta ve nazarından muhtemel öğüt, nasihat edeceğiz.*

1-) *Talak’ın kadın tarafından ika ve icrası.*

2-) *Kadın ile erkeğin bu hakka iştiraki.*

3-) *Bu hakka ikisinin malik olması.*

İşte evvela bu suretlerden birincisinin ne kadar garip ne kadar gayrı makul olduğu zahirdir. Buna dair bizde de güldürücü hikayeler vardır. Mesela zevce ile zevcesinin arasında memnuniyetle emri hayat altında yaşar iken, bir gün zevcenin büyük bir telaş ve tereddütle güya kadınların erkekleri boşayabileceğine dair duyular alması üzerine zevce tarafından “Bunda telaş edecek ne var? Bu kadar vakitten beri bir yastığa baş konulmuş, birlikte yaşanmış, bu müddette sizi gücendirdiğim zamanlarda olmuştur. Öyle iken siz hiçbir vakitte benden ayrılmayı arzu etmemişsinizdir de ben size

²¹⁵ Dilşen İnce Erdoğan, **a.g.t.**, s.62. Ayrıntılı bilgi için bkz: Musa Kazım, “Hürriyet ve Müsavat” **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:5, Sayı:5, 24 Eylül 1324 / 7 Ekim 1908, s.68-69.

karşı nasıl böyle bir istekte bulunabilirim. Cevabıyla nikah akdini teminat altına aldıktan sonra çok geçmeden daha ertesi günü hiçten bir sebeple şimdi ağızından bir laf çıkar tarzında zevcenin zevcini tehditte bulunması ve bu durumun diğer zevceler arasında da yayılması garip ve gülünç neticeler vermesi, buna mukabil olmak üzere İslamiyet'te vasıl olan usul-ü talakın makuliyeti teyit edilmiştir.”

“Gelelim emri talakın zevc ile zevceden her ikisinin de onayı ile meydana gelmesine neden olan ikinci tahriğe. Bu usul-ü nazarın vuku bulması zannedildiği kadar kolay değildir. Çünkü zevcenin kocasından akli fikri bir eksikliği bulunabilir. Bu eksiklik talak'ı zorlaştırabilir. Buda hiçbir kimseye hayır getirmez. Bu durumda zevcin ruh-i kemale erişmemiş zevcesine, böyle önemli bir karar verme hakkını zevcesine bırakmak, iki cinsin istiklaline hayır getirmez. İşte burada da akli fikri tecrübesi kudret ve malumatı daha ziyade olmak lazım gelen talakın daha ziyade bir ciddiyet ve metanetle düşünmek gerekir. Eğer zevc ile zevce ortak talak kararı almış ise, Bu durumda zevc ile zevcenin birbirine denk olup olmadığını ölçüp bilmek gerekir.” Mustafa Sabri zevc ile zevcenin ortak karar alarak boşanabilmesini mümkün görmez, çünkü zevcenin akli fikri ve tecrübesi zevc ile eşit olmayacağı için, boşanmayı zorlaştırabileceğini belirtmiştir. *“Şunu da unutmamalıdır ki, şeriat İslamiye'nin insanlar hakkında ağızlarından çıkan her kelimeye kıymet ve önem vermesinden dolayı talak gibi önemli bir hususta son sözü erkeğe bırakmıştır.”*²¹⁶. Mustafa Sabri “*Talak*” başlıklı yazısını bu sözleriyle bitirerek, talak konusunda erkeğin önemine bir defa daha vurgu yapmıştır. Şerri kanunlar Evlilik sürecinde birlikte yaşamayı kendi açısından çekilmez bulan kadınlar için, maddi haklarından vazgeçerek boşanma yolu her zaman açık tutulmuştur²¹⁷.

Osmanlı'nın son döneminde boşanma hususunda yapılan tartışmalara rağmen, Osmanlı toplumunda boşanmaların şerri sicillere yansımadağı görülmektedir. Bunun nedeni Tanzimat dönemine kadar talak yoluyla boşanmaların hem resmi kayıtlara neşredilmediği hem de Osmanlı'da boşanma vukuatlarına çok fazla rastlanılmadığı

²¹⁶ Mustafa Sabri, “*Talak*”, **Beyan'ül Hak**, Cilt:1, Sayı:27, 23 Mart 1325 / 5 Nisan 1909, s.631.

²¹⁷ Sadet Maydaer, “*Klasik Osmanlı Toplumunda Boşanma*” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, Bursa, 2007, s.319.

gerçeğidir. Talak yoluyla boşanmalardan sonra koca tarafından kadına mehir, iddet²¹⁸ ve nafaka bedelini ödeme zorunluluğunun olması da boşanmayı önleyici nedenlerden biridir. Bunun yanında Hz Peygamber'in boşanma hususunda “*Allah katında helalların en sevilmeyeni talaktır*”, “*Bir talak vaki olduğunda yer titrer.*”²¹⁹ hadisi şerifleri İslam dininin de boşanma hususuna sıcak bakmadığının bir göstergesi olmuştur. Bu durum aile bireylerinde sabır ve diyalog duygusunu aşladığı için yaşanması muhtemel boşanmalarda da caydırıcı bir rol oynamıştır.

3.2. İslamcı Basında Kadın ve Giyim

Osmanlı toplumunda kadının günlük yaşamını etkileyen en önemli unsurlardan biride kıyafetti. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yaşanan özgürlük ortamında kadınların modaya yönelik ilgileri artmış, Avrupa kadınlarını örnek alan Müslüman Türk hanımları, onların yaşamlarına duydukları özlemi kadın dergilerinden moda sayfalarını takip ederek gidermeye çalışmışlardır²²⁰. Meşrutiyet kadını dönemin moda dergilerinden tanıştıkları Batı modasını, kendi muhafazakar hayatlarına uygulamak istemişler ve bu nedenle İslamcı kadının sert eleştirilerine maruz kalmışlardır. Bu eleştirilerden biri de Beyan'ül Hak Dergisinin kadın yazarlarından Fatma Margube Hanım tarafından yapılmıştır. Margube Hanım bu konuda şu değerlendirmeleri yapmıştır: “*Şimdi böyle mesut yüce İslam ahlakı ile nitelenmiş İslam kadınlarında moda-perestlik, ziynet düşkünlüğü gibi bir illete düşmeleri hiçbir vakit vatana karşı hayır getirmez. Şu satırları yazmaktan maksadım Müslüman kadınların süslenme fikrinden hemen vazgeçmelerini tavsiyeden ibaret olduğu zannetmek hatadır. Dünyada hangi milletten ve hangi dine mensup olur ise olsun hatta vahşiler nezdinde bile hiçbir kadının süslenmek fikrinden soyutlanmış olduğuna inanmak saf delilik olur.*” Fatma Margube Hanım, her kadında olduğu gibi Müslüman kadın içinde süslenmenin giyinmenin, güzelleşmenin kadınların doğasında bulunan bir fitrat özelliği olduğunu vurgulamaktadır. Onun Müslüman kadınlara eleştirisi, israfa varacak kadar modaya ve

²¹⁸ İddet dönemi denilen, boşanan kadının yeni bir evlilik yapabilmesi için 3-4 aylık bir süre beklemesi gerekmektedir. Bu dönemde kadının mağdur olmaması için erkeğin, boşadığı karısına, iâşesinin temin ve hayatını devam ettirebilmesi için "nafaka-i iddet" ve "me'ünet-i sükenâ" tazminatlarını hukuken ödemesi icab etmektedir. Galip Eken, “XVIII. yüzyılda Antep'te Aile”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:11, Ankara, 2000, s.115.

²¹⁹ Hamza Aktan, **a.g.m.**, s.30.

²²⁰ Gülsel Sürücü, **Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası (1908-1914)**, (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2008, s.94.

gösterişe önem vermeleridir: “Bizi en ziyade harap eden mesele modadır. Milleti Osmaniye'nin gayrimüslim kadınlarını söyletecek olursak alacağımız cevap adeta belayı haberim olan bu moda yüzünden duçar olduklarını itiraf ederler. Onların yetinmeye mecbur oldukları moda merasiminin sebep olacağı masraflar, sokaklık, suarelik gibi birkaç kat elbiselik bedeli olup da ondan bile şikayet eden bu kadınların bu şikayetlerine karşılık bizim bu konuda sokaklık, düğünlük, bayramlık ve benzeri adlarla yaptığımız israflar cidden dikkati nazarlarına alınmaya gerekir. Hele bir düğünde giydiğimiz elbiseyi bir daha başka bir düğünde değil, bundan sonra hiçbir yerde giymemek hususundaki çarpık fikirlerin ne kadar faydasız olduğu bilindiğinden, ilk önce bu gibi fikirlerden vazgeçmeliyiz.”²²¹. Fatma Margube Hanım, Müslüman kadınların moda konusunda yaptıkları fuzuli harcamaları yüzünden İslam aleminin kör bir kuyuya düşmekte olduğunun altını çizerek, kadınların giyim ve kuşam konusunda yerli malı kullanarak İslami usullere göre örtünmeleri gerektiğini vurgulamıştır²²².

Tanzimat devri ile başlayıp II. Meşrutiyet döneminde zirveye çıkan Osmanlı kadınlarının, Avrupalı kadınların giyim kuşam modasına taklide varan bir özentilik duymaları Avrupa'da moda olan her elbisenin kolaylıkla Osmanlı topraklarına ithal edilmesine neden olmuştur. İstanbul'un kadınları, bilhassa elit zümre, ilk önce dar etekli meşrutiyet çarşafı, sonra mantomsu çarşaf, gündelik elbisenin üstüne pelerin gibi giyimler olarak bu değişim sürecini en açık bir şekilde toplumda yansıtmışlardır²²³. Osmanlı Müslüman kadının giyim kuşamında hürriyet ile birlikte ortaya çıkan bu değişim rüzgarları İslamcı basının sözcüsü olan Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Dergisi yazarlarını da rahatsız etmiştir. İslamcı yazarların rahatsızlığı, öncelikle tesettür konusunda kendini gösterir. Sebilürreşad Dergisi yazarı Musa Kazım bu konudaki rahatsızlığını şöyle izah etmiştir: “Şerri kurallarımızdan biri de kadınların örtünme meselesidir. Kanun-i Esasimizin ilan olunması ile bazı yerlerde bu meseleye riayet edilmemeye başlanıldığı, üzüntü ile görülmekte ve bu yüzden, Allah korusun Müslümanlar arasında büyük bir fitnenin çıkması yakın bir eyleme geldiği

²²¹ Fatma Margube, “İslam Kadınları ve Moda”, **Beyan'ül Hak**, Cilt:1, Sayı:9, 17 Teşrinisani 1324 / 30 Kasım 1908, s.192-193.

²²² Sadık Albayrak, **Meşrutiyet İstanbul'unda Kadın ve Sosyal Değişim**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2002, s.8.

²²³ Adil Şen, “Osmanlı Dönemi Kadın ve Kıyafet”, **İslamiyet Dergisi**, Cilt:4, Sayı:22, Ankara,2001, s.115.

işitilmektedir. Çünkü yüce bir dinin şerri bir hükme karşı Müslüman ünvanı altında bulunan bazı kimseler tarafından bu gibi ilgisizlik gösterilmek ve hatta bunu tahkire kadar vardırırmak bütün Müslüman kutsal haklarına tecavüz demek olmakla birlikte, bir hiçten dolayı dünyanın her tarafındaki Müslüman ahalinin galeyana geleceği apaçık işlerdendir. İşte şeriatımızda emir olunan şeylerden biri de İslam kadınlarının kendilerine mahrem olmayan kimselerden örtünmeleridir ki oda saçları da dahil olduğu halde vücutlarını, zinetten arınmış bir şey ile şehvet çekmeyecek bir libas ile örtmekten ibarettir.”²²⁴.

Beyan’ül Hak Dergisi de II. Meşrutiyet dönemi kadın giyimi hususundaki tartışmalarda İslamcı tavrını koruyarak, bu tartışmaya Beyrut merkez müftüsünün Beyrut’tan gönderdiği tesettür hakkındaki düşüncelerini belirten mektubu ile iştirak etmiştir: “Kadınların şeriata göre tesettürü, yüzlerinin ve vücutlarının tamamını örtmek ve zaruret icabı olmadıkça evden çıkmamaktır.” Beyrut müftüsü mektubunun devamında ise, şer’i hükümlere uygun tesettür çeşidini ayrıntılı olarak tasvir etmiştir: “Tesettürün şer’i şekli ise cilbab denen örtünün bir kısmı ile kadınlar baş ve yüzlerini örtmek ve cilbabın geri kalan kısmı ile vücutlarının diğer kısımlarını kapatmalarıdır. Tesettürün hasıl olan şekli kadın azasından hiçbirinin biçimi seçilmeyecek surette baştan ayağa kadar bir örtüye bürünmektir. Nazar-ı kabul ve itibara layık olanı siyah renkte ve serapa setre elverişli bulunan yek pare geniş çarşaflardır.”²²⁵.

Sırat-ı Müstakim Dergisi yazarlarından Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, kadınların örtünmesi meselesini II. Meşrutiyet’in ilanı üzerine bazı yerlerde kadınların şer’i kanun olan tesettüre riayet etmemelerinden dolayı büyük üzüntü duyduğunu belirterek hükümetin bu konu hakkında gerekli tedbirler alması gerektiğini vurgulamıştır²²⁶. Musa Kazım kadınların ne için tesettüre girmesi gerektiğini şöyle açıklar: “İşte şeriatımızda emir olunan şeylerden biri de İslam kadınlarının kendilerine mahrem olmayan kimselerden örtünmeleridir ki, oda saçları da dahil olduğu halde vücutlarını, zinetten arınmış bir şey ile şehveti çekmeyecek bir libas örtmektir. İlk olarak kadınlar yaratılış

²²⁴Dilşen İnce Erdoğan, **a.g.t.**, s.67. Ayrıntılı bilgi için bkz: Musa Kazım, “Hürriyet ve Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı 2, 21 Ağustos 1324 / 3 Eylül 1908, s.20-21.

²²⁵ Beyrut Müftüsü Mustafa Neca, “Tesettür Fetvası”, **Beyanül Hak**, Cilt:5, Sayı:161, 21 Mayıs 1328 / 3 Haziran 1912, s.2842.

²²⁶ Sadık Albayrak, **a.g.e.**, s.69.

bakımından nazik ve erkeklerin saldırı yeri olduklarından onlar hakkında yabancılardan tesettür kendileri için büyük bir nimet ve büyük bir şefkat eseridir. Çünkü güzel ve genç bir kadının yabancılardan şehvetli bakışlarına kendini teşhir etmesi ve özellikle bütün cinsel güçlerin insanlığın üzerinde dehşet ve şiddetle hüküm sürdüğü böyle bir zamanda erkeklerle, hem de kendisi ile gayri meşru münasebette bulunmak arzusu arzusuna son derece mağlup ve eğilimli olan erkeklerle sohbetinde bulunması onun kadınlık değerini azaltmaktan başka hiçbir şey doğurmaz.”²²⁷.

Musa Kazım, derginin bir sonraki sayısında da kadınların açılıp saçılmasının sadece onların iffetini tehlikeye düşürmediğini, Müslüman ailelerin saadetine de gölge düşürebileceğini beyan eder ve sözlerine: “*Bütün kadınlar açık-saçık olurlarsa bir erkek karısından daha güzel, daha genç bir kadın gördüğü zaman o kadına eğilim duymamak, bütün kalbiyle ona tutulmamak onun kudreti elinde değildir. Bu ise hem kendisi ile karısı arasındaki sevgi bağını, hem de o tutulduğu kadınla o kadının kocası arasındaki bağını tamamen ortadan kaldıracığı ve şu halde her iki ailenin mutluluğunu mahvedeceği şüphesizdir.*”²²⁸ diyerek devam eder.

Sırat-ı Müstakim yazarlarından Ferit Vecdi ise tesettürün kadınlar üzerinde kötü tesirleri olduğunu savunan gurupların fikirlerini, tesettürün kadın yaşamı hususunda çeşitli faydaları ve gerekliliği çerçevesinde çürütme yoluna gitmiştir: “*Diyorlar ki, örtünme kadının sağlığını bozar. Şimdi biz bu iddiayı ret için deriz ki, örtülü kadınlar ne denildiği gibi hastadır ne de gevşek sinirlidir. Aksine genel itibariyle açık gezen kadınlardan daha kuvvetlidir ki zaten Müslüman kadını on üç asırdan beri mesturiyet içinde yaşıyorlar. Eğer tesettür bunlar da bir zafiyet getirmiş olsaydı bu zafiyet kadınlarda ve erkeklerde nesilden nesle bu güne kadar örnek olmaları icap ederdi. Budan başka sağlık istatistikleri ölümlerin nispeten kadınlarda daha çok olduğunu hiçbir zaman göstermemiştir. Eğer tesettür sağlığa zararlı olsaydı, doğal olarak ölüm kadınlarda daha çok olurdu.”*

²²⁷ Musa Kazım, “Hürriyet ve Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:2, 21 Ağustos 1324 / 3 Eylül 1908, s.20-21.

²²⁸ Musa Kazım, “Hürriyet ve Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:3, 28 Ağustos 1324 / 10 Eylül 1908, s.36.

“Mesture kadınların nefsanî arzularına daha fazla esir olmalarına gelince, herkes tarafından bilir ki, insanın hayvani hazlara eğilimi ancak o eğilimi gıcıklayacak sebepler arasında bulunduğu durumda şiddetlilik kazanır. O halde şu iki kadından hangisi şiddetli şehvet sebeplerine daha fazla maruzdur. Mesture olan mı, açıkta gezinen mi? Dini gayretlerinden gayet sağlam bir metanet ölçüsünden dolayı erkeklerle ihtilattan uzak olanlar mı yoksa bir arada bulunanlar mı? Doğal olarak ikincileri değil midir? Nefsanî arzularını kolayca yerine getirebilmenin insan üzerinde büyük bir etkisi vardır. Zira bu kolaylık insanı heveslerine karşı koymaktan men eder.”²²⁹. Ferid Vecdi tesettürün kadınların sosyal ve günlük yaşamını kolaylaştırdığını, ve mesture olan kadınların erkeklerin şehvetli bakışlarından ve tacizlerinden koruyucu bir kalkan olarak değerlendirmiştir. Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Dergisi yazarlarından Mehmed Fahreddin de tesettür konusundaki görüşlerini belirtirken İslamcı kalem arkadaşları ile aynı fikre riayet etmiş ve tesettürden maksadı şöyle açıklamıştır: “Kadının hürriyetini, namus ve ismetini, şeref ve haysiyetini enzar-ı ağıyardan, tecavüz-i eşrardan muhafaza değil mi?”²³⁰.

İslam dini sanıldığı gibi aksine diğer dinlere kıyasla kadına ve kadının mahremiyetine en çok saygı duyan ve koruyan bir hak dinidir. Allah katında kadınları erkeklerden, erkekleri kadınlardan üstün kılan onların cinsî özelliklerinden ziyade ayette de belirtildiği takva sahibi olmalarındaki ölçüdür. “Ey insanlar! doğrusu biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli ve en üstün olanınız takva bakımından en üstün olanınızdır.”²³¹. Şüphesiz ki eşitliği ve adaletin esas alındığı İslam dini, kamusal alanda ya da özel alanda olsun giyim ve davranışlardaki ölçüler sadece kadınlar için konulmamıştır. Erkeklerin de giyimlerinde uymaları gereken ölçüler vardır. Ayrıca erkeklerden de bakışlarını kontrol etmeleri istenir. “Resulüm! Mümin erkeklere, gözlerini harama dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah onların yapmakta olduklarından

²²⁹ Ferid Vecdi, “Müslüman Kadını”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:14, 13 Teşrinisani 1324 / 26 Kasım 1908, s.218-219.

²³⁰ Dilşen İnce Erdoğan, **a.g.t.**, s.72. Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Fahreddin, “ Nisaiyyundan Cevad Sami Bey’e Açık Mektup”, **Sebilürreşad**, Cilt:8, Sayı: 202, Temmuz 1328 / Temmuz- 1912, s.384.

²³¹ Hucurat, 49/13.

*haberdardır.*²³². Kur'an-ı Kerim'de kadınların örtünme ölçüsü olarak da kadınların vücut hatlarını belli etmeyecek ve kadının girdiği ortamlarda dikkat çekmeyecek oranda mesture olmasını emreder. *“Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına bir ihtiyaç için dışarıya çıktıkları zaman dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”*²³³. İslamcı düşünürler, Müslüman kadının toplum içinde dini kimliğiyle, gösteriştan uzak bir görünümde olması gerektiğini belirtmişlerdir. Aksi takdirde Müslüman kadının uygunsuz bakışlara ve davranışlara maruz kalabileceğinden, toplumsal ilişkilere mesture bir kıyafet ile iştirak etmesinin daha doğru olacağını belirtmişlerdir.

²³² Nur, 24/30.

²³³ Ahzab, 33/59.

4.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BATICI BASIN VE KADIN

İMAJI

Batıcı akımın önde gelen düşünürleri II. Meşrutiyet ile çokça tartışılan kadın konusunda çeşitli fikir ve görüşlerini, çıkarmış oldukları dergi ve gazeteler aracılığı ile halkın nazarına sunma fırsatını yakalamışlardır. Batıcı düşünür ve yazarlar İslamcıların aksine kadını erkeğin egemenliğinden çıkartarak; hukuk önünde, toplumun karşısında ve eşinin yanında eşit bir konuma getirme arzusuyla fikirlerini Batıcı neşriyate yansıtılmışlardır.

İctihat yazarlarından Celal Nuri İleri'ye göre, Müslümanların ve Türklerin kurtulmaları, yükselmeleri kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesine bağlıdır. Dünyada erkekleri ilerlemiş olup da kadınları geri bulunan hiçbir millet yoktur. Esaslı bir medeniyet ancak iki yönlü olabilir. Türkler ve bütün Müslümanlar mutlu olmak istiyorlarsa, her şeyden önce kadınları eğitime dahil etmelidirler. Onlar da çocukları, çocuklar da büyüdüklerinde devlet ve milleti ıslah etmelidir. Bina yapılırken önce çatıdan başlanmaz. Önce temel kazılır. Kadın, insanlık binasının temel taşıdır²³⁴. Batıcı yazarlar kadını, toplumun ve milletin refahı için değişmez bir adres olarak gördükleri için kadını sadece evin içinde tasvir etmekten ziyade onu sosyal hayatta da etkin ve faal bir misyonla evin dışına çıkartmayı bir görev olarak görmüşlerdir. Celal Nuri'ye göre toplum olarak, ülkemizde gösteriş için yapılan ıslahatların hep zararını gördük. Kadın meselesini çözmek için yabancı memleketlerin usullerini kopya etmek yanlış bir uygulama olacaktır. Islahatımız bu türden değil de eğitim yoluyla gerçekleşmelidir²³⁵. Çünkü Batı toplumlarının gelenek görenekleri Türk toplumundan çok farklı olduğu için bizde uygulandığı takdirde farklı sonuçlar verebilirdi.

4.1.1. Batıcı Basında Kadın ve Aile

Batıcı düşünürler toplumun temel taşı olan aile kurumunun önemini devletlerin milletlerin ilerlemesi ve gelişmesinde en temel unsur olarak değerlendirmişlerdir. Celal

²³⁴ Celal Nuri İleri, **Kadınlarımız**, Matbaa-ı İctihad, İstanbul, 1915, s.13.

²³⁵ Celal Nuri İleri, **a.g.e.**, s.126.

Nuri'ye göre, aile ne kadar sağlam ve sarsılmaz esaslara dayanırsa millet de o derece kuvvetli olacaktır²³⁶.

Radikal Batıcılardan ve İçtihat Dergisi yazarlarından biri olan Abdullah Cevdet, kadının aile cemiyeti içerisindeki konumunu ve haklarını şu şekilde izah eder: “*Bilhassa bazı hakikatler, hiçbir zaman kafi derecede tekrar edilemez. Kadınlar hakkında şu birkaç kelime, itikadımızca, o türlü hakikatlerin dilidir. Aile teşkilinde kadının üste çıkan rolü bir derecedir ki bunların, sosyal mukadderatları, mensup oldukları kavmin ve hükümetlerinin şekil ve mukadderatını tayin ve tahmin için bir salih ve muteber bir ölçüdür. Mesela mütalaası, bir İngiliz ailesinde kadının ve çocuklarının hukuk ve vazifelerinin tetkiki bütün İngiltere'nin sosyal ruhunu tetkik demektir. Ve kadınların toplumsal vaziyetini takrir eden hükümet değil, aksine hükümetin durumunu uzun uzadıya etkilerle, şekillendiren kadının ve ailenin sosyal vaziyetidir. Bununla beraber milletlerin aile teşkilatı, hükümet teşkilatlarının minyatürü, küçük tıpkısına bir örneği demektir.*”²³⁷. Abdullah Cevdet her aile teşkilatını ait olduğu medeniyetin veya milletin gerek hukuki gerek bu teşkilat içerisinde etkin rolü olan kadının vaziyetinden yola çıkarak bir devletin medeniyetin gelişmişliğinin birer kopyası olarak değerlendirmiştir. Batıcılar, aile teşkilatını canlı bir yapı olarak algıladığı için zamanın şartlarına ve insanların zihniyetine göre usul ve şekil olarak değişiklik göstermiş ve gösterecektir, vurgusunu yapmışlardır. İlimli Batıcılardan biri olan Celal Nuri ise bu hususta ki fikrini şöyle izah eder: “*Medeniyet ilerledikçe tek eşlilik esas alınmıştır. İlk insanlarda çokeşlilik vardı. Biraz intizam gelişince aile fikri, arkasından da tek eşlilik fikri gelişmiştir.*”²³⁸.

Abdullah Cevdet kadının aile içerisindeki görev ve sorumluluklarını erkek ile mukayese ettiğinde kadının görev ve sorumluluklarının meşakkat bakımından erkekten daha aşağı olmadığını vurgulamıştır: “*Kadının vazifeleri, erkeğin vazifesinden, önemce hiç aşağı değildir. Milletler ailelerden müteşekkil olduğu gibi ailelerin talihinin düzenleyicisi de kadınlardır. Fakat mademki içtimaları ile milletlere vücut veren*

²³⁶ Yusuf Doğan, **Celal Nuri İleri'nin Dini ve İctimai Hayata Bakışı**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s.105.

²³⁷ Abdullah Cevdet, “Kadınlarda Gaye-i Hayat”, **İctihad**, Cilt:3, Sayı:28, 1 Ağustos 1327 / 14 Ağustos 1911, s.798.

²³⁸ Celal Nuri İleri, **a.g.e.**, s.138

ailelerdir, milletlerin de talihleri kadınların şefkat ve cefakar dizleri üzerinde terbiye edilmiş demek oluyor.” Hatta Abdullah Cevdet makalesinde kadınların asri görevi olan anneliği, erkeklerin medeniyete armağan ettikleri icatlarıyla mukayese edip kadının kutsal görevinin hakkını kalemiyle teslim etmiştir: “Kadınlar ne yüksek riyaziye ile, ne de teleskoplar icap etmişlerdir. Fakat kadınlar bunların cümlesinden daha büyük daha yüce bir eser ortaya koyuyorlar. Cihanda en yüce en muazzam olan bir eser dizleri üzerinde vücut buluyor: Faziletli bir erkek, fazilet sahibi bir kadın, iyi yetiştirilmiş ise kendisine benzeyecek olan evlatlar yetiştirir ve bu eser cihanın en büyük destanı olur. Genç kız bir çiçektir, genç kadın bir meyvedir. Eğer meyve fena ise çiçekten ne hatıra kalır!” Abdullah Cevdet ideal kadında bulunması gereken özellikleri ise şöyle sıralamıştır: “Kalbinde faziletin yer tutması, yüzünde edep ve alçak gönüllüğün görülmüş olması, dudaklarında hilim ve yumuşaklığın gülümsemesi, ellerini ise iş ile meşgul etmesi.” Abdullah Cevdet, kadının sosyal ve toplumsal hayat için taşıdığı değeri XIX. yüzyılın büyük yazarlarından Victor Hugo’dan alıntı yaparak özetlemiştir: “Sosyal mimarinin anahtarı kadındadır.”²³⁹. Abdullah Cevdet bu sözüyle, kadının sosyal hayattaki itibarını ve katkısını teslim etmiştir.

Batıcı dergilerden Hürriyet-i Fikriye’nin yazarlarından Daniş Reybi, Osmanlı aile yapısının temelinde bir çok eksikliklerin bulunduğunu ve bu eksikliklerin en önemlisinin de hissi hayatın Avrupalıların aile hayatı kadar gelişmediğini şu sözler ile vurgulamıştır: “Evet, bizde maalesef hissi hayat ve aile hayatı büsbütün yok değilse de herhalde gelişmemiş, medeni milletlerdeki gibi en üst dereceye çıkmamıştır. Hissi hayatın esası erkekler ile kadınların devamlı ve toplumsal-sosyal temasıdır. Ancak bu şekilde birbirinin meçhulü iki alem birbirini keşfederek, bu şekilde iki cins hayatın elemelerini kederlerini hafifletmek için böyle duygusal bir hayata muhtaçtırlar.”²⁴⁰. Hürriyet-i Fikriye Dergisi yazarı Daniş Reybi, duygusal hayatı aile hayatından ayrı değerlendirmeyerek, aile hayatında da duygusal hayatın çiftler arasındaki sevgiyi ve aile bağlarını güçlendirdiğini belirtmiştir: “Duygusal hayat hemen aile hayatı gibidir. Bir erkek evlenmenin arkasında ancak kendi zevcesini görmeye mahkum. Ancak dar muhitteki kadınlar ile temasa mecbur kalıyor, o dar muhit bir müddet sonra ruhunu

²³⁹ Abdullah Cevdet, **a.g.m.**, s.799.

²⁴⁰ Daniş Reybi, “Tesettür-i Nisvandan Erkekler Nasıl Mutazarrır Oluyorlar?”, **Hürriyet-i Fikriye**, Cilt:1, Sayı:5, 3Mart 1330 / 16 Mart 1914, s.10.

baskıya, kendisini hakkıyla meşgul edememeye başlıyor. Aile bağları o kadar zayıf, o derece çürüktür ki ilk fırsatta vakit geçirmek için kahvehanelere, dışarıya koşuyor. Acaba niçin? Bu sorumluluğu erkeklere ait değil, sırf içtimai hayatımızın şimdiye kadar gösterdiği noksanlıklardandır. O kendisini meşgul edecek vaktini geçirecek bir toplantı yeri aramak mecburiyetindedir. Evinde ailesinde buna muvaffak olamayınca dışarıya müracaat edecektir. Hep aynı simaları görmek, hep aynı sözleri söylemek, yeknesak bir ömür geçirmek nihayet insanı usandırır. İşte o usanç gelince aile hayatı da bozulmaya başlar. Böylelikle ailevi ve hissi hayatın ortadan kalkması gençleri evlenmekten ürktür. Daha doğrusu aile hayatının yokluğu gençlerde evlenme eğilimin azaltır. Aile hayatındaki bu günkü hiçlik olmasa eminim ki pek çok gencimiz evlenmeye istekli olurlardı. Böylelikle hayata daha büyük metanet eseri gösterirler, kendilerinde daha fazla fedakarlık duygusu gelişirdi.”²⁴¹.

Hürriyet-i Fikriye Dergisi yazarlarından Mehmet Şeref Efendi ise, gerek toplumda gerek aile teşkilatı içerisinde Türk kadınının esir olduğunu, bu esirliğin ne topluma, ne medeniyete, ne de yetişecek yeni nesillere bir hayrı dokunmayacağını, aksine Türk cemiyeti bu noksanlıktan ötürü taassup lekesi ile inleyip harap kalacağını belirtmiştir, Mehmet Şeref Efendi şu sözler ile “*Kadını çağdaş hayata vazifeli yapmayan çürük düşünceleri doğuran kara damlı medreselerin sakinleri şimdi nur, ziya, marifet, fen, sanat diye bağırın asrın ihtiyaçlarına zaten kulaklarını tamamıyla tıkamış, ölmüş nefisleridir Bekleyelim ki bu ölülerden hayat çıksın!*”²⁴² Türk kadınlarını esirliğe mahkum eden zihniyeti eleştirmiştir.

Özetlemek gerekirse Batıcı yazar ve düşünürler, kadını aile ve toplum içinde erkeğin bir alt sınıfı olarak görmekten ziyade erkeğin hayat arkadaşı ailenin temel taşı, çocuklarının şefkatli anneleri ve sosyal hayatın ortakları olarak algılamışlardır. Bu nedenle yetişecek nesiller ilk olarak annenin şefkatli eğitiminden geçeceği için annenin eğitimi, terbiyesi ve ahlakı, kız ve erkek çocuklarının timsali olacaktır. Celal Nuri İleri: “*Kadın tekamül etmedikçe aile, aile tekamül etmedikçe millet, millet tekamül etmedikçe*

²⁴¹ Daniş Reybi, **a.g.m.**, s.11-12.

²⁴² Mehmet Şeref, “Türk ve Kadın”, **Hürriyet-i Fikriye**, Cilt:1, Sayı:7, 20 Mart 1330 / 2 Nisan 1914, s.47.

devlet felah bulamaz. Tersine hareket edilirse, öküzleri arabanın arkasına koşmuş oluruz.”²⁴³ bu ifadesi ile Batıcıların kadına bakışını çok net özetlemiştir.

4.1.2. Batıcı Basında Kadın ve Evlilik

Batıcı yazar ve düşünürlerin II. Meşrutiyet döneminde eleştirdikleri diğer bir konu ise Osmanlı toplum hayatında işlerlik kazanmış olan görücü usulü evlilik, çokeşlilik ve evlilik müessesesi içerisinde kadının sınırlı yaşam alanı olmuştur. Batıcı yazar ve düşünürler bu eleştirilerini diğer konularda olduğu gibi çıkardıkları gazete ve dergiler aracılığı ile gündeme taşımış ve Osmanlı kadınlarına toplumsal alanda Batıyı kılavuz olarak göstererek bilinçlendirmeye çalışmışlardır.

Rıza Tevfik Osmanlı aile geleneği ile İngiltere deki aile geleneğini kıyaslamış, Osmanlı’da vuku bulan evlilik müessesesinin kadına daha çok haklar verdiğini şu şekilde izah etmiştir: “*En kibar bir İngiliz kadını evlendikten sonra malına mülküne sahip olamaz. Doğal olarak kocasının görüş ve rızası olmadıkça kendi miras malını da satamaz, alamaz, hibe edemez. Dini ayin ve üzerine evlenmişse boşanma ile kocasının zulüm ve baskısından kurtulamaz. Parasını bile bizzat kocası tasarruf eder, istediği gibi kullanır.*” Rıza Tevfik, Müslüman kadının sahip olduğu tüm bu haklara rağmen İngiliz kadınlarının toplumda, Müslüman kadınına nazaran daha çok itibar ve saygı gördüğüne dikkat çekmiştir: “*İngiliz kadınları her milletin kadınlarından daha fazla muhterem ve bahtiyarlardır. Bütün bu güzel muamele, medeni olan İngilizlerin terbiyesi sonucu ve kadınlara karşı nezaket ürünüdür. Halbuki bir Müslüman kadını evlenmekle temel haklarından hiç birini kaybetmez. Malını, mülkünü olduğu gibi tasarruf eder. Şahitlik edebilir, hibe yapabilir. Kocasının malı ve serveti müsait ise, evladının terbiyesi için, hatta sütanne için ısrar edebilir ve şerri hakkı buna izin verir. Kadınların geçimleri ise kocalarından mesuldür. Kocaları yoksa babaları, kardeşleri mecburdur. Durum böyle iken, genellikle Osmanlı memleketlerinde Müslüman kadınların hayatı medeni bir adamı üzecek ve hamiyetli ve akıllı bir Müslüman’ı yaralayacak derecede fenadır, sefildir. Fakat kabahat terbiyesizliktedir. Ve iktisadi sefalettedir. Bilgisiz, eğitimsiz, sermayesiz, himayesiz, kimsesiz, emniyetsiz, haksız, ümitsiz, sağlıksız, ahlaksız, bir*

²⁴³ Celal Nuri, “Kadın Siyasetimiz”, **Hürriyet-i Fikriye**, Cilt:1, Sayı:7, 20 Mart 1330 / 2 Nisan 1914, s.12.

kadınla yine onun gibi bir erkek evlenip bir aile meydan getirirse kadın hakkını bilmez ki, istesin! Birde bilmiş, farz edelim kimden istesin? İsterse ne alabilir. Dinin kendisine tayin ve temin ettiği hakları, nasıl sefil adamdan isteyebilir ki. Ancak bir lokma ekmek ve bir koruyucu bulabilmek için o fakir vahşi ile evlenmeye mecbur olmuştur.”²⁴⁴. Rıza Tevfik, İslam dininin Müslüman kadınına gerekli hak ve imtiyazları tanıdığına fakat bu hak ve imtiyazları kullanabilecek ehliyete ve imkanlara sahip ahalinin olmayışından dem vurmıştır. Rıza Tevfik makalesinde Osmanlı ile İngiltere’deki kadınların durumlarını mukayese etmesinden de anlaşılacağı gibi, o hukukun veya dini inançların kadına haklar tanınmasından ziyade toplumu oluşturan bireylerin bu hakların bilincinde olup, bu bilinç ile günlük hayatlarını idame ettirmesini temenni eder. Terbiye olmadıkça hukukun hükmü yoktur. Bilgi olmadıkça o hukukun varlığı da yoktur.

Rıza Tevfik, İçtihat Dergisi’nde yazmasına rağmen, çok kadınla evlilik konusunda İslamcılara yakın düşüncelerle görüşlerini beyan etmiştir: *“Çok kadınla evlenme dini olmaktan ziyade toplumsal hayat ile ilgili bir zarurettir ki, daha sonra adet olmak üzere tahakküm etmiştir. Sürekli savaşların bu sefaletle dini ayetlerden daha çok etkisi vardır. Din, kuruluş sırasında bu gibi adetler ile kuşatılmış ve onların tabiiyetine girmiş, fakat bil-fiil zorlayıcı ve imkan dışı olacak derecede kayıt altına almıştır.”²⁴⁵. Rıza Tevfik çokeşli evliliğin toplumsal ve sosyal şartlardan dolayı vuku bulduğuna, İslam dininin de bu konu hakkında herhangi bir zorlayıcı kaidenin olmadığına dikkat çekmiştir.*

Batıcı yazarların evlilik hususundaki diğer bir memnuniyetsizlikleri de görücü usulü evlilik üzerinedir. Bu konu hakkında özel olarak görüşlerini dile getiren Tahsin Nahit, bu usulle gerçekleşen evliliklerin dünyanın en gülünç maskaralığı olarak değerlendirmiş ve düşüncelerini açıklamaya devam etmiştir: *“Bilinmeyenle evleniyoruz. Pırasa alırken görme hakkımız var, ömrümüz oldukça birlikte yaşayacağımız, çocuklarımızı yetiştirip terbiye edeceğimiz zevcelerimizi alırken görme hakkımız yok! Bu halimize vahşiler güler, medeniler ağlar. Bizi bilmeyen bir insan şu satırları okusa köstebeklerin izdivacından bahsedildiğini zanneder. Evet bizde kadın almak pırasa*

²⁴⁴ Rıza Tevfik, “Kadın Meselesi Etrafında”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı:94, 20 Şubat 1329 / 5 Mart 1914, s.2097.

²⁴⁵ Rıza Tevfik, **a.g.m.**, s.2098.

almaktan daha önemsiz sayılıyor. Karı-koca birbirlerini ilk defa düğün günü yatak odasında görürler. Evin dörtte birinde mantığın bu kadar iflas ettiği bir memleket yoktur. Peygamberimiz (s.a.v.) haşa sümme haşa böyle mi evlenirlerdi? Bu tarz ayıp izdivacı İslam dininin geleneklerinden gibi göstermekten utanalım. Çünkü bu, hakareti gerektiren bir adettir.”²⁴⁶.

Batıcı düşünür ve yazarlardan Kılıçzade Hakkı Bey’de görücü usulü evlilikleri İctihad Dergisinde yayınladığı, “*Pek Uyanık Bir Uyku*” makalesinde eleştirmiş, olması gereken evlilik usulünü de aynı makalede dile getirmiştir: “*Gençler velileri refakatinde oldukları halde gerek yaşlı ve alim erkekler ve gerekse aynı yaşta ve denkleri olan namuslu ve terbiyeli delikanlılar ile usule uygun olarak görüşüp toplumsal hayata karışacaklar ve bu suretle milli ve vatani vazifeleri için, çalışma hususunda hisselerine isabet eden kısmını icra edeceklerdir. İşte bu suretle herkes gördüğü, incelediği, beğendiği ve seçtiği kız ile evlenmek fırsatı ve kolaylığını bulmuş olacağından geçimsizlik ve hane huzursuzluğu ortadan kalkarak, şeriati Muhammediye’nin bahis edip ihsan buyurduğu boşanma hakkını bol bir şekilde kullanılmasına mahal kalmayıp, ancak gerekli olduğu zaman bu yola başvurulacaktır. Hanım kızlarımız için azaba düşürücü bir durum olan, o bildik çirkin görücülük adetine dahi son verilmiş olacaktır.”²⁴⁷.*

Hürriyet-i Fikriye Dergisi yazarı Kılıçzade Hakkı, teaddüd-ü zevcat konusundaki görüşlerini, Kadınlar Cemiyeti’nin yayın organı olarak haftalık olarak yayına başlayan Siyanet Dergisi’nin yazarı Fatma Saide Hanımın teaddüd-ü zevcat konulu makalesine atıfta bulunarak görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: “*Gerçekte ima ettiği toplumsal sakatlıklarımızdan birisi de şüphesiz başlık edindiğimiz teaddüd-ü nikah ve teaddüd-ü zevcattır. Hemşiremiz ve yahut validemiz Fatma Hanım Efendi, bu iki mühim hastalıktan pek basit olarak bir iki misal vermekle yetiniyorlar. Halbuki bu meseleler bu kadar basit görüşlerle çözümlenmiş olamaz. Yalnız onlar üzerine dikkatleri çekmiş olur. Bizde bu makalemizde bu meseleler üzerine ikinci defa olmak üzere dikkatleri çekmek*

²⁴⁶ Tahsin Nahit, “Kadınlarımız”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı:70, 4 Temmuz 1329 / 17 Temmuz 1913, s.1535. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz: Şefika Kurnaz, **a.g.e**, s.42.

²⁴⁷ Mustafa Gündüz, **İctihad’ın İctihadı**, Lotus Yay., Ankara, 2008, s.226. Ayrıntılı bilgi için bkz:Kılıçzade Hakkı, “Pek Uyanık Bir Uyku”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı:55, 21 Şubat 1328 / 6 Mart 1913, s.1226-1228;Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet**, Üç Dal Neş., İstanbul, 1981, s.378.

istiyoruz. Yoksa meseleyi tamamıyla çözmek davasında değiliz. Teaddüd-ü nikah: bunu bir kadın hakkında mevcut nikah üzerine yeniden bir nikah akitti manasına kabul ediyoruz. Bizim muamelata ait fikh-i kaidelerimizde birçok fazla izinler vardır. Bu durum lüzumsuz baskılar ve neticeleri meydana getirmiştir. Birincisi isyanı, ikincisi suiistimali davet edici olur. Şüphesiz müsaade pek iyi bir şeydir. Fakat bunu suiistimal etmeyecek insanlara tatbik bahşetmek lazımdır. Halbuki bu asırda müsaadeyi suiistimal etmeyecek faziletli insanlar ve insanlardan sarf-ı nazar hatta mahkemeler bile mevcut mu dur? Aynı konu üzerine Galata Mahkemesi böyle bir nikaha müsaade etmez iken, İstanbul Mahkemesi pek güzel müsaade ediyor. Ve bir imamın akit edemediği şüpheli bir nikahı diğer bir imam hile-i şer'iyesini bularak akit edebiliyor. Ve bu suretle bir taaddüd-ü nikah hasıl oluyor. Şer'i mahkemelerde bu yüzden senelerce sürüklenen münasebetsiz ne kadar davalar vardır? Bizim çok defa iddia ettiğimiz gibi kanunlar zaman ve mekan ile hatta insanların ahlakı ile uygun olmalıdır. İslam'da büyük bir ahlaka malik olan insanlar için inzibati kayıtların hemen lüzumu yoktu. Zaten kanunlar fenalıklar ve fena insanlar için değil midir? Taaddüd-ü zevacata gelince; gerçekte bunun kadar gayri tabii bir durum olamaz. Usulü dairesinde izdivaç aşk ve sevgiyi değil aşka sevgide evlenmeden önce başlamalıdır. İzdivaç aşk ve sevgiyi değil; aşk ve sevgi izdivacı meydana getirmelidir. Ve böyle olunca artık teaddüd-ü zevcata mahal kalmaz, vakia bu suretle boşanmalar vuku bulmaz ve herkes mutlu olur, davasında değiliz. Fakat fenalıkların yüzde sekseninin azalmış olmalarına şüphe edemeyiz. Bundan başka kadını seven çocuklarını da sever ve onları sevdikçe onların istirahat ve saadetini temin için gayretini de çoğaltır. İslam memleketlerindeki sefaletin bir amili de bu olduğuna hiç şüphe edilmemelidir. Çünkü ailesine irtibatı olmayan bir şahıs çalışmak için kimden gayret ve ateş alacaktır?"

"Memlekette taaddüd-ü zevcatı men edecek bir kanun olmadıkça, zayıf erkekler, ahlak bozucu intikamcı aciz nineler, cahil ihtiyar babalar kalmış kızlar fakir aileler mevcut oldukça taaddüd-ü zevcata bir son verilmiş olmayacaktır."²⁴⁸.

Kılıçzade Hakkı, taddüd-ü zevcatın meşruluğunu tartışmaktan çok, bu uygulamanın toplumda açtığı yaralardan ve uygulamada yaşanan ikiliklerden dem

²⁴⁸ Kılıçzade Hakkı, "Teaddüd-ü Nikah, Teaddüd-ü Zevcat", **Hürriyet-i Fikriye**, Sayı:9, 3 Nisan 1330 / 16 Nisan 1914, s.14-16.

vurmuştur. Ona göre bu uygulama medeni toplumlarda yaşanmaması gereken bir evlilik şeklidir, çünkü beraberinde aile içinde isyanı ve boşanmaları meydana getirecektir. Zaten çağın gerek hukuki kuralları gerekse eğitilmiş terbiyeli gençleri bu uygulamaya ihtiyaç duymayacaktır. Kılıçzade Hakkı'nın evlilik hususunda dikkat çektiği bir diğer konu ise, evliliğe giden yolun aşk ve sevgi tohumlarıyla yeşermesidir. Buda ancak genç çiftlerin birbirini görüp tanıyarak birbirleri ile hissi muhabbetler kurarak meydana gelecektir. Böyle evliliklerde hem çokeşliliğe ihtiyaç duyulmayacak hem de sağlıklı nesiller meydana gelip o nesillerin saadeti için hırs ile çalışılıp toplumun devamlılığı sağlanacaktır.

Batıcılara göre ideal evlilik ancak nüfus memuru önünde ve resmi tanıkların bulunduğu yerde, yasaların buyurduğu şekilde gerçekleşmesiyle meşruluk kazanmalıdır. Bu duruma ek olarak Celal Nuri, Müslüman toplumlarda yaşanan küçük yaşta evlenenlerin evlenmelerine de değinerek, erken evliliklerin çiftler arasında ve doğacak nesiller için toplumsal ve sağlıksal problemlere neden olabileceğini belirtmiştir. Bu yüzden Avrupa yasalarında olduğu gibi, evliliklerde yaş sınırlamasının anayasanın garantisine altına alınması gerektiğini vurgulamıştır²⁴⁹.

4.1.3. Batıcı Basında Kadın ve Boşanma

Batıcı aydınlar, Osmanlı toplumunda yaşanan boşanma usulünü ve bu usulün neden olduğu olumsuz sonuçları çıkarttıkları gazete ve dergiler aracılığı ile eleştirmişlerdir. Çünkü Osmanlı ailelerinde kocanın karısını üç kere “Boş ol” diyerek kolayca boşayabilmesi kadını ve varsa çocukları sosyal ve ekonomik olarak oldukça zor bir duruma sürüklemiştir. Osmanlı kadının yaşadığı bu zorlukları dile getiren Rıza Tevfik konuyu şu şekilde açığa kavuşturmuştur: “*Toplumumuzda pek genç iken evlendirilen kızlarımız, birkaç ay sonra kocaları kolayca boşuyor, bir başkası alıyor. Sonra o da bırakıyor, bir diğerini alıyor. Böylece kadın genç yaşta kimsesiz, himayesiz ve sahiplikten mahrum kalıyor. Ve boğaz tokluğuna dünyada geçinebilmek için daha müthiş sefalet düşüp kalkamıyorlar. Bu rezaletin din ile ilgisi var demek yanlış olur. Çünkü bu hayvanlığı bu insanlıksızlığı Müslümanlık yasaklamış ve boşanmayı bir çok*

²⁴⁹ Celal Nuri İleri, a.g.e., s.127.

*şart ile kayıt altına almıştır. Buna neden ise Müslümanlıktan ziyade, terbiyedir, manevi medeniyettir.*²⁵⁰. Rıza Tevfik diğer bir makalesinde ise kolay boşanmanın çocuklar üzerindeki yıkıcı etkisine değinerek, durumun ne kadar ciddi toplumsal yaralara neden olduğunu vurgulamıştır: *“İslamiyet’in kadınlarımıza temin ettiği insani haklar, terbiyesizlik ve manevi sefalet yüzünden tamamen yerle bir olmuş bulunduğu halde, aile duygusunun, aile geçiminin kutsiyeti anlaşılmaz, his olunmaz derecede, manevi hayatımız son derece gerilemiş bir haldedir. Her yerde kolay nikah ve talak vukuundan dolayı zavallı İslam çocuklarının pek büyük bir kısmı şefkat duygusundan nasipsiz, himayeden mahrum sefil ve zelil yaşamaya mahkum kalmıştır. Buna ilaveten nafaka davası ile kapı kapı sürünen analar mahkeme koridorlarında ömür çürüttükleri halde, kimse bu maddi ve manevi sefaletin ahlakımıza ailemizin temelini nüfusumuza, kuvvetimize ne kadar büyük etki yapmakta olduğuna nazarı dikkate almıyor da, en mühim bir hak davası gibi çarşafın şekli ile uğraşılıyor.”*²⁵¹. Rıza Tevfik’in vurguladığı boşanmalarda, toplumun devamı, memleketin geleceği olacak çocuklar üzerinde büyük bir tahribat yaptığını ve mahkeme kapılarında harap olan annelerin ise bu çocukları yetiştirecek, terbiyesini verecek dermanlarının kalmayacağını tahayyül etmek pek de zor olmayacaktır.

İctihat yazarlarından Batıcı Kılıçzade Hakkı Bey, Osmanlı toplumunda kolaylıkla vuku bulan şer’i boşanmalarda, kadın ve erkeğin mağdur olduğunu bazı durumlarda yaşanan boşanmalarda ise şer’i hukukun bile yetersiz kalabildiğini gündelik hayattan verdiği örnekler ile açıklamaya çalışmıştır: *“Kanunlar güzel niyet ile tertip edildikleri için hürmete şayandır. Fakat yalnız kanun yapmakla maksat temin edilebilir mi? Kanun herkesin arzusunu ifade etmek için her surette ve her yerde tatbik edilmelidir. Ve şöyle bir vaziyette şeriatın hukukuna tecavüz edilmiş oluyor. Şer’i ahkâmın dünyevi mevcut olmayan cezasından korkulmadığı için eşini değiştirmeyi arzu eden bir erkek birkaç evladı olduğu halde kolaylıkla eşini boşayabilir. Kadınların kanunun bu mahkumiyetlerine karşı erkeklerinde mazur oldukları noktalar vardır. Kocasından usanmış ve şık bir beyi sevmiş olan fettan ve paralı kadın dünyanın hiçbir yerinde eksik olmayan yalancı şahidini sağlamakta hatta mahalle imamını da iştirak*

²⁵⁰ Rıza Tevfik, **a.g.m.**, s.2099.

²⁵¹ Rıza Tevfik, “Muhasebemizde Sui-Tefehhume Meydan Vermeyelim”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı: 96, 6 Mart 1330 / 19 Mart 1914, s.2147-2148.

ettirerek bir boşanma elde edebiliyor. Ve zavallı koca bağıra çağıra bunu inkar ediyorsa da derdini dinletmesi kabil olmuyor. Gerçekte şeriatı hile karıştıranların ahiret gününde şiddetli cezalara çarptırılacaklarına şüphe yoksa da ara yerde birçok masumun da ezildiği inkar edilemez. Halbuki kullarına kolaylık lütfeden Cenab-ı Hakkın bu gibi muamelata ait olan meseleleri zaman ve mekana ve insanların ahlak seciyelerine göre hal etmeleri için her zaman müsaade buyuracağından şüphe mi edilebilir? O halde bunun için tek kestirme yol, nikah akdinin asaletle şahitler huzurunda, ya medeni milletlerde olduğu gibi belediye dairesinde veya bu gibi işler için yetkili olacak bir heyet huzurunda olması ve derhal kayıt ve tescil edilmesidir. Boşanma içinde izlenecek yol bu olmalıdır.”²⁵². Kılıçzade Hakkı Bey şer’i boşanmalarda eşlerden birinin kişisel zevklerine ve menfaatlerine yenik düşmesi sonucunda çeşitli ahlak dışı yollara başvurarak hem günahsız zevc veya zevcesini, hem de çocukların mağduriyetine yol açtığına dikkat çekmiştir. Hakkı Bey, makalesinde örnek verdiği sorunların çözümünü ise; medeni milletlerde olduğu gibi evlenme ve boşanma vukuatlarının yasal hükümlerin ve kayıtların altına alarak aile bireylerinin mağduriyetlerinin giderilebileceğine ve ancak bu şekilde haklarının korunabileceğini belirtmiştir.

Celal Nuri İleri’de diğer Batıcı düşüncede mutabık olan arkadaşları gibi boşanma hususunda da ortak bir fikirde buluşmuşlar ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında temelleri atılacak olan “*Türk Medeni Kanunun*” ilk dillendirenlerden olmuşlardır: “*Ailede çocuk varsa boşanma bir kez daha düşünülmeli, nedensiz olarak ayrılmaya gidilmemelidir. Çünkü kızgınlık ve sinirlilik geçicidir. Boşanma sırasında çocukların hakları gözetilmeli bununla ilgili yasalara eklemeler yapılmalıdır. Ailenin sağlamlığı için evlenme ve boşanma yasaları yapılmalıdır.*”²⁵³.

4.2. Batıcı Basında Kadın ve Giyim

II. Meşrutiyetin kadın konusundaki tartışmalarından en şiddetlisi Osmanlı kadının giyim kuşam alışkanlığı üzerinde yaşanmıştır. Bu konu üzerinde fikir beyan eden odaklar ise en sivri cümlelerini “*Tesettür ve çarşaf*” bahsinde sarf etmişlerdir. Batıcı basının Osmanlı kadın giyimine yaklaşımını ise Abdullah Cevdet’in Cenevre’de

²⁵² Kılıçzade Hakkı, **a.g.m.**, s.15.

²⁵³ Celal Nuri İleri, **a.g.e.**, s.102.

Müslüman ahalinin kalkınması için çeşitli çevreler üzerine yaptığı bir ankette, Fransız bir edebiyatçının verdiği cevabını “*Kuran’ı kapa, kadınları aç*” ibaresini değiştirerek “*Hem Kuran’ı aç, hem de kadını aç*”²⁵⁴ diyerek Batıcı düşünürlerin bu konu üzerindeki yaklaşımını sloganlaştırmıştır²⁵⁵. Batıcı basının kadın giyimi hususunda bu sloganı düstur edinmelerinde Osmanlı kadınının sosyal hayatta geri planda kalmalarına hatta sokağa bile çıkarken öcü gibi örtünmelerine dayandırmışlardır. Kadınların içinde yaşadığı esareti ve mahrumiyeti İctihad Dergisi yazarı şöyle dile getirmiştir: “*Çarşafı saf Müslümanlıkla telif etmek oldukça zordur. Çünkü tarihin şahitliği ile sabittir ki Hz. Peygamberimizin zamanında böyle çarşaf yoktu ve kadınlar serbest bir hayat yaşıyorlardı. İşte o devrin feyziyledir ki kadınlardan birçok meşhur yetişmiştir. O halde niçin bu tesettür? Kadınlar evlerinde güneş göremez, dört duvar arasında mezarda gibi yaşarlarken bari sokağa çıkınca biraz hayat görseler ne olur? Acaba hayatın lezzetleri yalnızca erkeklere mi? Tabiat, bütün evladına tebessüm ederken niçin kadınlarımızı hayattan, güneşten mahrum bir hayata mahküm etmekle ona karşı asi oluyoruz bu neden?”²⁵⁶. İctihad Dergisi’nin yazarı yazdığı makale ile hem Osmanlı kadınlarının sınırlı hayatına ışık tutarken hem de İslamcılarının tesettür ve çarşafı İslam dinin vecibesi olarak görmelerine karşılık cevap vermiştir.*

Server Bedi İctihad’da yazdığı “*Haftanname*” makalesinde aydın fikirli Osmanlı hanımlarıyla tesettür konusunda mülahazalar yapmış bu mülahazalardan tesettürün Müslüman kadınına bazı hususlar açısından zarara uğrattığı noktasında bir fikre sevk ettirmiştir: “*Tesettür her iki cins arasında bir set çekmiş, beşeriyet gibi bir ortak maksat için beraberce çalışmalarına engel olmuştur. Kapalı bulunmak kadını derhal “Yasak Meyve” haline getiriyor. Onu gerek sıhhat noktasından ve gerek sair sebeplerden dolayı esrarengiz bir şekle sokuyor. Peçe ne kadar kalın olursa erkeklerde gözlerini o derece kadınlardan ayıramıyor. Halbuki yüzü açık olsa bir defa gördükten sonra erkeğin kafasını çevireceğinden şüphe yoktur.”²⁵⁷.*

²⁵⁴ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.390.

²⁵⁵ Şefika Kurnaz, **a.g.e.**, s.48.

²⁵⁶ A. L., “İzdivaç Meselesi”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı:59, 21 Mart 1329 / 3 Nisan 1913, s.1295.

²⁵⁷ Server Bedi, “Haftanname”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı:92, 6 Şubat 1329 / 19 Şubat 1914, s.2065.

Tesettürün ıslahı ve ilgası hususunda görüş beyan eden İctihad'cı yazar Kaya Nuri, tesettür ve çarşafın ahlaka aykırı davranışların üzerinde bir örtü görevi gördüğünü ve bu nedenle namuslu Türk kadını ile kötü fiil içerisindeki kadınlarımızın ayırt edilemediğinden yakınmaktadır: *“Bu güne kadar alimlerimiz yazarlarımız, ediplerimiz tesettürün lehinde ve aleyhinde çok şeyler yazdılar. Fakat meselenin esası çoğunlukla değiştirildi. Maksat anlaşılmadan netice elde edilmeden mesele kapatıldı. Tesettürün ıslahı, siyasetimiz kadar mühim bir mesele olduğu bilinemedi. Çarşaf altında daha kolay yapılan gayrı meşru hareketler görülemedi. “Tesettür” adı verilen kisveye bürünmüş bazı ahlak laubalilerine meydan boş bırakıldı. Bu hususta ulemamız hüccesine kapandı. Ediplerimiz köşesine çekildi. Birçok fenalıkları çoğunlukla kolaylaştıran tesettür unutuldu. Nihayet Rum fahişeleri, çarşaf giyerek “Müslüman kadını” adı ile yabancılara vücut güzelliğini arz etmek yolunu istifadeli buldu. Fuhuş yoluna sapsmış ve Müslüman ismini taşır bazı sokak mesturelerinin sayısı ile utanç ve hayıflanmalarımız arttı. Fuhuş bir sanat olarak kabul etmiş bedbaht Müslüman kadınlar Rum kadınlarının pansiyonlarında, sermaye olmak felaketine düştü. Neticede aynı örtü altında namuslu Müslüman ailesiyle kötü fiilleri alışkanlık haline getirmiş kadınlarımız ayırt edilemez hale geldi. Sonuç olarak tesettür cisimlerde değil, ruhlarda olmalı ve o zaman ahlak-ı hamidenin istediği makbul mesturiyet hasıl olmuş olur.”²⁵⁸.*

Hürriyet-i Fikriye Dergisinin yazarlarından Mehmet Şeref Efendi de Kaya Nuri gibi Müslüman Türk kadınının namus ve iffetini bir bez parçası olarak adlandırdıkları tesettür ve çarşafın koruyamayacağını şu şekilde beyan etmiştir: *“Bizden sonraki nesiller bizden daha imanlı birer Müslüman olarak dünyayı şenlendirdikleri zaman bu gün kadının tesettürünü ve örtüsünü hayat ve iffet sermayesi sayarak bağırانlarımızın zavallılığına o kadar acıyacaklardır ki “Babalarımız içerisinde ne kadar tuhaf adamlar varmış” derken, ticarethanesinde, kasaya bakan bir Müslüman kıızıyla beraber bu sefil inanca bir türlü akıl erdiremeyeceklerdir. Ve aynı zamanda müşterilerin hesabını latif ruh okşayıcı bir kadınlık inceliği ile düzenleyen kasacı hanım, kafesler arkasında, kalın peçeler, geniş çarşaflar altında tuttuğumuz bugünkü kadından her halde daha masum ve daha kuvvetli olacaktır.”* Mehmet Şeref Efendi kadınının sosyal ve iş hayatına aktif olarak katılım sağlamasının kadına güç kazandıracağına, kadının fitratında bulunan

²⁵⁸ Kaya Nuri, “Tesettür”, **İctihad**, Cilt:18, Sayı:154, 1 Haziran 1923, s.3179.

kibarlık ve zarafetin ise yaptığı işe incelik katacağını vurgulamıştır. Yazar, Hürriyet-i Fikriye Dergisindeki “ *Türk ve Kadın*” başlıklı makalesinde kadının iffetini çarşaf ve tesettürün koruyamayacağını, ancak kadının sahip olduğu ahlak ve terbiye dairesinde iffetini koruyabileceğini şöyle belirtmiştir: “*Eğer kalın peçe sık kafes, yüksek duvar, mühürlü uçkur, iffetin koruyucusu ise dünyada iffetin bir fazilet olduğunu takdir etmek ihtimali kalmadığına inanmak zaruretindeyiz. Ve eğer bu engeller iffeti muhafaza etmiş olsaydı İstanbul’da ki resmi kayıtlar iffetsizliklerin çetelesini tutmaz, hükümet İstanbul dışına latif bir sürüyü çıkarmak zorunda kalmazdı.*”²⁵⁹.

Selahaddin Asım’ın tesettüre yaklaşımı ise diğer Batıcı arkadaşlarının fikirlerinden farklı olmamakla birlikte, tesettürün Müslüman Türk kadının cemiyet hayatından uzaklaştıran, kadın ve erkeğin hayatlarını ikiye ayıran sosyal ve toplumsal bir müessese olarak değerlendirmiştir: “*Tesettür sosyal ve toplumsal hayatın kurulmasında iktisadi ve medeni faaliyetin tanziminde, kadın ve erkeğin aileden hariç olarak, cemiyet içindeki umumi ve müşterek hizmetlerinin tasnifinde bir amil olmayıp ya da sırf bir kisve bir elbise hüviyetinde bulunsa, mesele tamamen değişir ve basitleşir. Bu hale gelen tesettür artık “içtimai müessese” olmak ehemmiyetinden çıkar ve kadın modellere ve kadın terzilerine ait bir durum olur. Böylece kadınlarda aynı erkekler gibi cemiyetin sosyal, iktisadi ve medeni bütün varlıklarına vazife ve haklarına, faaliyet ve fiilen iştirak edince, tesettür artık harici bir elbise halini alacağından her türlü ehemmiyetten uzaktır.*”²⁶⁰.

Batıcı yazarlar ve düşünürler tesettürün zararlarını sıraladıktan sonra tesettürlü kadınların umuma açık alanlarda Müslüman Türk erkekleri tarafından türlü taciz ve horlamalara maruz kaldıklarını belirtmişlerdir: “*Bu gün İstanbul da Müslüman kadınlara karşı yapılan saldırılar cidden vicdan ve namus sahiplerini ağlatacak kadar çirkindir. Medeni milletlerin kadınlarına karşı olan hürmetine mukabil zavallı bizim aziz vatanımızda kendi dindaşlarımızdan her gün tecavüze uğrayan kadınlarımızı*

²⁵⁹ Mehmet Şeref, **a.g.m.**, s.47.

²⁶⁰ Selahaddin Asım, “Tesettür ve Mahiyeti”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı: 100, 3 Nisan 1330 / 16 Nisan 1914, s. 257.

görmek kadar elim bir şey olamaz. Acaba sokakta namuslu bir kadına laf atmaktan hürmetsizlik göstermekten erkeklerimiz için ne gibi bir haz vardır?”²⁶¹.

İctihad yazarı Mustafa Haluk ise gayrimüslim kadınların umuma açık yerlerde Müslüman erkeklerimiz tarafından hürmet ile karşılanıp, tesettürlü Müslüman kadınlarımızın nasıl horlandığını, vapurda yaşadığı bir olayı örnek göstererek açıklamıştır: *“Tünelde genç ve ihtiyar Hıristiyan kadınlara yerini verecek kadar nazikleşen bir İslam genci, kapısından çıkarken, yine ötekilerin önünde İslam kadını iterek geçiyor. Vapurda onlar yine böyle eziliyorlar.”²⁶².*

Batıcı akıma mensup yazar ve düşünürler, yazılı basında çıkarttıkları dergi ve gazetelerde kadını sosyal hayattan uzaklaştırdığını düşündükleri tesettüre karşı direniş gösterirken; Mehasin, Demet, Şehbal ve İnci gibi kadın dergileri, Batı tarzında kadın modasını ve aksesuarlarını Türk kadınına tanıtmaya çalışmışlardır. Batıcılık rüzgarlarının estiği kadın dergilerinde o günün kadın modasını yansıtan kıyafetler ise genellikle etek-bluz şeklinde, belde sıkı bir kemer ile tamamlanmıştır. Bluzlar çok büzgülü olup pililer, danteller ve şeritlerle süslenmiştir. Kollar genellikle uzun olup yaka zamanın modasına göre dik yapılmıştır²⁶³.

²⁶¹ E. F. Ş., “Haysiyet-i Nisvan Münasebetiyle”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı: 80, 12 Eylül 1329 / 25 Eylül 1913, s. 1778.

²⁶² Mustafa Haluk, “Hissiyat-ı Nisvan”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı:79, 5 Eylül 1329 / 18 Eylül 1913, s. 1753.

²⁶³ Muhadere Taşcıoğlu, **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ankara, 1958, s.28.

5.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TÜRKÇÜ BASIN VE KADIN İMAJI

II. Meşrutiyet döneminin önemli fikir ve ideolojilerinden biri de Türkçülük akımı olmuştur. Türkçülük akımı, bu dönemde sadece Türk milliyetçiliğini sınırlandırılabilir bir ideoloji olmayıp, hemen hemen hayatın bütün alanlarına nüfuz etmeye çalışan bir akım özelliği göstermektedir²⁶⁴. Bu nedenle Türkçülük akımının önderleri, II. Meşrutiyet'in güncel sorunları içerisinde bulunan, kadının sosyal konumunun iyileştirilmesi ve toplumun Türklükle bağdaşmayan ananelerinden ayrıştırılması için Türkçü düşüncenin penceresinden çözüm aramışlardır. Yani başka bir deyişle Türkçü aydınlar, Osmanlı cemiyet hayatının iyileştirilmesi için toplumun ıslahını zorunlu görmüşlerdir. Bunun içinde çeşitli Türkçü düşünürler ve yazarlar tarafından çıkarılan dergi ve gazetelerde, kadının toplum içinde rahatsız edici konumu tartışılmış, bu tartışmalarda eski Türklerde ki kadının statüsüne dikkat çekilmiştir. Tam da bu hususta Türkçülerin yayın organlarından biri olan Genç Kalemler Dergisi yazarlarından Selahattin Asım, makalesinde toplumun saadeti ve refahı için şu vurguyu yapmıştır: “*Cemiyet hayatının verdiği değişmez kati kanaate istinaden iddia edebilirim ki, sosyal ve toplumsal hayatı maddi- manevi tesis ve tanzime, tadil ve ıslaha azim eden cemiyetler işe beşeriyetin bütün mevcudiyetlerinin nüvesi, temeli olan kadından başlamak mecburiyetindedirler. Bu tekamül yolu gözden kaybedilince bütün çabalar boşa çıkar. Zeval bulan milletlerin tarihleri tetkik edilsin, görülecektir ki muhtelif sebepler ve muhitlerin tesirleri altında bu milletlerin gerek kuvvetten düşme gerekse güçlenme sebeplerini hep kadın hazırlamıştır.*”²⁶⁵. Selahattin Asım bu tespitiyle, meşrutiyet aydınlarının sordukları “*Toplumsal ve sosyal gerilemenin nedeni nedir?*” sorusunun cevabını da vermiş oluyor; bu gerilemenin sebebini kadının toplumda ihmal edilmesine ve cahil bırakılmasına bağlamış oluyordu.

²⁶⁴ Mustafa Gündüz, **II.Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları**, Lotus Yay., Ankara, 2007, s. 29.

²⁶⁵ Selahaddin Asım, “Kadın ve Cemiyet Hayatı”, **Genç Kalemler**, Cilt:3, No:19, 2 Şubat 1327 / 15 Şubat 1912, s.175-176.

5.1.1. Türkçü Basında Kadın ve Aile

Türkçülük ve Milliyetçilik akımının kurucusu olan Ziya Gökalp, ideolojisini ortaya koyarken toplumsal her alanda meydana gelecek olan ulusal hareketlerin birbirini tamamlar nitelikte olacağını ve ulusal devrimi meydana getireceğini ifade etmiştir. Aile ve kadın hayatı da bu uluslaşma süreci içerisinde gereken şekilde düzenlenmelidir. Bu noktada Ziya Gökalp, İslamiyet'ten önceki Türklerin kadına aile ve toplum hayatında daha fazla değer veren yapısına dikkat çektikten sonra, bu yapının bozulmasının sorumlusu olarak, İslami kuralları değil, İslamiyet'in içine girmiş olan İran ve Bizans etkisini görmektedir²⁶⁶. Bu etki Osmanlı ailesini ataerkil bir özellik kazandırırken, kadının hukuk ve sosyal alanlarda erkekten aşağı bir dereceye düşürülmesine neden olmuştur. Kamusal alanda da erkeğe ait vazifelerin kadınlara haram sayıldığını vurgulamıştır²⁶⁷. Türkçü düşüncenin öncüleri toplumun her alanında kadının geri planda kalmasının hem ulus için hem de yetişecek yeni nesiller için yıkıcı sonuçlar doğuracağını belirtmişlerdir. Çünkü kadın her şeyden önce bir annedir.

Türkçü düşüncenin bir diğer mimarlarından Yusuf Akçuraoğlu Türk Yurdu Dergisinde yayınladığı makalesinde diğer fikirdaşları gibi ailenin önemini şu sözler ile belirtmiştir: “ *Bizdeki emelsizliğin kaynağı mekteplerin fenalığı kadar, belki de ondan da ziyade aile teşkilatının kötülüğüdür.*”²⁶⁸. Yusuf Akçuraoğlu için aile demek öncelikle kadın demektir. Annenin cahil olması milli hislerin, duyguların emellerin çocuğa aktarılamamasına neden olmaktadır²⁶⁹.

Ziya Gökalp II. Meşrutiyet'in ilanı ile siyasi inkılabın tamamlandığını, lakin Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu köhneleşmiş alışkanlıklarının da sosyal bir inkılabı ihtiyaç duyduğunu, yazarlarından olduğu Genç Kalemler Dergisindeki Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler makalesinde belirtmiştir: “ *Biz siyasi inkılabı yaptıktan sonra ikinci bir vazifemin önünde kaldık: Sosyal ve toplumsal inkılabı hazırlamak!... Sosyal ve*

²⁶⁶ Fatma Bilgen Şengil, **II. Meşrutiyet Fikir Akımlarının Kadın Algısı**, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s.111.

²⁶⁷ Ali Nüzhet Göksel, **Ziya Gökalp Hayatı Sanatı Eserleri**, Varlık Yay., İstanbul, 1952, s.101.

²⁶⁸ Yusuf Akçuraoğlu, “Cevaplarımız”, **Türk Yurdu**, Cilt:3, Sayı:54,18 Teşrinisani 1328 / 1 Aralık 1912, s.109.

²⁶⁹ Mustafa Gündüz, **a.g.e.**, s.531.

toplumsal inkılap ise eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayatı teşkil etmektir. Eski hayatı değiştirmek, iktisadi, ailevi, felsefi, ahlaki, hukuki, siyasi hususiyetleriyle yeni bir yaşayış yaratmakla kabil olabilir. Yeni kıymetler ise, Yeni Hayat'ın inşasından doğacak tüm değerlerin bütünüdür. Osmanlılığın ruhundan doğacak olan bu milli irfanlar sayesinde Osmanlılığın milli medeniyeti Avrupa medeniyetine gıptalar ilham edecektir. Zaten Yeni Hayat'tan mevzu bahis zamanının gerektirdiği bir yaşayıştan ziyade milli bir yaşayıştır.”²⁷⁰. Ziya Gökalp' in makalesinde Yeni Hayat'ı ve Yeni Kıymetlerin millileştirmekteki kastı İslamiyet'ten önceki Türklerin yaşayış tarzıdır. Çünkü Osmanlı aile yapısının ihtiyaç duyduğu tüm medenileşme ihtiyaçlarına birebir cevap verecek olan Avrupa medeniyetinden ziyade eski Türklerin yaşayış tarzıdır. Gökalp tarafından idealize edilip yeni bir program olarak sunulan eski Türklerin aile yaşantısındaki kadın erkek ilişkilerindeki eşitlik ve demokrasi alışkanlığı, Avrupa medeniyetine dahi misal teşkil edebilecek bir seviyededir: “ Eski Türlerde soyluluk yalnız baba yönünden gelmezdi. Ana yönünden de gelirdi. Bir adamın tam soylu olması için hem baba tarafından hem ana tarafından soylu olması gerekirdi. Durkheim'in yaptığı aile sınıflandırmasına göre Türk ailesi baba soylu aile geleneğine dahildir. Baba ailesinde babanın eşi ve çocukları üzerinde demokratik bir velayet hakkı vardır. Ata ailesinde ise baba, eşinin ve çocuklarının adi malları ve mülkleri niteliğindedir.”²⁷¹.

Eski Türk aile yapısı eşit soyluluğa dayandığı gibi aynı zamanda tarihte feminizmin yaşandığı ilk aile yapılarından biridir: “Eski Türkler hem feminist hem demokratlar. Zaten demokrat olan toplumlar aynı zamanda feministtirler. Türklerin feminist olmasındaki başka neden ise eski Türklerdeki Şamanizm geleneğinin kadının gücüne dayanmasıydı. Türk şamanları kendilerini kadına benzetebilmek için kadın kılığına girer gerektiğinde seslerini inceltir sakallarını tıraş ederlerdi. Buna karşılık Toyonizm dini de erkeğin kutsal kuvvetine kut'una dayanıyordu. Tayonizm ile Şamanizm'in değerce eşit olması, hukukça kadın ile erkeğin eşit tanınmasına neden olmuştu. Devlet işlerinde dahi hakan tek başına resmi karar alamaz ve elçilerini tek başına huzura kabul edemezdi, Her emirde hakan ve hatun emrediyor ibaresi olmak zorundaydı aksi takdirde halk tarafından bu emrin bir uygulanırlığı olmazdı. Sıradan

²⁷⁰ Ziya Gökalp, “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, **Genç Kalemler**, Cilt:2, No:8, 26 Temmuz 1327 / 8 Ağustos 1911, s.138.

²⁷¹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Toker Yay., İstanbul, 1995, s.162-163.

ailelerde ise ev ortak olarak karı ile kocaya aitti. Çocuklar üzerindeki vekillik hakkı baba kadar anaya da aitti. Erkek her zaman karısına saygı gösterir, onu arabaya bindirir, kendi arabanın arkasından giderdi.”²⁷².

Ziya Gökalp, Türk ulusunun ne denli yüksek bir seciye ve medeniyete sahip olduklarını hatırlatmak için eserlerinde ve makalelerinde eski Türk ailesinin gelenek ve göreneklerinden örnekler vererek eski Türk töresinin Türk milletinin toplumsal hafızasında canlandırmaya çalışmıştır. Ona göre, başka milletler çağımızın medeniyetine girmek için, geçmişlerinden uzaklaşmak zorundadır. Oysa Türklerin modern medeniyete girmeleri için, yalnız eski zamanlarına dönüp bakmaları yeterlidir²⁷³.

5.1.2. Türkçü Basında Kadın ve Evlilik

Osmanlı İmparatorluğu boyunca Müslüman-Türk kadının içinde bulunduğu toplumsal garabetin bir diğer yansıması evlilik hayatına aksetmiştir. Türkçü yazarlardan Doktor Sabit Fuat bu garabetin gerekçesini tarihi silsile içerisinde şöyle açıklamıştır: *“Türkler Anadolu’ya gelmekle birlikte birçok milletin kültür ve medeniyet birikimine tevarüs etmiştir. Ancak aynı zamanda bu kültür ve medeniyetlerin toplumsal ve ahlaksal hastalıklarına da varis olmuşlardır. Bunun sonucunda Türk’ün cengaver ruhu yumuşadı, Asya bozkırlarının temiz, gürbüz ahlakları bozuldu, eski töreyi bıraktılar, Türk kadını toplumsal ve sosyal hayattaki yerini kaybetti, cemiyetin hayatına masruf olması lazım gelen faaliyetini, inceliğini bundan sonra çürük kafesler arkasında loş odaların izbeliklerinde hurafeler doğurmaya sarf etti.”²⁷⁴*. Türkçü düşünürlerin birçoğunun kadının aile ve toplum içerisindeki sosyal statüsünü kaybetmesinin nedenini açıklarken Asya bozkırlarında hüküm süren eşitlikçi ve demokratik Türk töresinin yerini Arap-Fars medeniyetine bırakması olarak yorumlamışlardır. Bu yorum düşünürlerimizi Asya’da ki birçok gelişmiş medeniyete örnek teşkil eden Türk töresini

²⁷² Ziya Gökalp, **a.g.e.**, s.165-166.

²⁷³ Ziya Gökalp, **a.g.e.**, s. 170.

²⁷⁴ Doktor Fuat Sabit, “Anadolu Duygularından”, **Türk Yurdu**, Cilt:2, Sayı:28, 9 Teşrinisani 1329 / 22 Kasım 1913, s.71.

tekrardan hatırlatmaya sevk etmiştir. Türk kadının Anadolu'ya gelmesiyle yitirdiği aile ve toplum içerisindeki saygın konumunu da ancak bu şekilde iade edilebilirdi.

Eski Türklerde evlenecek yaşa gelen gençler evlenecekleri eşlerini başka klanlardan seçmeye mecbur olup, dışarıdan evlenme şeklinde (exogami) evliliklerini gerçekleştirmişlerdir²⁷⁵. Çünkü aynı klanda bulunan kişilerin totem kanı kendilerince mukaddes değildir. Fakat, kendi klanlarındaki kadınlar taşıdıkları totem gibi mukaddes olduklarından, onlarla ancak dini ve ahlaki münasebetlerde bulunabilirlerdi. İslamiyet'ten önceki Türk ailelerinde evlenecek çiftler arasında aranan diğer bir özellik ise çiftlerin birbiriyle denklik arz etmeleridir. Mesela bir kadın dengi olmayan bir erkek ile evlenemezdi. Fakat bir kızı dengi olan bir erkek istediği zaman da babası ve anası vermemekte bulunamazdı²⁷⁶.

Ziya Gökalp "*Türkçülüğün Esasları*" adlı eserinde Türk geleneğinde vuku bulan evlenme geleneğinin demokratik ve eşitlikçi yapısına dikkat çekerek ayrıntılarıyla açıklamıştır: "*Eski Türklerde bir delikanlı evlenecek yaşa gelince, bir yiğitlik sınavı geçirerek, il meclisinde yeni bir ad alırdı. Böylece erkek değerini alarak vatandaşlık hakkına sahip olurdu. Evleneceği sırada aile malından kendine düşecek olan mirasını peşin olarak alırdı. Evleneceği kız da "yumuş" adıyla bir çeyiz getirirdi. Bu çeyiz anne babanın ve kız tarafının akrabalarının verdiği armağanlardan ibarettir. Gelinle damat mallarını birleştirerek, ortak bir ev sahibi olurlardı. Bundan dolayıdır ki Türklerde, her evlenmeden yeni bir ev doğardı. Eski Türklerde ev Araplarda olduğu gibi yalnız kocanın değildi, karı ile kocanın ortak malıydı. Bu sebeple evin erkeğine ev ağası denildiği gibi, evin hanımına da ev kadını adı verilirdi.*"²⁷⁷.

Eski Türklerin evlilik geleneklerinde makbul ve yaygın olan evlilik şekli tek eşli evlilikler olmuştur. Ancak hakanlar "*Sultan*" ünvanı almaya başlayınca birden fazla zevceye de malik olmaya başlamışlardır. Hatun sayısının artmasıyla beraber hanımlar arasında da bir derecelendirme söz konusu olmaya başlamıştır. İçlerinde en mevkili olanı ise hükümdar sülalesinden olan eş "*Melike*" mevkiinde bulunabilir, buna da

²⁷⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1980, s.9.

²⁷⁶ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976, s.297.

²⁷⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Toker Yay., İstanbul, 1995, s.164-165.

“*Türkan*” yahut “*Türkan Hatun*” denilmiştir. Türkan Hatun tüm zevcelerin fevkinde bir mahiyet arz etmiş, resmi eş derecesinde algılanmıştır. Öyle ki, diğer annelerden olan çocuklar dahi kendi annelerine “*Teyze*” derken Türkan Hatuna “*Anne*” diye hitap etmişlerdir²⁷⁸.

İslamiyet’ten önceki Türk devletlerinde aile ve evlilik yaşantısında erkek ile müşterek hak ve ödevleri paylaşan Türk kadını, hayatın her alanında erkeklerden kaçmamış, ziyafet meclislerinde ve siyaset, harp, av, toplantılarında onlarla beraber bulunmuşlardır. Bundan başka gerek aile hukukunda gerek devlet hukukunda kadın tamamıyla erkeğe eşit bir statü de hayatına devam ettirmiştir²⁷⁹. Ziya Gökalp, Eski Türkler zamanında kadınlara bütün bu hakların verilmesinin ahlaki yapıyı zedelediğini, bilakis yükselttiğini belirtirken; kadınlara tanınan hakların ve özgürlüklerin, toplumun ahlaki olarak çöküşüne neden olacağını ifade eden İslamcı muhafazakarlara da cevap vermek istemiştir²⁸⁰. Ancak İslamiyet’in kabulünden sonra Anadolu ve İran coğrafyasına gelen Türk boyları Arap ve Fars kültürünün etkisinde kalarak, sosyal yaşantılarında gerilemeler gözlemlenmiş böylece Türk kadınının daha önce sahibi olduğu demokratik konumunu kaybetmiştir.

Türkçü düşünür ve yazarlar II. Meşrutiyet dönemi ile zirveye çıkan kadın konulu tartışmalarda kadının geçmişteki konumuna dikkat çekerek iki cins arasında herhangi bir üstünlük veya alçaklık olmadığını hatta evlilik müessesesinde kadının erkekten daha önemli bir işlevi olduğunu vurgulamışlardır. Genç Kalemler Dergisi yazarlarından Selahaddin Asım, kadın ve erkeğin yaratılış esasıyla akıl ve zeka yönlerinden birbirlerine denk olduğuna ancak bu denkliğin iki cinse de aynı derecede eğitim ve terbiye verildiği takdirde ortaya çıkacağını şöyle ifade etmiştir: “*Bize kalıtsal ve ırksal soya çekim kanunları gösteriyor ki, erkek ve kız zekaları üzerinde eşit tesiri haiz olduğundan insan zekasının umumi tekamülleri, iki cinse aynı derecede intikal eder. Akli teşekkülü muntazam ve tam olan bir kız çocuğu şimdiki erkekler derecesinde ilmi ve fenni bir tahsile, terbiyeye maruz olursa erkek kadar muvaffakiyete nail olur. Binaenaleyh, kadın zekasının şimdiki düşüklüğünün nedenini sosyolojik amillerin*

²⁷⁸ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyet Tarihi**, s.327.

²⁷⁹ Ziya Gökalp, **a.g.e.**, s.318

²⁸⁰ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.170.

doğrudan doğruya akıl ve zeka üzerinde marazi bir tesir icra etmesinden husule gelmiştir. Mevcudiyet felsefesine nazaran, kadınlarda da hakiki ve tabii bir surette medeni, içtimai, sosyal ve fenni bir muhit temin edilirse, iki cins arasında mevcut olan bütün farklar katiyen ortadan kalkar. Bu aydınlık medeniyetin beşiğinde yetişen kadınlar beşeriyete maddi, içtimai, ailevi, idarelerin hakikat ve tabiatına haiz olmalıdır. Bu nedenle kadına icap eden tüm vazifelerin idaresini ele aldığı her şeyde erkekten ziyade muvaffakiyeti o kadar müspet ve aşikardır ki bunu ispat için maddi ve fenni esasların zikrine bile hiç lüzum yoktu.”²⁸¹. Selahaddin Asım o günkü Türk kadınının erkekten daha aşağı bir mevkide hayatını idame ettirmesinin nedenini, sosyal ve toplumsal hayatı kısıtlayan geleneklere bağlamış; toplumsal hayatın kadın ve erkeğin omuzlarında eşit bir mukavemetle çağdaşlaşması için de diğer Türkçü düşünürler gibi sosyal ve toplumsal bir inkılabın gerekliliğine inanmıştır. Türkçülere göre toplumsal olarak bu geri kalmışlık ancak eğitim ve ahlaksal terbiye ile ortadan kaldırılabildi. Türkçü yazar ve düşünürlerden Ahmed Ağayef’in bu konudaki tespiti ve önerisi dönemin sorununun ciddiyetini ortaya koymak açısından oldukça önemlidir: “Müslüman toplumların Avrupalılardan geri kalmasının temel sebebi, cehaletleri ve kendi dinlerini kendi tarihlerini bilmiyor olmalarıdır. Bundan kurtulmak içinde en doğru yol, ilim ve fenler ile mücehhez olarak hakiki İslam’ın siyasi, sosyal, iktisadi ve ahlaki noktalarını yeniden ele almak, tetkik ve tenkit ederek incelemek gereklidir. İşte o zaman İslam alemi, duçar olduğu hastalıklara çare bulabileceklerdir.”²⁸². Böylece Türk milletinin ve İslam aleminin içine düşmüş olduğu hurafelerden ve batıl inançlardan kurtularak, Türk kadınının gerek sosyal ve iktisadi gerekse aile ve evlilik içerisindeki saygın statüsünü iade edilmiş olacaktır.

²⁸¹ Selahaddin Asım, “Kadının İçtimai Hakimiyeti”, **Genç Kalemler**, Cilt.2, No:10, 1 Teşrinievvel 1327 / 14 Ekim 1911, s.175-76

²⁸² Ahmed Ağayef, “Türk Alemleri-3”, **Türk Yurdu**, Cilt:1, Sayı:3, 15 Kanun evvel 1327 / 28 Aralık 1911, s.48.

5.1.3. Türkçü Basında Kadın ve Giyim

Türkçü düşünür ve yazarlar, Türk kadının Osmanlı toplumu ve gündelik yaşamındaki giyinme alışkanlığı üzerinde Batıcı ve İslamcı düşünürlerin aksine daha az ilgi duymuşlar dolayısıyla da çıkardıkları gazete ve dergilerde bu konuya nadiren değinmişlerdir. Kendini dönemin güncel tartışma konusundan uzak tutamayan Türkçü düşünür ve yazarlar ise, bu hususta ki düşüncelerini beyan ederken düşüncelerinin çıkış noktasını, diğer kadın meselelerinde olduğu gibi, İslamiyet'ten önceki Türk örf ve adetlerimiz teşkil etmiştir.

Ziya Gökalp, eski Türkler de kadının günlük giyinme alışkanlığında tesettür ve buna benzer kadını sosyal hayattan kısıtlayan bir kıyafet alışkanlığının olmadığını ve Türk kadının bu tarz bir kıyafete niçin hiçbir zaman ihtiyaç duymadığını şöyle açıklamıştır: “*Eski Türklerin ataerkil bir aileye ve uhrevi bir inanca sahip olmamalarının neticesinde kadın “tabu” olmaktan uzak, erkek ile kadın bütün işlerde birbirinin yardımcıları konumundaydı.*” Gökalp böyle bir sosyal ortamda “tesettür”, “kaç-göç”, ve “harem” gibi usullerin rağbet görmeyeceğini belirtmiştir²⁸³. Gökalp’in idealize edip II. Meşrutiyet’in çalkantılı ortamında misal olarak sunduğu eski Türk töresinin toplum hayatında tesettür gibi bir alışkanlığın olmadığını belirterek, bu dönemde kadınları peçe ve çarşafa mahkum etmenin kadınlara yapılacak en büyük haksızlıklardan biri olarak görmüştür²⁸⁴.

Türk Yurdu Dergisi, örtünmenin din ile alakasının olup olmadığına dair yapılan tartışmaya girmemiş, sadece örtünmenin şer’i bir mesele olmadığını, hissi bir mesele olduğunu ırk, muhit ve terbiye çerçevesinde ele alınması gerektiğini belirtmiştir²⁸⁵. Türk Yurdu Dergisi yazarlarından Halim Sabit derginin tesettür ve örtünme konusundaki genel yaklaşımından uzaklaşmadan, örtünmenin dini bir mesele olmadığını geleneksel adetlerden kaynaklanan bir alışkanlık olduğunu makalesinde şu şekilde belirtmiştir: “*Örtünmekten maksat, hicabdır. Hicab ise sadece kadının yapacağı bir şey değil, erkeğin de yapması gereken bir şarttır. Çünkü hicab meselesi yalnızca şer’i değildir. Bu*

²⁸³ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyet Tarihi**, s.322.

²⁸⁴ Cihan Aktaş, **Tanzimat’tan 21 Mart’a Kılık- Kıyafet ve İktidar**, Kapı Yay., İstanbul, 2006, s.114.

²⁸⁵ Mustafa Gündüz, **a.g.e.**, s.539.

*meselede his denilen şey de pek büyük bir tesir icra etmektedir. Bu hissi ortaya çıkaran şey, yalnız şeriat değildir; ırk, muhit, terbiye gibi birçok amillerin de büyük tesirleri vardır. Fakat bu, bugün bizde bir halet-i ruhiye şekline girmiştir ki, artık buna karşı gelebilmek güçtür.*²⁸⁶. Türkçü düşünürler, tesettürün ve çarşafın gerçek Türk kadınının asri kıyafeti olmadığını vurguladıkları gibi; Batı modasının şaşalı kıyafetlerini taklit eden, Müslüman-Türk kadınlarının giydikleri dar etekleri, yüksek ökçeli potinleri, taktıkları süslü ziynetleri de eleştirmekten geri kalmamışlardır. Bu konuda tepkisini belirten Ahmet Ağayef, Almanya'ya yaptığı bir gezisinde Alman kadınlarının süsten gösterişten uzak ve son derece üretken bir hayat sürdüklerini vurgularken, Osmanlı kadınlarının hem üretmeyip hem de çalışmadığı halde nasıl bu kadar taklitçi olduğuna dair şaşkınlığını şöyle belirtmiştir: *“Ya Rabbi! nasıl oluyor da biz, kadınlık meselesinde bile Avrupa'nın müspet taraflarını görmüyoruz da, hemen bulvarlarının çıkarmış olduğu ve orta göbeğinde, sakini olanlarca bile kabul olunmayan menfi, ve gülünç modalarını alıyoruz?”*²⁸⁷.

II. Meşrutiyet'in Türkçülük akımlarından etkilenen ünlü kadın romancı Halide Edip, 1912 yılında tefrika edilen *“Yeni Turan”* adlı romanında Türkçü akımın kadın sembolü olarak Kaya'yı kaleme almıştır. Kaya, Türk kadınına örnek olarak kara çarşafını çıkartmış, eski Tatar Türklerinin kıyafetini hatırlatan kurşuni uzun bir manto, başında beyaz, yumuşak bir örtü, ayağına da sade, kalın ayakkabılar giymiştir²⁸⁸. Böylece Türkçü düşünürler tarafından Türk kadınına, sosyalleşebilmesi ve gündelik hayatın her alanında daha rahat hareket edebilmesi için çarşaftan ve tesettürden uzaklaşmış bir giyim alışkanlığı kazandırılmaya çalışılmıştır.

²⁸⁶ Halim Sabit, “Altaylara Doğru”, **Türk Yurdu**, Cilt:2, Sayı:31, 10 Kanun-i Sani 1328 / 23 Ocak 1913, s.128.

²⁸⁷ Ahmet Ağayef, “Almanya Seyahati İntibalarından”, **Türk Yurdu**, Cilt:4, Sayı:84, 21 Mayıs 1331 / 3 Haziran 1915, s.141.

²⁸⁸ Olcay Önertoy, “Halide Edip'in Yeni Turan'ı ve Ziya Gökalp”, **Türkoloji Dergisi**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Cilt:2, Sayı:1, Ankara, 1965, s.253.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı İmparatorluğunda yaşanan hürriyet sarhoşluğu, birçok düşünce grubunu da harekete geçirmiştir. Bu grupların başını çeken İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük fikir akımlarına mensup olan Osmanlı aydınları, kendilerini daha iyi ifade etmek ve düşüncelerini ideolojileştirmek için basın vasıta olarak kullanmışlardır. Böylece Osmanlı basını, Tanzimat ve Islahat dönemlerindeki yayın tecrübelerini Osmanlı aydınları ile II. Meşrutiyet dönemine taşıma fırsatını yakalamıştır. Meşrutiyetin ilk zamanlarında yaşanan siyasi boşluk ve özgür ortam, suskunluk uykusundan uyanan ve sürgünden dönen muhalifleri de galeyana getirip onları matbaaların çevresine toplamıştır. Bu durum kısa bir süre içerisinde öyle bir hal almıştır ki, adeta bir gazete ve mecmua çıkarmak günün modası haline gelmiştir. Fakat hürriyetin verdiği heyecanla galeyana gelen kişiler tarafından çıkarılan gazete ve dergilerin çoğu uzun soluklu olmamış, birkaç sayı yayın yaptıktan sonra mevcudiyetlerini yitirmişlerdir. Buna rağmen II. Meşrutiyet'in kitleler üzerinde uyandırdığı tesir ve bu güne bıraktığı mirası analiz etmek açısından amatör bir ruhla da olsa yapılan kısa soluklu yayınlar, sosyal bilimcilere ve araştırmacılara yeni ufuklar açabilmektedir.

Halkın II. Meşrutiyet'in gerçek tablosuyla yüzleşmesi ise, hürriyet sarhoşluğu ve basın salgını geçtikten sonra uzun soluklu yayınlar aracılığı ile gerçekleşmiştir. İşte o zaman anlaşılmıştır ki II. Meşrutiyet, padişah lütfünden ziyade, can çekişen bir İmparatorluğa son bir neşter vurma teşebbüsüydü. Bu acı yüzleşmenin akabinde hiçbir siyasi deneyimi olmayan Osmanlı aydınları İmparatorluğun hazin kaderini kendi omuzlarına alarak kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardır. Aslında içinde bulunulan durum, sosyal ve siyasal tüm çevrelerin sosyolojik katmanlarıyla, gelinen noktanın bir kritiği, özeleştirisi mahiyetindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazakar gelenekleriyle yetişen İslamcı kanadı, bu sorgulamadan şu sonucu çıkartmışlardı: *“İslamiyet, yeniliklere karşı çağdışı bir yapılanmaya sahip değildir. Her türlü modern gelişmelere açık bir dindir. Bizatihi dinin kendisi gelişmeyi emretmektedir. İslamiyet'in ilerlemeye engel olduğu yönündeki düşünceler ise, ona sonradan eklenen hurafe ve cehaletin bir neticesidir. İslam aleminin bu hale gelmesinin temel nedeni de bu*

*hurafeler ve cehalettir. Onun içindir ki, tüm Müslümanların ilk görevi cehalete karşı verilecek savaş olmalıdır. Bu da ancak İslam'ın aslına ve asli kaynaklara dönmekle mümkün olacaktır. Bu kaynakların başında da kutsal kitap Kur'an gelmektedir. Tüm hayat Kur'an'a göre şekillendirildiği takdirde bir sorun kalmayacaktır. Bu nedenle de medeni olan bu dinin çağın gereklerine göre yeniden şekillenmesi hurafelerden arınması gerekmektedir.”*²⁸⁹. İslamcı aydınların asıl amacı, kendi içlerindeki sorgulamadan sonra vardıkları kanı ile dini reformize edip, ailenin temel kavramı, nesillerin mimarı olan kadını da bu reforma ortak etmektir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü garabet de, siyasi ve askeri buhranlar kadar, toplumsal ve ahlaksal çöküntünün de payı yadırganmayacak kadar barizdir. İslamcılar tarafından toplumun düzelmesi gerilemenin durdurulması için kadınların durumlarının da düzeltilmesi gerekli görülmüştür. Çünkü vatanını, milletini seven dürüst ahlaklı cesur bireyleri yetiştirecek olanlar, her şeyden önce iyi yetişmiş olan kadınlardır²⁹⁰.

İslamcı düşünürler, Batılı oryantalistlerin yönelttiği, İslamiyet'te kadının yerinin olmadığı gibi eleştirilerine de İslam dini semavi dinler arasında sanılanın aksine kadına en çok değer veren, onların hakkını koruyan bir din olduğunu, hatta Hristiyan kadınlar son zamanlarda yeni haklar elde etmişse de Müslüman kadınların hakları ile mukayese edemeyeceklerini vurgulamışlardır. Çünkü nikah akdi ve boşanma gibi durumlarda kadının şahsi hürriyetine hanel gelmeyeceğini, malını eşyasını istediği gibi tasarruf edebildiklerini belirtmişlerdir²⁹¹.

II. Meşrutiyet döneminin düşünce akımlarından diğer bir kanadı olan Batıcılık akımının düşünürleri, II. Meşrutiyetin malum “*Bu devlet nasıl kurtulabilir*” sorusuna Osmanlı İmparatorluğu için tek kurtuluşu içinde bulunan yüzyılın fikir ve ihtiyaçlarına uygun medeni bir devlet ve millet halini almaktır, yani ilmi manasıyla “*Garplılaşmaktır*”²⁹² olarak yorumlamışlardır. Çünkü kültür, sanat, teknoloji ve fikri icatların tümü Batı medeniyetin eseri idi. Batıcı düşünürler bu noktada Batılılaşma metodunu açıklarken kendi aralarında uzlaşmazlığa düşmüşlerdir. Batı medeniyetinin

²⁸⁹ Hülya Küçük Sevil, **a.g.t.**, s.475.

²⁹⁰ Mustafa Gündüz, **a.g.e.**, s.307.

²⁹¹ Şefika Kurnaz, **a.g.e.**, s.28.

²⁹² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s.69.

topyekun ekonomik, siyasal, toplumsal, bilimsel değerleri yanında manevi ahlaki yapısı da alınmalı mıydı? Yoksa sadece Japonya örneğinde olduğu gibi sadece teknolojisi mi alınmalıydı. Bu ayrımında radikal Batıcılar gülüyle dikeniyile Batının tüm medeniyetini alma taraflısıyken, Celal Nuri gibi ılımlı Batıcılar ise İslam medeniyetinin Avrupa Hristiyan medeniyetinden çok daha ileride olduğunu ancak, teknolojik medeniyetlerini almanın gerekli olduğu kanısındaydılar. Batıcı akımın düşünürleri toplumsal ve teknolojik medenileşmenin yanında kadın konusu üzerinde de kafa yormuşlar, II. Meşrutiyet'in çalkantılı gündeminde kadını geleneksel prangalarından kurtararak toplumsal hayatın içinde faal bir rol üstlenmelerinin gerektiğine inanmışlardır. Çünkü onlara göre, Türk kadınının geri kalmışlığı, Türk toplumunun geri kalmışlığı anlamına gelmektedir²⁹³. Kadın her şeyden önce anne olduğu için eğitilip kendisini geliştirmeli, bilgisiyle kendinden doğacak nesilleri de aydınlatmalıydı. Batıcılar için bu, toplumsal anlamda ilerlemenin en önemli koşullarından biriydi.

Batıcı düşünürler II. Meşrutiyet'in gündeme getirdiği evlenme, boşanma ve tesettür meselelerine de çıkardıkları yayınlarda uzun uzadıya tartışmış, görücü usulü ve çok eşli evliliklerin ve şer'i boşanmaların karşısında yer almışlardır. Rıza Tevfik ve Celal Nuri gibi Batıcılar, bu uygulamaların ancak Avrupa'daki gibi bir "*Medeni Kanun*" vasıtasıyla sonlandırılacağına inanmışlardır. Batıcı düşünür ve yazarların çıkardıkları dergilerde üzerinde en çok tartışıldığı gözlemlenen bir diğer konu ise tesettür meselesi olmuştur. Onlar tesettür ve çarşafı bir dini emir olarak algılamaktan ziyade geleneksel bir dayatma olduğu konusunda hem fikir olmuşlardır. Aynı zamanda tesettürün ve çarşafın kadını sosyal hayattan sınırlayan onları eve hapseden bir işlevi olduğuna dikkat çekmişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminin önemli fikir ve ideolojilerinden biri de Türkçülük akımıydı. Bu akım ilk olarak bilimsel ve kültürel hayatta etkinlik gösterirken, Türkçü aydınlar tarafından kurulan dernekler ve cemiyetler aracılığıyla siyasal alanda da fikir ve görüş beyan etmeye başlamışlardır. Türkçü düşünürler ve yazarlar, ülkenin içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulur sorusuna ise, Türkleşerek, unutulmuş olan Türk medeniyetini tekrar idrak ederek, milli bir bilince ve vicdana sahip olarak cevabını

²⁹³ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.444.

vermişlerdir²⁹⁴. Türkçülük akımına mensup kişiler kadın sorununa da bu perspektiften yaklaşarak, İslamiyet'ten önceki Türk kadınının Türk erkeğiyle eşit haklara sahip olduğuna dikkat çekerek, feminist düşüncenin Avrupa'ya eski Türklerden miras kaldığını vurgulamışlardır. Bunun içinde bu gün tartışılan ve yaşanan kadının sorunlarının çözümünü eski Türklerin toplumsal yaşantısındaki örf ve adetlerini tekrar günümüze uyarlayarak aşılabilmesine dikkat çekmişlerdir. Türkçü düşünürler, İslamiyet'in kabulü ile kadının toplumsal hayatta ki konumunun gerilediğini belirtmişlerdir, fakat bu gerileyişin sebebini İslam dinine mal etmemişlerdir. Onlar, Türk kadınının aile ve sosyal yaşamdaki statü kaybını, İslamiyet'in yanlış yorumlanmasına ve Türklerin Türk kimliğini ve geleneğini Arap-Fars gelenekleri karşısında muhafaza edememelerine bağlamışlardır. Bu yüzden Türkçülük düşüncesinin ideoloğlarından Ziya Gökalp, "*Türk Medeniyet Tarihi, Türkçülüğün Esasları ve Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" eserlerinde eski Türk medeniyetini tekrar Türk halkının hafızasına nakşederek, Türkçülük akımını benimseyenler tarafından özlenen, demokratik toplum yapısına ulaşmanın reçetesini Türk halkına sunmuştur.

II. Meşrutiyetin fikir akımları ve bu akımların savunucularının çıkarmış oldukları dergilerden anlıyoruz ki, Osmanlı aydınları artık imparatorluğun içerisinde bulunduğu vahim durumu çaresiz olarak kabul etmek zorunda kalmışlardır. Aydınlar bu gerilemenin nedenleri üzerinde kafa yorduklarında ise yaklaşık olarak hepsi bu gerilemedeki en büyük payı cehaletin salgın bir hastalık gibi toplumun her katmanına sinmesi ve bunun sonucunda da toplumsal bir yozlaşmanın vuku bulduğuna dikkat çekmişlerdir. Döneme damgasını vuran ve kendinden sonraki dönemleri de etkileyen bu üç akım bu yozlaşmadan çıkış yolunu ise dinin taassup, hurafe ve geleneklerden aklanmasında, kadının da içinde bulunduğu toplumsal bir inkılabın zaruriliği hususunda fikir birliği yapmışlardır. Ancak Batıcılar ve Türkçü düşünürler kadını toplumun her alanında aktif olarak görmek isterken; İslamcılar, kadının toplumsal hayata katılması fikrine Avrupa taklitçiliği olarak yaklaşmışlardır. Çünkü İslamcılara göre, İslam dini kadına ihtiyacı olan tüm hak ve özgürlükleri zaten kendi bünyesinde bulunduruyordu.

²⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.75.

İncelenen üç fikir akımının süreli yayınlarında kadın, tüm toplumsal rollerden önce “Anne” olarak değerlendirilmiş, toplumun ilerlemesi ve gelişmesi için bu rolün layığıyla yerine getirilmesine dikkat çekilmiştir. Fikir akımlarının kadın meselesinde ayrıştıkları ve dergi sütunlarında hararetli tartışmaların yaşandığı konu ise tesettür ve çokeşli evlilikler bahsinde olmuştur. Batıcı yazarlar kadının örtünmesini din ile alakalı bulmayarak bu geleneğin eski bir Bizans geleneği olduğunu, ve bu geleneğin kadını toplumdan soyutladığını belirtmişlerdir. Türkçü düşünürler ise, eski Türk örf ve adetlerinde böyle bir geleneğin olmadığına dikkat çekerek, Batıcı düşünürler ile aynı fikri paylaşmışlardır. İslamcı düşünler, diğer fikir akımlarına nazaran örtünmenin ve tesettürün dinin emri olduğunu ve bu giyim şeklinin kadının fitratına da en uygun giyim şekli olduğunu vurgulamışlardır. Zira kadınlar bu giyim usulü ile erkeklerin şehvetli bakışlarından ve davranışlarından korunduğunu, bu sayede toplumda da daha rahat hareket edebildiklerini belirtmişlerdir. İslamcılar çokeşli evlilikler hususunda da bu uygulamanın zorunlu olmadığını ancak, ilk kadının rızasının alınması, erkeğin varlıklı ve adil olma şartları gözetilerek bu evlilik şeklinin tatbik edilmesinin dinen bir sakıncası olmadığını belirtmişlerdir. İslamcılar çokeşli evliliklerin toplumda fuhşu ve kızların evde kalmasını engellediğine dikkat çekmişlerdir. Türkçü düşünürler bu konuda açıkça bir fikir belirtmeseler de eski Türk evlenme geleneğine göre tek eşli evliliklerin en uygun evlilik şekli olduğuna kanaat etmişlerdir; Batıcı düşünürler ise bu geleneğe kati bir şekilde karşı çıkarak eşler arasında adaletin sağlayabilmenin mümkün olmadığını böyle evliliklerden iyi nesillerin yetişmeyeceğini vurgulamışlardır.

II. Meşrutiyet fikir akımlarının basın yayın aracılığıyla ideolojilerini ve ideal toplum ve devlet algılarını tartıştıkları bir süreç olmaktan ziyade, Cumhuriyet döneminde ve öncesinde yapılmış olan düzenlemelerin ve kanunların fikri altyapısını oluşturduğu yadsınamaz bir gerçektir. Öyle ki, Türkçülük ve Batıcılık akımına mensup aydınların, boşanma ve evliliklerin kadının ve erkeğin eşit şartlarda, kanunların güvencesinde gerçekleştirilmesi gerektiğine yaptıkları atıflar, “1917 Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin” kabulü için gerekli fikir ve kültürel zemini hazırlamıştır²⁹⁵.

²⁹⁵ Mehmet Ünal, “Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarih-i Hukuk-i Aile Kararnamesi” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:34, Sayı: 1-4, Ankara, 1977, s.219.

Şüphesizdir ki, bu kararname Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiş olan “*Türk Medeni Kanununa*” da örnek teşkil etmiştir.

Meşrutiyet döneminde bir ütopya olarak tartışılan bir çok yenileşme hareketi, bu dönemde yetişen genç aydınlar ve onların fikirleri, Cumhuriyet’in inkılaplarını hazırlayan itici bir güç olmuşlardır. Bu nedenle bu güne kadar akseden sosyal, toplumsal ve siyasal sorunlarımızın temelinde II. Meşrutiyet’in mirasını bulmak hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Sonuç olarak, II. Meşrutiyet’in güncel tartışmaları, toplumsal dokusu anlaşılmadan Cumhuriyet tarihimizi analiz etmeye çalışmak, tarihsel gerçekler karşısında temelsiz bir bina inşa etmekten öteye geçemeyecektir.

KAYNAKÇA

I - SÜRELİ YAYINLAR

Beyan'ül Hak

Genç Kalemler

Hürriyet-i Fikriye

İctihad

Sebillürreşad

Sırat-ı Müstakim

Türk Yurdu

II- İNCELEME YAPITLAR

A – KİTAPLAR

Ağaoğlu, Ahmet (1959) **İslamlıkta Kadın**, Nebioğlu Yayınları: İstanbul.

Ahmad,Faroz (1999) **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, (Çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları: İstanbul

Ahmad, Faroz (2007) **İttihat ve Terakki**, Kaynak Yayınları: İstanbul.

Akkurt, Halil (2008) **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

Akçiçek, Eren-Mehmet Karayaman (2008) **Atatürk'ün Türk Ocakları'nı Ziyareti ve Yaptığı Konuşmalar**, Türk Ocakları Yayınları: Ankara.

Aktaş, Cihan (2006)**Tanzimat'tan 21 Mart'a Kılık- Kıyafet ve İktidar**, Kapı Yayınları: İstanbul.

Akşin, Sina(1994) **Şeriatçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Kitabevi : İstanbul

Akşin, Sina (2001) **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitapevi: Ankara.

Akşin, Sina (1995) **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Cilt:4, Cem Yayınları: İstanbul.

Albayrak, Sadık (2002) **Meşrutiyet İstanbul'unda Kadın ve Sosyal Değişim**, Yeditepe Yayınları:İstanbul.

- Altındal, Aytunç (2004) **Türkiye’de Kadın**, Alfa Yayınları: İstanbul.
- Armağan, Mustafa (2008) **Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı**, Ufuk Kitapları: İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir (2003) **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Ateş, Toktamış (1980) **Türk Devrim Tarihi**, Güryay Yayınları: İstanbul.
- Aydın, Mehmet Akif (1985) **İslam-Osmanlı Hukuku**, İz Yayınları: İstanbul.
- Başbuğu, Ayşegül Yaraman (1992) **Elinin Hamuruyla Özgürlük**, Milliyet Yayınları: İstanbul.
- Baykal, Hülya (1990) **Türk Basın Tarihi 1831-1923 (Tanzimat-Meşrutiyet-Milli Mücadele Dönemleri)**, Afa Yayınları: İstanbul.
- Baykara, Tuncer, (2006) **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul.
- Baysal, Aliye (2006) **Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları İçinde Batıcılık Akımı**, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sivas.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1964) **Türk İnkılap Tarihi**, Cilt:1, Kısım:1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Berkes, Niyazi (1978) **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları: İstanbul.
- Caprol, Bernard (1982) **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Türkiye İş Bankası Yayınları: Ankara.
- Çakır, Serpil (1996) **II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Hareketi**, Metis Yayınları: İstanbul.
- Çelebi, Mevlüt (2007) **Türk İnkılap Tarihi**, Özal Matbaacılık: İzmir.
- Çoştı, Feyza Ceyhan (2006) **Felsefe Mecmuası ve Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası’nın Tahlili ve Tasnifi**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı: Ankara.
- Çulcu, Murat (1990) **Osmanlı’da Çağdaşlaşma- Taassup Çatışması**, Kastaş Yayınları: İstanbul.
- Danişmend, İsmail Hami (1961) **31 Mart Vakası**, İstanbul Kitapevi: İstanbul.

- Debus, Esther (2009) **Sebillürreşad**, Libra Yayınları: İstanbul.
- Demir, Habip (2006) **Celal Nuri (İleri) ve İslam Tarihçiliği**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı: Ankara.
- Demirci, H. Aliyar (2006) “Osmanlı Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)” **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Editörler: Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, Anı Yayınları: Ankara.
- Doğan, Yusuf (2003) **Celal Nuri İlerinin Dini ve İçtimai Hayata Bakışı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,:Ankara.
- Erdoğan, Dilşen İnce (2001) **Sırat-ı Müstakim, Sebilü’r-Reşat Dergisi’nin Kadına Bakışı**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü: İzmir.
- Ediz, Zerrin, **Kadınların Tarihine Giriş**, Adım Yayınları: İstanbul, 1995.
- Gökalp, Ziya (1991) **Türk Uygarlığı Tarihi**, İnkılap Kitapevi: İstanbul.
- Gökalp, Ziya (1995) **Türkçülüğün Esasları**, Toker Yayınları: İstanbul.
- Göksel, Ali Nüzhet (1952) **Ziya Gökalp Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Varlık Yayınları: İstanbul.
- Gündüz, Mustafa (2007) **II. Meşrutiyet’in Klasik Paradigmaları**, Lotus Yayınları: Ankara.
- Gündüz, Mustafa (2008) **İctihad’ın İctihadı**, Lotus Yayınları: Ankara.
- Hale, William (1996) **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayınları: İstanbul.
- Hanioğlu, Şükrü (1981) **Bir Siyasi Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üç Dal Neşriyat: İstanbul.
- Hanioğlu, Şükrü (1992) “Garplılaşma”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:5, Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- İleri, Celal Nuri (1915) **Kadınlarımız**, Matbaa-ı İctihad: İstanbul.
- İnan, Afet (1975) **Tarih Boyunca Kadın**, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.

İnalçık, Halil (1996) “Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık: İstanbul.

İrtem, Süleyman Kani (2003) **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu: Abdülhamid’in Selanik Sürgünü**, Temel Yayınları: İstanbul.

İskit, Server (1943) **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları: İstanbul.

Kafesoğlu, İbrahim (1980) **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Kansu, Aykut (2009) **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları: İstanbul.

Kara, İsmail (2001) **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, Cilt:1, Dergah Yayınları: İstanbul.

Karal, Enver Ziya (1996) **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, (1908-1918)**, Cilt:9, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Karpat, Kemal (1992) **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları: İstanbul. Karpat, Kemal (2006) **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Yayınları: Ankara.

Karpat, Kemal (2009) **İslam’ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Kazıcı, Ziya (2003) **Osmanlıda Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları: İstanbul.

Kırçak, Çağlar (1994) **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik**, İmge Kitabevi: Ankara.

Kızıltan, Mübeccel-Gençtürk, Tülay (1993) **Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu-I**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları: İstanbul.

Kuran, Ahmet Bedevi (1948) **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, Tan Matbaası: İstanbul.

Kurnaz, Şefika (1996) **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Milli Eğitim Yayınları Eğitim Dizisi: İstanbul.

Kutlu, Sacit (2004) **Didar-ı Hürriyet: Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet (1908-1913)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Koloğlu, Orhan (2008) **Avrupa Kıskaçında Abdülhamid**, İletişim Yayınları: İstanbul.

Koloğlu, Orhan (2006) **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları: İstanbul.

Küçükömer, İdris (1994) **Batılılaşma, Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları: İstanbul.

Küçük Sevil, Hülya (2005) **İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı: Ankara.

Lewis, Bernard (2008) **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınları: Ankara.

Lukas, Kieser- Hans (2008) **Türklüğe İhtida**, İletişim Yayınları: İstanbul.

Mardin, Şerif (1995) **Türk Modernleşmesi**, Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları: İstanbul.

Mantran, Robert (1999) **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt:2, Çev. Server Tanilli, Adam Yayınları: İstanbul.

Ortaylı, İlber (2001) **Osmanlıda Toplumunda Aile**, Pan, Yayınları: İstanbul.

Öke, Mim Kemal (1971) **Hilafet Hareketleri**, Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

Özdil, Muhammed (2009) **İsmail Gaspıralı'nın Din ve Toplum Anlayışı**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı: Isparta .

Paşa Halim, Sait (197?) **Buhranlarımız**, Tercüman Yayınları: İstanbul.

Sarihan, Zeki (1996) **Mehmet Akif**, Kaynak Yayınları: İstanbul.

Sarımay, Yusuf (1994) **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, Ötüken Yayınları: İstanbul.

Sürücü, Gülsel (2008) **Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası (1908-1914)**, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir.

Şengil, Fatma Bilgen (2010) **II. Meşrutiyet Fikir Akımlarının Kadın Algısı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı: İstanbul.

Şopolyo, Enver Behnan (1971) **Türk Gazetecilik Tarihi**, Ankara.

Tanör, Bülent (1998) **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Taşcıoğlu, Muhadere (1958) **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Kadının Sosyal Hayatının Tetkik Kurumu Yayınları: Ankara.

Tekeli, Şirin (1982) **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları: İstanbul.

Topuz, Hıfzı (2003) **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi: İstanbul.

Töre, Enver (2006) **Meşrutiyet Tiyatrosu**, Dumanay Yayınları: İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (1999) **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Cilt:1, İletişim Yayınları: İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (2004) **Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyet'in Siyasal Hayatına Bakışlar** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (2010) **Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Tuncay, Mete (1978) **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Bilgi Yayınları: Ankara.

Tuncay, Mete, vd. (2008) **II. Meşrutiyet'in İlk Yılı**, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Unat, Faik Reşit (1960) **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuz Bir Mart Hâdisesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Yıldırım, İlteriş (2007) **Türk Modernleşmesi ve Türk Solu: Kadro Hareketi Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Afyon.

Yılmaz, AYTEKİN (2001) **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yayınları: Ankara.

B - SÜRELİ YAYINLAR

Ahmad, Faroz (1986) "İttihat ve Terakki", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2, İletişim Yayınları: İstanbul.

Akın, Hüsrev (2010) "II. Meşrutiyet Döneminde Kısa Ömürlü Bir Dergi: Hıyaban" **Turkish Studies Dergisi**, Sayı:5.

Aktan, Hamza (2001) “İslam Aile Hukuku” Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2, **Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları**: Ankara.

Avşar, B. Zeki (2010) “Siyasal İletişim Bağlamında Bir Biyografi Çalışması: Mehmet Akif Ersoy”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı:30.

Bakırcı, Mustafa (2001) “II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İSLAM MECMUASI (1914-1918)”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:17, Konya.

Birecikli, İhsan, Burak (2008) “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Cilt:2, Sayı:3.

Boyacıoğlu, Ramazan (1998) “Beyanü’l Hak’ta Ulema, Siyaset ve Medrese” **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1.

Dağlar, Oya (2008) “II. Meşrutiyet’in İlanının Basın’ındaki Yansımaları” **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, No:38.

Eken, Galip (2000) “XVIII. Yüzyılda Antep’te Aile”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihini Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:11.

Ekinci, Ekrem Buğra (2006) “Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikah”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2.

Er, Celal (2012) “Türk Ocağı Asırlık Bir Çınardır!” **Türk Yurdu Dergisi**, Cilt:32, Sayı:297.

Gündüz, Mustafa (2007) “II. Meşrutiyet Devrinde Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu Mecmuasının Eğitim Faaliyetleri”, **Bilge Dergisi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı:50.

Hülür, Himmet-Gürsoy Akça (2007) “İmparatorluktan Cumhuriyet’e Siyasal Bütünlük ve Ulusalcılık Söylemi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:22.

İleri, İlay (2005)“Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:17.

Karaer, Nihat (2009) “II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Fikir Akımları İçinde Mehmet Akif’in Yeri”, **1. Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri**, 19-20-21 Kasım 2008, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Sempozyum Dizisi:2, Burdur.

Karaman, Hayrettin (1992) “İslam’ın Getirdiği Aile Anlayışı”, **İslam’ın Aileye Bakışı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, No:71.

Kahraman, Abdullah (2001) “Mansurizade Said’in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi e-Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1.

Karaman, Deniz (2004) “Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:28, No:1.

Küçet, Erbay (2009) “Mehmet Akif ve Hiciv”, **1. Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri**, 19-20-21 Kasım 2008, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Sempozyum Dizisi:2, Burdur.

Maydaer, Sadet (2007) “Klasik Osmanlı Toplumunda Boşanma”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1.

Nalçioğlu, Belkıs Ulusoy (2005) “Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri,” **Kırgızistan-Türkiye- Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No:1

Önertoy, Olcay (1959) “Halide Edip’in Yeni Turan’ı ve Ziya Gökalp”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1.

Özkiraz, Ahmet-Handemir, Berkan (2009) “Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:2.

Paçacı, İbrahim (2008) “Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslam Aile Hukuku (Evllenme ve Boşanma Örneği)” **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı:11.

Sefercioğlu, Necmeddin (2008) “Türkçü Dergiler” **Türk Ocakları Dergisi**, Sayı:27.

Şen, Adil (2001) “Osmanlı Dönemi Kadın ve Kıyafet”, **İslamiyet Dergisi**, Cilt:4, Sayı:22.

Tansu, Feryal (1998) “II. Meşrutiyet Döneminde İslamcılık ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı:3.

Toprak, Zafer (1985) “II. Meşrutiyet’te Fikir Dergileri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları: İstanbul.

Tunç, Salih (2011) “Quaid’orsay Belgelerinin Işığında II. Meşrutiyet’in İlanından Sonra Suriye’de Ayrılkçı Eğilimli Bir Muhtariyet Girişimi: Reşit Mutran Olayı” **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt:26, Sayı:2.

Uyanık, Necmi (2004) “Baticı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:15.

Uzun, Hakan (2005) “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2.

Ünal, Uğur (2003) “İdari ve Sosyal Alanlarda Nizam-ı Cedid Çabaları”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:14.

Yetim, Fahri (2008) “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: Millet-i Hakime Düşüncesi ve Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:18.

C- OSMANLICA SÜRELİ YAYINLAR

A. L. (1913) “İzdivaç Meselesi”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı:59.

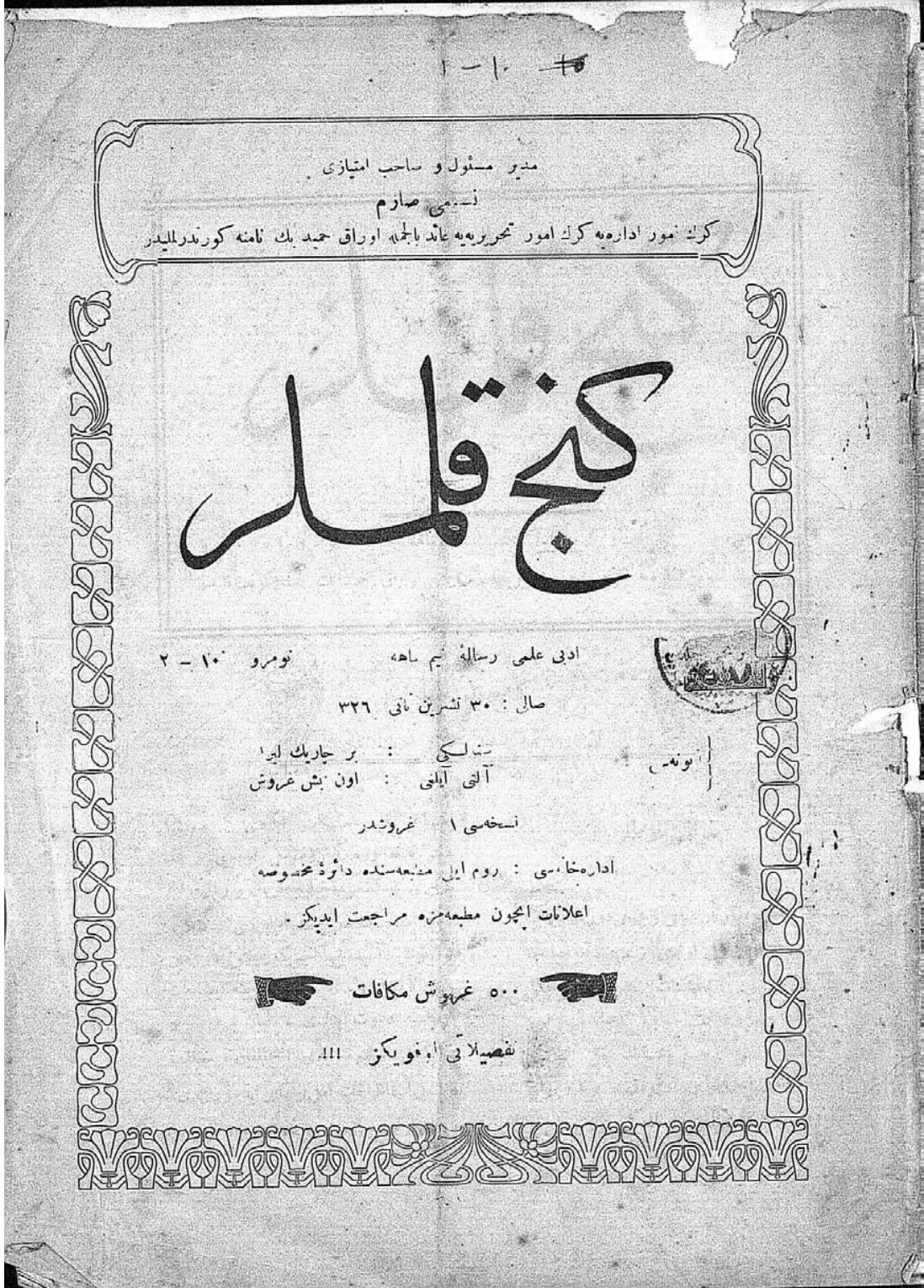
Ağayef, Ahmet (1911) “Türk Alemleri-3”, **Türk Yurdu**, Cilt:1, Sayı:3.

Ağayef, Ahmet (1915) “Almanya Seyahati İntibalarından”, **Türk Yurdu**, Cilt:4, Sayı:84.

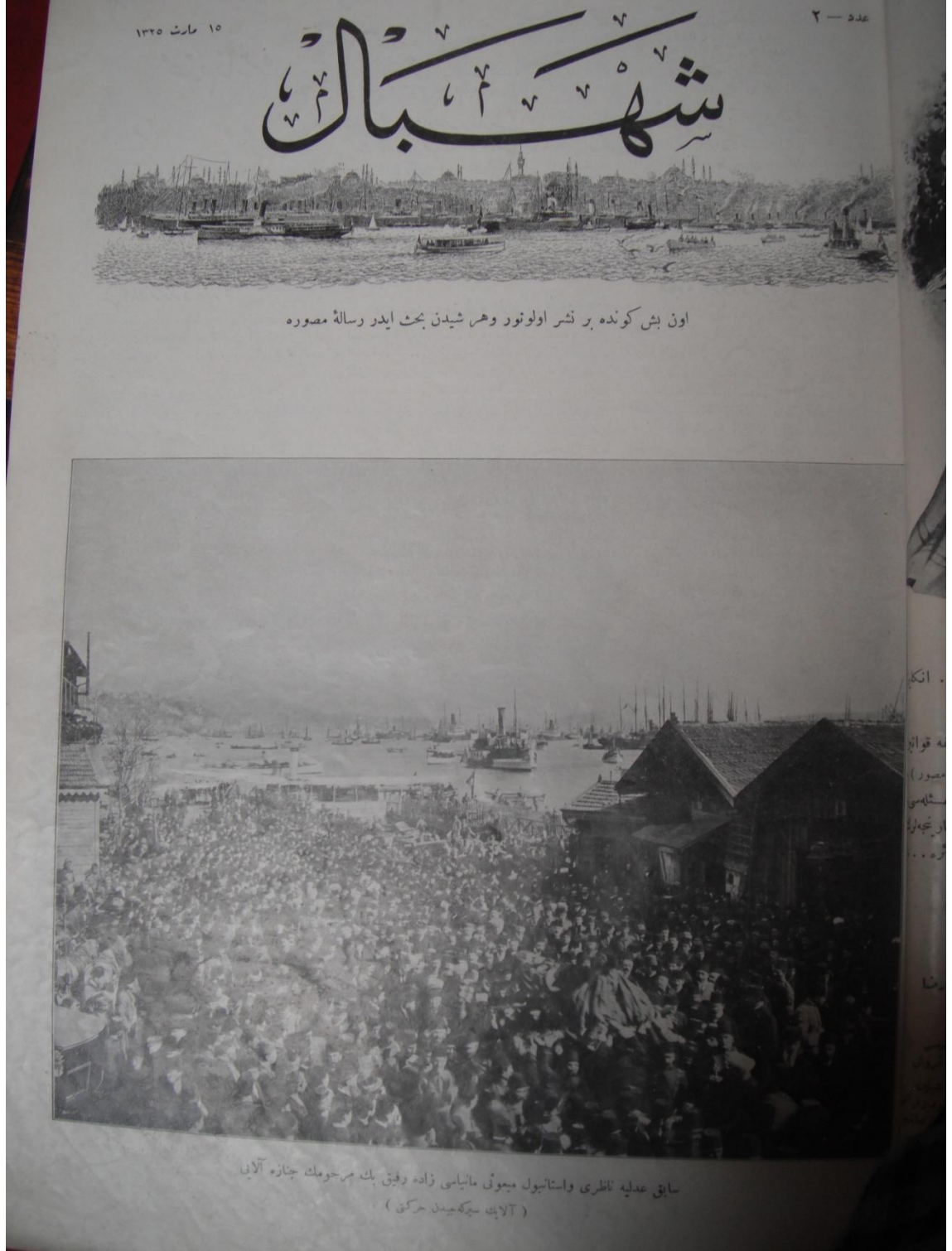
Ahmet Hamdi, Aksekili (1914)“İslamiyet’te Teaddüd-ü Zevcat”, **Sebilürreşat**, Cilt:11, Sayı:280.

- Ahmet Şevki, Konyalı (1908) “Müslümanlarda Aile Hayatı”, **Beyanül Hak**, Cilt:3, Sayı:79.
- Ahmet Hamdi, Aksekili (1914) “İslamiyet te Teaddüd-ü Zevcat”, **Sebilürreşat**, Cilt:11, Sayı:284.
- Akçuraoğlu, Yusuf (1912) “Cevaplarımız”, **Türk Yurdu**, Cilt:3, Sayı:54.
- Akif, Mehmet (1908)“Kadınlar Erkeklerden Kaçmalı mı?”, **Sırat-ı Müstakim**”, Cilt:1, Sayı:10.
- Asım, Selahaddin, (1911) “Kadının İçtimai Hakimiyeti”, **Genç Kalemler**, Cilt.2, No:10.
- Asım, Selahaddin (1912) “Kadın ve Cemiyet Hayatı”, **Genç Kalemler**, Cilt:3, No:19.
- Asım, Selahaddin (1914) “Tesettür ve Mahiyeti”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı: 100.
- Bedi, Server (1914) “Haftaneme”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı:92.
- Cevdet, Abdullah (1911) “Kadınlarda Gaye-i Hayat”, **İctihad**, Cilt:3, Sayı: 28.
- E. F. Ş. (1913) “Haysiyet-i Nisvan Münasebetiyle”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı: 80.
- Fahredden, Mehmet (1911) “İza lem testeh fesna’ mâ şî’te”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:7, Sayı:158.
- Gökalp, Ziya (1911) “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, **Genç Kalemler**, Cilt:2, No:8.
- Haluk, Mustafa (1913) “Hissiyat-ı Nisvan”, **İctihad**, Cilt:4 Sayı:79.
- Kazım, Musa (1908) “Hürriyet- Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:1.
- Kazım, Musa (1908) “Hürriyet ve Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:2.
- Kazım, Musa (1908) “Hürriyet ve Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:3.
- Kazım, Musa (1908) “Hürriyet ve Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı: 4.
- Kazım, Musa (1908) “Hürriyet ve Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:5.
- Kazım, Musa (1908) “Hürriyet ve Müsavat”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:6.
- Kılıçzade, Hakkı (1914) “Teaddüd-ü Nikah, Teaddüd-ü Zevcat”, **Hürriyet-i Fikriye**, Cilt:1, Sayı:9.

- Margube, Fatma (1908) “İslam Kadınları ve Moda”, **Beyan’ül Hak**, Cilt:1, Sayı:9.
- Nahit, Tahsin (1913) “Kadınlarımız”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı:70.
- Neca, Mustafa (1912) “Tesettür Fetvası”, **Beyanül Hak**, Cilt:5, Sayı:161.
- Nuri, Celal (1914) “Kadın Siyasetimiz”, **Hürriyet-i Fikriye**, Cilt:1, Sayı:7.
- Nuri, Kaya (1923) “Tesettür”, **İctihad**, Cilt:18, Sayı:154.
- Reybi, Daniş (1914)“Tesettür-i Nisvandan Erkekler Nasıl Mutazarrır Oluyorlar?” **Hürriyet-i Fikriye**, Cilt:1, Sayı:5.
- Sabit, Dr. Fuat (1913)“Anadolu Duygularından”, **Türk Yurdu**, Cilt:2, Sayı:28.
- Sabit, Halim (1913) “Altaylara Doğru”, **Türk Yurdu**, Cilt:2, Sayı:31.
- Sabri, Mustafa (1908) “Teaddüd-i Zevcat”, **Beyan’ül-Hak**, Cilt:1, Sayı:11.
- Sabri, Mustafa (1909) “ Talak”, **Beyan’ül Hak**, Cilt:1, Sayı:27.
- Sabri, Mustafa (1908) “Teaddüd-ü Zevcat, İki Kadın Arasında Muhavere” **Beyan’ül Hak**, Cilt:1, Sayı:13.
- Şeref, Mehmet (1914)“Türk ve Kadın”, **Hürriyeti Fikriye**, Cilt:1, Sayı:7.
- Şevki, Ahmet (1908) “Müslümanlarda Aile Hayatı”, **Beyan’ül Hak**, Cilt:3, Sayı:79.
- Şükrü, M.(1911) “Kadınlarımız”, **Beyan’ül Hak**, Cilt:4, Sayı:98.
- Tevfik, Rıza (1914) “Kadın Meselesi Etrafında”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı:94.
- Tevfik, Rıza (1914) “Muhasebemizde Sui-Tefehume Meydan Vermeyelim”, **İctihad**, Cilt:4, Sayı: 96.
- Vecdi, Ferid (1908) “Müslüman Kadınları”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:19.
- Vecdi, Ferid (1908) “Müslüman Kadını”, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt:1, Sayı:14.

EK 1, 13 Aralık 1910 tarihli 10.sayılı Genç Kalemler Dergisi'nin kapak nüshası.

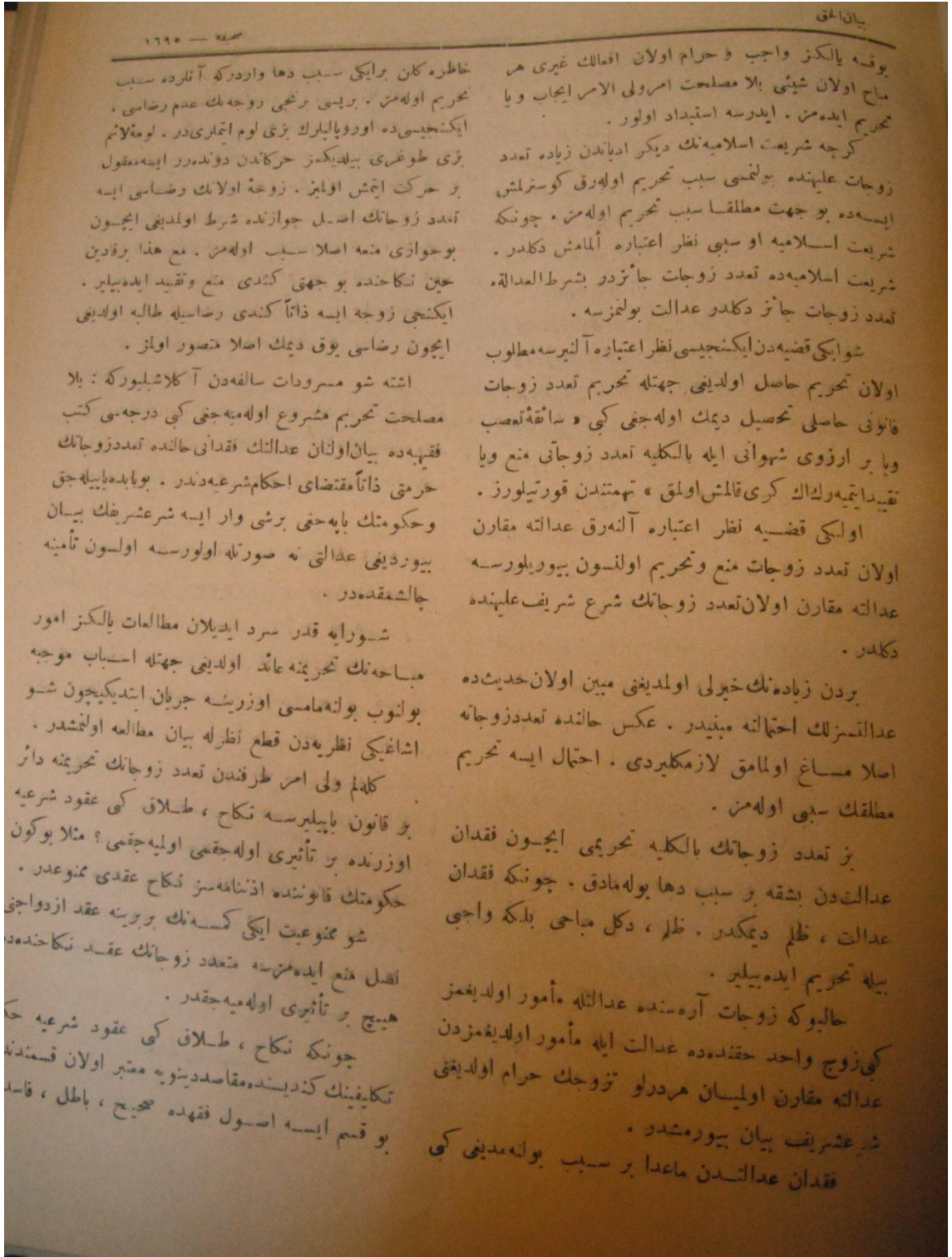
EK 2, 28 Mart 1909 tarihli Şehbal Dergisi'nin 2. nüshası.

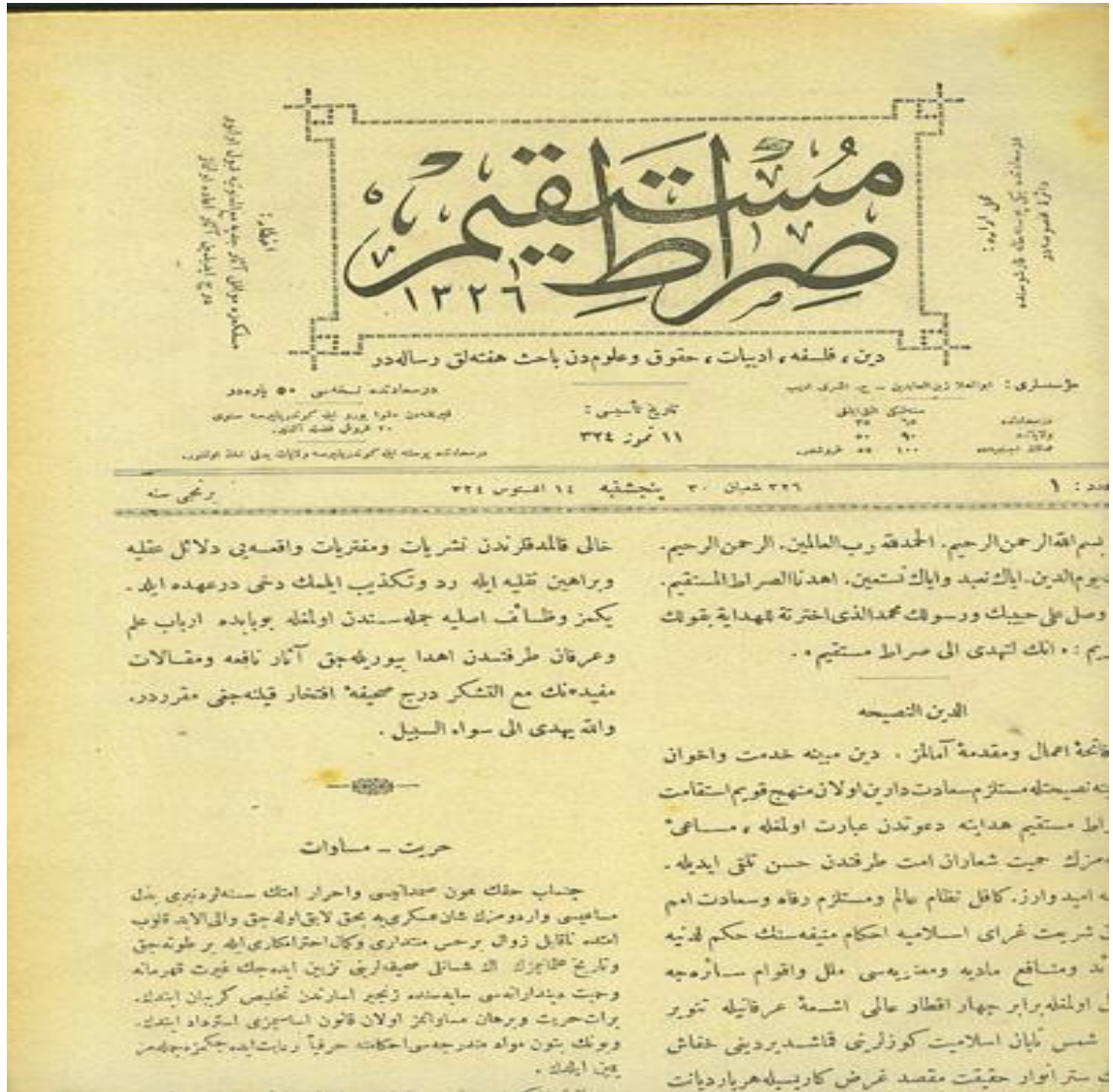
EK 3, Şehbal Dergisi'nin 28 Şubat 1910 tarihli 4.sayılı nüshasının Batı modasının dergiye yansımaları.

EK 4, 26 Aralık 1910 tarihli 90. numaralı Beyan'ül Hak Dergisi'nin Beyazıt Dersaadetlerinden Ermenekli Saffet Bey'in "İslamiyet'te İzdivaç" adlı makalesi.

EK 5, Ermenekli Saffet Bey'in "İslamiyet'te İzdivaç" makalesinin 1695. sayfalı nüshası.

EK 6, 24 Temmuz 1908 tarihli 5. sayılı Sırat-ı Müstakim Dergisi'nin bir nüshası.

صراط مستقیم

عدد ۱۰

ص ۱۵۷

سکونتی فصل

قادرین ارککدن قاچلی می ؟

دینه اعتصام ، فضائل اسلامییه و قوف ، نشر داینه اولان شوق اعتبارله اوتمه طرفده محکندن طیشاری چیتماش شئون حیاتیته تک هانکینه داتراولورسه اولسون مقدرله مهاجده بولغامش اولانلردن دها ایلریده بولونورلر .

بوقاریده ، بومشاده بزم مدنامنی تأیید ایلر ، دیشدک ، انصاح ایدلم : اوت بونکینلر اوروپاده تحصیل اتمکله شرفلاندن برشی غائب ایتدیلر ، بلکه فراغی دینه لرندن ایکی مهم فرضی ادا ایش اولدیلر : برنجیسی طلب علم ایچون ممالک بیدیه قدر کیتلری [اطابوا العلم ولو بالصین] [قل یروا فی الارض ...] اینکجهیسی بلادا جنیده سیاحت ایلرک اقوام سائرک احوالندن عبرت آللریدر . [انلم بیلروا ...]

بزینه قادین مسئله سنه عودت ایدلمده سوزی نروده بر ایش ایسه ک اورادن ایلری طوغری کیده لم . اوت ، بر شرتلی اولدینی کوندن بری قاریسی ، قیزی قونیه قوشوبه کیتک کبی عادی زیارلردن بیله منع ایتک ایست [بو حرکتدهکی افراط ایسه پک آشکاردر .]

بوو عادی اولانجه قوتیله مدافعهیه چالیشبرسه آرتق بز نسل اولورده او آدمندن قیزی بر قاریقهده ایشی ، یا خود بر تجار تکامده صانیی اوله بیلمک اوزره تربیه ایتمی بکله بیلر ؟ بر شرتلی قاریسی ، قیزی سسلری ارکک طوبورمقدن زجر ایلر طورورسه آرتق بز نه یاپارده بو قیزی علی ملاه انرجال بیان رای ایدجک بر سیای ، یا خود بر جماعت کبری حضورنده کرسی خطابه چقهرق نظار ویره جک بر خطیب اولوق اوزره یتشدردی ایچون او آدمی ایتدعه موثق اولور ؟

بومشایه داترا شرفلرده روسخ بولار افکارده بر تبدل استمدادی کوره بیلک ایچون نه قدر زمان دها کچیرمده من ایجاب ایلر ؟ حال بوکده بوافکار و عادات اصحابنک یوز سنه دن بری آورو پالیسلرله ایتکده اولدقلری اختلاط او عادتک استعراچی آتیرمقدن باشقه بر تأثیر حاصل ایدمی .

یوق ، اگر بزم فلاج بز بومشایه ، بوقادین مسئله سنه مر بولدر . بو عده اوسورتله حل ایدلکجه بزده بوکرداب عیقدن قورتولوب چیه ماز ، طرزنده حکم ایدبورسه کن ، الله کوسترمسون بز بومشایه غریب الله مهجال اولادن اول محو اولور . دیکلمکه مساعده ایتیسکز . لکن بو قدر یأس نهدن ایجاب ایدبور ؟ مادام که قادینلرک ارکک ایشیه اوغرا شملرتک مهک بر مرض اجتماعی اولدینده جمله من متفق ، نیچون مسلمانلرک بوک قاری کوستر دکبری نقرندن استفاده ایتیمده تمیم توسیعندن ایسه ازاله سنه چالیشایم ؟ مادام که انارک محو واضععالی ایچون قوا این کونه عصیانن بشقه بر سبب بوقدر ، مادام که قادینک اعمال خارجهده ارککده اشتراکی ده فطرته قاری بر عصیاندر ، مادام که قانون لاینت بر ترقی مسقبله ، اولجه حکمی طایع ایلری بر عذاب ایله محکوم ایتدکن صکره ، هر شی و شمع طبییینه ارجاع ایدجکدر ، نهدن ایسه اولدن باشلایرق اودری می ، شونوز می نظام ازل سکونه اک قریب اولان طریقارله اصلاحه سی ایتیم ؟ نیچون او عذاب حول ایتیرمه تسلیم نفس ایدلم ؟

بز قادین ایچون بوعائده استحصالی ایجاب ایدن علوی برکاک و وجودتی ابضاح ایتدک ، قادینک ارکک ایشلرله اوغرا شمی ، مایشنی بالذات آراسی کندیسی اونایه کالدن اوزاق دوشورده کدن باشقه بادی ، سادتی اولان بتون خصائص جنسیه سی ده ابطال ایدجکفی . اونی درکات انحطاطک تک واپرینه ایتدبره چکنی تجربهیه مستند دلائل علیه ایله اثبات ایلدک ؛ صوکره قادین ایچون چالیشوب چالایوب کندیسی بسلیه جک ، حوائجی نسویه ایدجک بر ارککک ضمن حاجی آلتنه کیره رک وظیفه می یالکز چو چوغنی بو یوتدکن عبارت قاتی ایجاب ایدجکنه براهین ناطقه حسیه کتیردک .

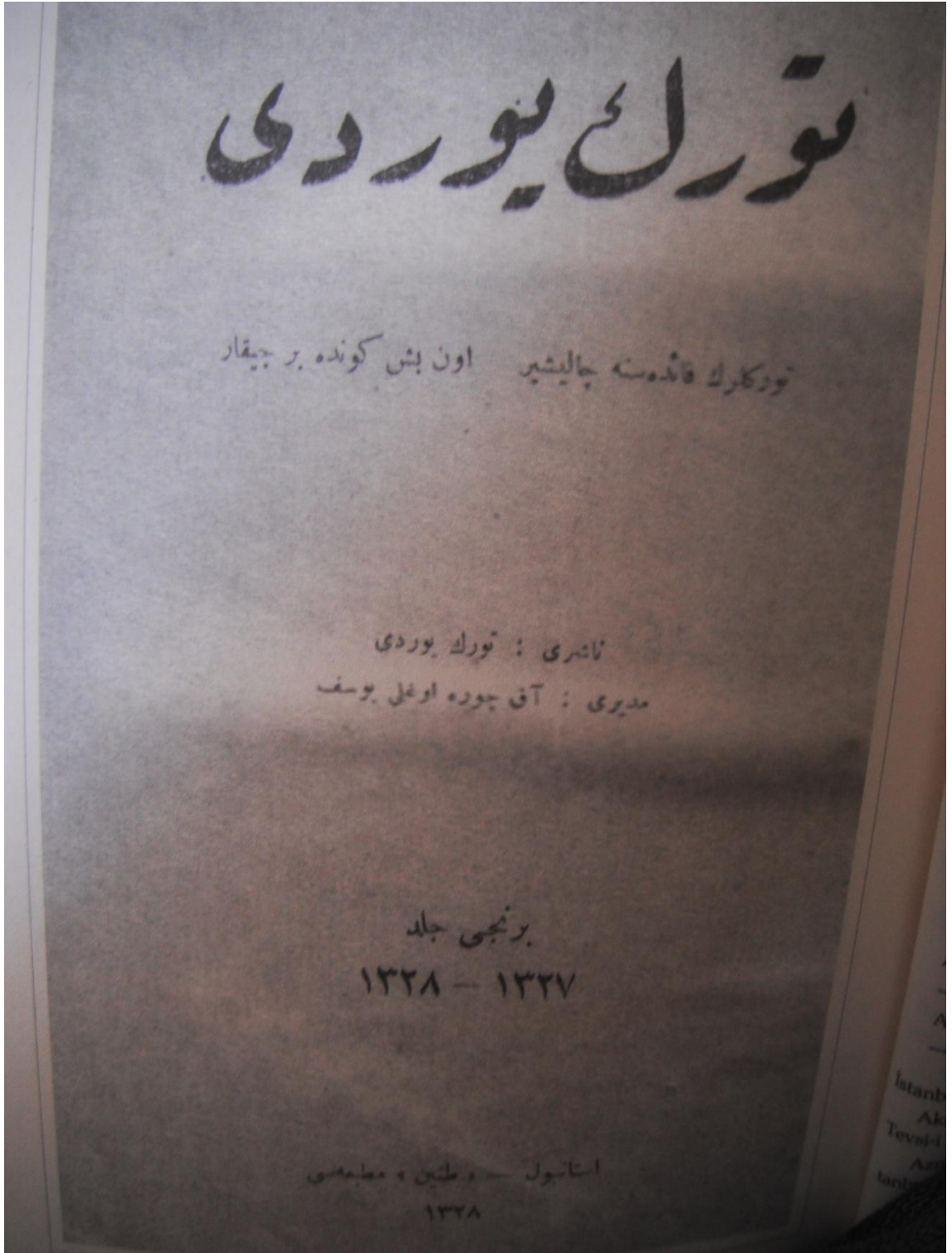
ایشته بز قاریکی فصللر عده بونلری تمهید ایلدکن صکره دبدک که : قادینک ارکک اوزرنده اولان بو قدر حوققه قابل ارککده قادین اوزرنده بر حق مهمی اولوق لازمدر . بو حق ایسه قادین طرفندن ارککک ریاضی اعتراف اولمقدن عبارتدر . زبر ارککی بوقدر آغیر وظایف ایله مکلف طوبدقن صوکره ، قاینده بو وظایفک نتیجه لازمه می اولان حق طبییسی برمه مک نظام ایله اویسناق دیکدر . دها طوغریسی ارککک قادین اوزرنده کی بو حقی بیانه بیله حاجت بوقدر ، چونکه فطریدر ، طبییدر . اونی قادین کیسه اخطار ایتدن حس ایلر ، ارکک ایسه بر علم ضروری ایله بیلر .

بناه علیه قادینک تستری ، عدم تستری طوغریدن طوغری به ارککک عاید بر مسئلهدر . ارکک ایستره قاریسنک بو ذی اورتو ایستره آچار . چونکه بوقدر تکالیف شانته تک کاندنی ارککک بو ذه بوکله یوب ده صوکره قاریسنک اوزرنده اولان حقی کندن نرعه قانیته عبت محسدر . بو ، بر کره بتون اتمالی افراد آرمسندکی حقوق متقابله اوزرنده مؤسس اولان عالم انسانیته تحقق ممکن اوله . مایه جق ملایطاق بر تکلیف اولدقن باشقه ارککک قادین اوزرنده کی حقنه اعتراضه قانیته شان آدم حقیقه طبییته ، نفس فطرته اعتراض ایش اولورکه بوبله نایجا بر اعتراض بیانیته رک اس آرمسند شایع اوله بیله بایدار اولدماز ، چوق کچمدن ریاح ایله همعیران اولور کیدر . ذآ اگر انسان برشینک حصولی تمیندن اول اولک امکان فطرته موافق اولوب اولدینتی تحری ایله مجبول اولدیدی لنتری عزدن (محال) کله سنک می ایجاب ایدردی . زبر بوکله ده نظام طبییته مایردر .

قادینک مستوریت و عدم مستوری مسئله سنک طوغریدر ، طوغری به ارککک حوققندن اولدینتی ناطق براهین محسوسدن بری ده شودرکه سربیتی نسوان طرفدارلری فکرتلری درمیان ایتسکلری ، مطالباتلری ایلری سوردکلری زمان خطالری ارککک توجیه ایتکده ، اوکا حصر ایتکده درر . (المرأة الجدیة) مؤلفی کتاینده دیورکه :

بز بونلری ارباب علم ایچون ، خصوصیه مستقبله کی آملارک

EK 7, Sırat-ı Müstakim Dergisi'nin 14 Teşrin-i Evvel 1324 Tarihli Baskısının 10. Sayısının Mehmet Akif'in "Kadınlar Erkeklerden Kaçmalı mı?" makalesinden bir nüsha.

EK 8, Türk Yurdu Dergisi'nin 24 Aralık 1911 Tarihli ilk sayısı.

EK 9, İctihad Dergisi'nin 27 Mart 1330 tarihli baskısının 99. Sayısının kapak nüshası.

EK 10, 1908 tarihli Kalem Dergisi, II. Meşrutiyet'in kadınlara beklenen özgürlüğü tanımamasını hicveden bir karikatür.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Çiğdem ÜLKER
Doğum Yeri ve Tarihi : AYDIN 09.02.1986.

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Pamukkale Üniversitesi Fen. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü.
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Fen. Edebiyat Fak Tarih A.B.D.
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Porland Porselen Halkla İlişk. ve Satış Departmanı,
Aydın Basamak Dershanesi

İletişim:

e-posta Adresi : cigdem_ulker09@hotmail.com.

Tarih :